

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 52

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) за спеціальностями: 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 2 від 28.10.2021 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Громовенко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Я. В. Петруненко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, канд. юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

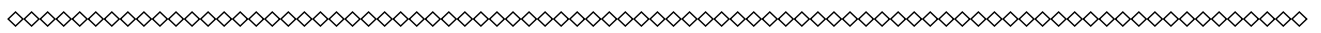
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

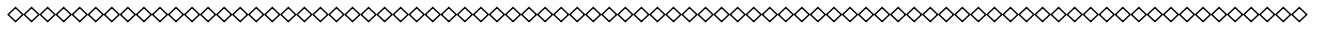
При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Заяць О. С.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Львівського державного університету внутрішніх справ*

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ГУМАНІЗМУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного дискурсу гуманізму як філософської теорії, яка утверджує цінність людини незалежно від її суспільного становища, що проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, в активній боротьбі проти всіх форм людиноненавистництва. Отже, обґрунтовано, що сьогодення відображає ситуацію постійного політичного нагнітання, а тому адвокат має бути не лише спостерігачем, а й активним гравцем на політичній арені. Тим не менше, для цього йому потрібно сформуватися як громадянину і вникнути в сенс своєї професійної та соціальної ролі. На превеликий жаль, поки що інститути громадянського суспільства ще не повністю виконують одну зі своїх провідних функцій – інформування населення. З'ясовано та зумовлено, що в Конституції України правовий статус адвоката все ще залишається невизначеним, але з виокремлених в ній завдань для адвокатури можна зробити висновок, що адвокатура є одним з інститутів правової держави як системи, котрий вирішує ті завдання, без яких функціонування усієї системи є неможливим. Простежено, що системна криза в професійному співтоваристві адвокатів є відображенням і морального, і політичного, і економічного здоров'я суспільства. Проте лише в стані кризи є можливість обмінюватися досвідом і вчитися, рости і підвищувати свою фахову майстерність. Обґрунтовано, що вміння адвоката користуватися принципом гуманізму означає реалізацію не лише конституційних прав як громадянина, а й обов'язків як посадової особи, покликаної сприяти встановленню повного інформаційного обміну між державою і громадянським суспільством. Доведено, що гуманістичний, правозаступницький характер адвокатської діяльності полягає в тому, що ця діяльність ґрунтується на позиціях утвердження рівноправності та цінності будь-якої людини незалежно від її суспільного становища, проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, є активною боротьбою проти всіх форм людиноненавистництва і спрямована на дотримання загальнознаних прав і свобод людини.

Ключові слова: феномен, адвокатська діяльність, адвокат, юридична діяльність, держава, суспільство, право, гуманізм.

Постановка проблеми. Хоча про утвердження самої ідеї гуманізму доцільно говорити лише в епоху Відродження, проте поза сумнівом, що так званий стихійний, а подекуди й свідомий гуманізм (не як вчення чи теорія) як внутрішнє відношення однієї людини до іншої в межах осмислення людяності і жорстокості простежується від початку історії людства. Оскільки гуманізм по-різному був виражений у літературі, поезії, живописі, науці, музиці, філософії, цілком закономірно, що вся професійна, творча і громадська діяльність кращих адвокатів пронизана ідеями гуманізму – багато з них були відомими

письменниками, публіцистами, поетами, музикантами, діячами культури тощо.

Зрештою, гуманізм – це «людяність у громадській діяльності, у ставленні до людей», філософська теорія, яка утверджує цінність будь-якої людини незалежно від її суспільного становища, що проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, активній боротьбі проти всіх форм людиноненавистництва.

На наш погляд, усвідомлення моральної відповідальності перед довірцями, суспільством і державою має займати провідне місце в самосвідомості кожного адвоката. З того моменту, коли особа приймає присягу адвоката, вона отримує статус адвоката, стає членом адвокатської спільноти, частиною професійного співтовариства адвокатів. З цього моменту адвокат як особистість має бути суспільно зорієнтованим, налаштованим на дотримання корпоративної дисципліни і професійної етики. Вже сам факт набуття статусу адвоката впливає на необхідність збереження ним за будь-яких обставин честі та гідності, властивих для його професії. Окрім того, адвокат зобов'язаний дбати про авторитет адвокатури. Врешті-решт, вкорінювати в суспільстві і середовищі самої адвокатури уявлення про її справжні та особливі завдання може тільки організація, яка сприяє загальному підйому самосвідомості адвокатури як цілого.

Різні проблеми реалізації гуманістичних і демократичних принципів у професійну адвокатську діяльність вивчали відомі вчені, серед них – В. Бліхар, І. Боднар, Н. Гайворонюк, Н. Гураченко, В. Вовк, К. Денисенко, О. Єрмак, Ю. Заліська, В. Лисий, М. Олексюк, О. Омельчук, В. Налуцишин, М. Цимбалюк, Л. Шумна та багато інших.

Метою статті є дослідження світоглядних концептів утвердження феномена професійної адвокатської діяльності в межах сучасного дискурсу гуманізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах дослідження чеснот, аналіз змісту чеснот і понять, рівнозначних до них, їх значення і вплив на відношення «людина – природа», «людина – суспільство», «людина – людина» можна встановити суттєві ознаки гуманізму. Рисами, що характеризують відносини між людьми, які найкраще відповідають гуманістичному характеру міжособистісних відносин, є співчуття, чуйність, повага, толерантність, людинолюбство, милосердя, справедливості та ін. Для прикладу, А.Ф. Коні, оцінюючи адвокатську діяльність К.К. Арсенєва, особливою мірою підкреслював глибоке благородство і чистоту прийомів, якими користувався Костянтин Костянтинович, безумовне прагнення до пошуку і роз'яснення істини в будь-якій справі. Спокій та гідне ставлення до підсудного, суду, свідків та експертів під час судового засідання змінювалися в нього стриманим натхненням під час

судових дебатів. Сам же К. Арсенєв зазначав із цього приводу, що «в захисній промові, як і протягом усього судочинства, адвокат має проявити уважне, дбайливе і шанобливе ставлення до свого підзахисного» [1, с. 19–49]. Крім того, скажімо, С.А. Андрієвський, завжди вдумливо і глибоко аналізуючи людські нещастя, що нерідко призводили до лави підсудних, чуйно ставився до своїх клієнтів, їхніх душевних переживань. Серед колег-адвокатів він одразу ж заслужив неабиякий авторитет, адже у своїх промовах не заглиблювався у звичайний матеріал судового слідства; головним об'єктом його виступів була особистість підсудного, його життя, його умови. За таких обставин захисник немов просив суддів не виносити рішення лише на підставі доведення вчинку підсудного, закликав заглянути в його душу, розібратися в тому, що саме підштовхнуло його до злочину. Поставивши собі за завдання реалізацію афоризму «*Tout comprendre – tout pardonner*» (Все зрозуміти – все пробачити (фран.)), він зайняв серед захисників особливе місце, відмежувавшись від сфери чіткого дотримання юридичної логіки та аналізу юридичних понять [2, с. 223–241]. Чутливість адвоката не дивувала нікого з його колег, тому що С. Андрієвський був поетом, письменником, літературознавцем і літературним критиком і водночас вимагав від своїх колег та опонентів гуманного ставлення не лише до підзахисних, а й до кожного з членів колегії присяжних засідателів.

Загалом, за спостереженням одного з корифеїв «молодої адвокатури» О.О. Грузенберга, «представники жодної іншої професії, навіть лікарі, не надавали стільки безплатної допомоги, скільки це робили адвокати: захист за призначенням від суду, постійні юридичні консультації (кабінети з надання юридичної допомоги найубогішій частині населення), безплатні поради в себе вдома, що вимагали нерідко великої затрати сил. Потім робота в якості керівників юридичних конференцій, помічників присяжних повірених та ін.» [3, с. 42]. До речі, в США лише в 1938 р. Верховний суд дав вказівку федеральним судам призначати обвинуваченому захисника, якщо той є неплатоспроможним.

Справжня жертвність адвоката передбачає його пасіонарність, готовність поступитися особистими інтересами заради свого служіння. У суспільній свідомості існують певні уявлення про те, яким саме має бути адвокат, що є припустимим для нього, а що ні, тощо. Для прикладу І. Боднар, К. Денисенко, О. Єрмак, Ю. Заліська, Л. Шумна, з цього приводу зазначали: «Юрист – це інститут громадянського суспільства, що не входить до системи державної влади та місцевого самоврядування. Виходячи з цього, державні та органи місцевого самоврядування не повинні, а точніше, не мають права втручатися в діяльність адвокатів, за винятком випадків, коли ця діяльність суперечить законодавству» [4]. Внаслідок високої суспільної значущості адвокатури, її гуманістичного покликання та особливого статусу цього інституту на нього покладено певні обов'язки і відповідальність, що не може не відбитися на самосвідомості кожного адвоката. Самосвідомість або усвідомлення себе – власної особистості – як суб'єкта свідомості, гуманності, спілкування і дії; постає потужним фактором не лише самоконтролю, а й самокритики, самовдосконалення і самовиховання. Самосвідомість пов'язана зі свідомістю – це морально-психологічна характеристика особистості, що ґрунтується на усвідомленні та оцінці себе, своїх можливостей, намірів і дії. Провідне місце у самосвідомості займає усві-

домлення гуманістичних вимог суспільства до особистості, свого громадського обов'язку і сенсу життя, відповідальності за доручену справу перед колективом, суспільством, нацією, Батьківщиною і, зрештою, перед усім людством [5, с. 107–126].

Нині ми спостерігаємо за ситуацією постійного політичного нагнітання, тому адвокат має бути не лише спостерігачем, а й активним гравцем. Проте для цього йому потрібно сформуватися як громадянину та вникнути у сенс своєї професійної та соціальної ролі. Інститути громадянського суспільства, як свідчить практика, ще не повністю виконують одну зі своїх провідних функцій – інформування населення. Демократизм діяльності адвокатури характеризується тим, що вона спрямована на забезпечення і гарантію захисту прав і свобод особистості, хто потребує цього захисту. Свобода одного виражається в єдності зі свободою всіх. Захист інтересів фізичних і юридичних осіб є реальним втіленням у державі найважливіших людських цінностей – свободи, рівності, справедливості, що здатні принести користь громадянину, суспільству й державі.

Гуманізм як правовий принцип характеризується тим, що адвокатура призначена для служіння суспільству й особистості в ньому, захисту життя, здоров'я, безпеки, честі, гідності, власності та інших особистих, соціально-економічних і політичних прав і свобод тощо. Гуманізм передбачає шанобливе ставлення без усяких видів упередження до кожної людини, з урахуванням її особистих якостей та індивідуальних здібностей. Елемент гуманізму безпосередньо пов'язаний із милосердям, що виражає готовність допомогти конкретній людині в конкретній ситуації. Натомість милосердя в поєднанні з гуманізмом підносить будь-яку людину, що володіє змогою впливати на долі інших людей.

Конфіденційність адвокатської діяльності полягає в можливості всебічного захисту прав та інтересів особистості та гарантії збереження і непоширення усієї інформації, отриманої під час здійснення захисту. Відсутність елемента конфіденційності виключає можливість надання юридичної допомоги клієнтам, оскільки вони б при цьому відчували недовіру до адвоката. Зрештою, конституційно закріплений принцип гласності полягає в гарантованому праві на свободу думки і слова, вільне висловлення своїх поглядів і переконань, вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, направляти індивідуальні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органи місцевого самоврядування, а також до посадових осіб [6]. Утім, уміння адвоката користуватися цим демократичним принципом означає реалізацію не лише конституційних прав як громадянина, а й обов'язків як посадової особи, покликаній сприяти встановленню повного інформаційного обміну між державою і громадянським суспільством.

Гласність у діяльності адвокатури полягає в змозі отримувати інформацію про все, що відбувається в професійній організації за допомогою участі в зборах колегії адвокатів, виконанні функцій члена кваліфікаційної колегії та ін. Адвокат може винести на розгляд зборів будь-яке питання, що стосується діяльності цієї організації. Діяльність адвокатури відкрито обговорюється громадськістю та висвітлюється в засобах масової інформації тощо. Врешті-решт, «правозаступництво» – це «діяльність правозаступників», тобто правозахисників, громадських діячів, хто виступає перед владою з вимогою дотримання нею загальноновизнаних прав і свобод людини. Таким чином, гуманістичний, правозаступницький характер адвокатської

діяльності полягає в тому, що ця діяльність ґрунтується на засадах утвердження рівноправності та цінності будь-якої людини незалежно від її суспільного стану, проявляється в глибокій повазі до людини та її гідності, є активною боротьбою проти всіх форм людиноненависництва і спрямовується на дотримання загальноновизнаних прав і свобод людини.

Умова, за якої адвокат може реалізувати свою професійну мету, феноменологія його професії, полягає в реципрокності (від лат. *reciprocus* – повертається, взаємний; вміння співвіднести свій погляд із поглядом іншого, тобто взаємність думки). У цьому контексті практично вперше усвідомлюється прояв особистих внутрішніх якостей фахівця (адвоката в нашому випадку) – його моральність. Моральність – це внутрішні (духовні і душевні) якості людини, що базуються на ідеалах добра, справедливості, обов'язку, честі і проявляються у ставленні до людей і природи. Це саме ті якості, які виражають людяність людини, є маркерами довіри і розуміння загальної реальності для подальшої взаємодії. Розглядаючи умову реципрокності, варто наголосити на одному з найважливіших її вимірів – взаємодії: стосовно нашої дії, яку ми здійснили має бути реакція, відповідь. Ця умова вимагає, з одного боку, закінчення дії в процесі діяльності фахівця (адвоката в нашому випадку), а з іншого боку, власне, ця умова, як правило, є віддаленою в часі і не завжди виконується. Ще однією якістю фахівця адвоката, тісно пов'язаною з його реципрокністю, є реципрокність його мислення. Саме реципрокність мислення дає змогу людині бачити не тільки обмеження, що впливають із будь-якої ситуації, але й можливості, які передбачає ця ситуація.

Першою серйозною ознакою цілеспрямованого морального занепаду суспільства є криза внутрішніх організаційних систем у професійних співтовариствах реципрокних професій (лікарі, педагоги, психологи, адвокати), адже саме ці професії базуються на такій моральній категорії як довіра. Не кожна доросла, морально зріла, людина може визначити і розпізнати ознаки кризи моральності та гуманізму. Тоді як кожен день дедалі частіше їх спостерігаємо, але не усвідомлюємо.

Згадуючи про професію адвоката, його призначення, правила професійної діяльності, Р. Гарріс у своїй монографії «Школа адвокатури» говорив: «Найважче навчитися того, чого не слід робити; треба прагнути до вироблення свого стилю поведінки; не чіпайте того, що добре; здоровий глузд – то виняткова і єдина якість адвоката, без якої всі інші будуть зайвими; логіка розвитку подій і аналіз цих подій із наведенням доказів вибраної позиції – це червона лінія поведінки адвоката в суді; самовладання – одна з істотних властивостей хорошого адвоката» [7, с. 54].

Врешті-решт, для розвитку соціальної держави велике значення мало, має і матиме забезпечення рівного доступу громадян до правосуддя. Адвокатське співтовариство в багатьох державах і нині здійснює безплатну правову допомогу малозабезпеченим верствам населення. За останні роки і в Україні активно відбуваються дебати щодо того, як варто розвивати безплатну правову допомогу, оскільки послуги професійного адвоката, з огляду на їх вартість, можуть дозволити собі далеко не всі громадяни. У нашому дослідженні ми розглядаємо фактори, що впливають на залучення адвокатів до надання двох різних видів безоплатних юридичних послуг: роботу в кримінальному процесі за призначенням суду і надання правової допомоги на умовах *pro bono*.

Отже, робота адвокатів за призначенням, про яку вже згадувалося вище, є економічно зумовленою практикою, до якої залучені менш досвідчені юристи з низьким рівнем соціального капіталу і невисокою затребуваністю. Натомість у практиках *pro bono* беруть участь адвокати з високим рівнем соціального капіталу і цінностями, пов'язаними з орієнтацією на професійну репутацію та відсутність прагнення до особистої вигоди. Таким чином, надання різних форм безплатної правової допомоги безпосередньо пов'язане зі статусом адвоката в професійному співтоваристві, зокрема, з його затребуваністю, соціальним капіталом та етичними цінностями.

Висновки. Оскільки діяльність адвоката за призначенням є економічно зумовленою практикою, неможливо підвищити якість адвокатських послуг без наявності значного попиту на їхні послуги. Очевидно, що перетворення діяльності адвоката за призначенням на єдине джерело його доходів цілковито трансформує закладений у цій практиці сенс. Іншою перешкодою для підвищення якості діяльності адвоката за призначенням можуть бути працівники правоохоронної системи, зацікавлені в таких адвокатах, які позитивно та об'єктивно налаштовані в процесі захисту клієнтів. У цьому контексті показовими є експерименти в низці регіонів України з упровадження електронної системи випадкового вибору адвоката за призначенням, що знижує можливості правоохоронців запрошувати до процесу розгляду справи потрібного їм адвоката. Серед основних принципів, які є фундаментальними для діяльності адвоката, чільне місце належать принципу гуманізму. Гуманістичне покликання адвоката та його особливий статус покладають на нього певні обов'язки і відповідальність, що впливають на його самосвідомість. Серед ключових якостей, що нині засвідчують гуманістичний характер та спрямованість професійної діяльності адвоката, можна виділити реципрокність, довіру та працю *pro bono*. Вони, вочевидь, є тими затребуваними якостями адвокатів, що їх хотів би в них бачити кожен клієнт. Утім, утверджуючи принцип гуманності (цінності людини в багатогранності її проявів), українські правозахисники, втілюють ідею жертвності, яка разом з альтруїзмом стає запорукою виживання і розвитку всього суспільства, необхідною презумпцією правозахисної діяльності, адвокатури як інституту громадянського суспільства.

Література:

1. Кони А.Ф. Избранные произведения. Статьи и заметки. Судебные речи. Москва : Правда, 1956. 175 с.
2. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина : підручник. Академічне видання. Київ : Алерта, 2014. 440 с.
3. Грузенберг О.О. Вчера. Воспоминания. Париж : Суар, 1938. 242 с.
4. Shumna L., Yermak O., Denysenko K., Bodnar I., Zaliskaya J. Role of Legal Profession in the Implementation of the Civil Society Human Rights. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2019. Vol. 22 Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/role-of-legal-profession-in-the-implementation-of-the-civil-society-human-rights-8072.html>
5. Лисий В. Свідомість – самосвідомість – розум як логіка сходження класичної німецької філософії. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Серія: Філософські науки. 2019. Вип. 22. С. 107–126.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. від 01.01.2020 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 03.09.2021 р.).
7. Гарріс Р. Школа адвокатури. Тула : Автограф, 2001. 352 с.

Zaiats O. The phenomenon of professional advocacy: modern discourse of humanism

Summary. The article is devoted to the study of modern discourse of humanism as a philosophical theory that affirms the value of man regardless of his social status, which is manifested in a deep respect for man and his dignity, in the active struggle against all forms of hatred. Therefore, it is substantiated that the present reflects the situation of constant political pressure, and, therefore, a lawyer should be not only an observer, but also an active player in the political arena. However, for this he needs to form himself as a citizen and understand the meaning of his professional and social role. Unfortunately, so far, civil society institutions have not yet fully fulfilled one of their leading functions – informing the population. It is clarified and stipulated that the legal status of a lawyer is still undefined in the Constitution of Ukraine, but from the tasks for the bar, it can be concluded that the bar is one of the institutions of the rule of law as a system that solves those tasks without which the functioning

of the whole system is impossible. It has been observed that the systemic crisis in the professional community of lawyers is a reflection of the moral, political and economic health of society. However, only in a state of crisis is it possible to share experiences and learn, grow and improve their professional skills. It is substantiated that a lawyer's ability to use the principle of humanism means the realization not only of constitutional rights as a citizen, but also of duties as an official designed to facilitate the establishment of full information exchange between the state and civil society. Thus, it is proved that the humanistic, advocacy nature of advocacy is that this activity, based on the positions of equality and value of any person, regardless of his social status, is manifested in deep respect for man and his dignity, is an active struggle against all forms of human hatred and aimed at respecting universally recognized human rights and freedoms.

Key words: phenomenon, advocacy, lawyer, legal activity, state, society, law, humanism.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

---

*Халюк С. О.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ*

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню доктринальних підходів щодо поняття та змісту гарантій конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Методологічною основою публікації стало застосування сукупності методів, за допомогою яких можлива реалізація наукової мети. До таких методів можна зарахувати діалектичний, системно-структурний метод, метод формальної логіки (аналіз, синтез, узагальнення), герменевтики, які дали змогу опрацювати тексти нормативно-правових актів, доктринальних джерел, а також сприяли формуванню змісту наукової авторської позиції згідно з поставленим авторським завданням.

Встановлено, що посилення процесів глобальної інтеграції в багатьох галузях державного та суспільного життя, прагнення світової спільноти до об'єднання, подолання політичних, економічних та правових перешкод не оминули й Україну. Європейська інтеграція України – це розвиток політичних, економічних, культурних та інших відносин України з Європейським Союзом, який є її стратегічною зовнішньою функцією і має зумовити розвиток з Україною повноправних партнерських відносин. Для сучасного українського суспільства, що стало на шлях демократичних перетворень, актуалізується питання ефективного функціонування всіх його інститутів та організацій. Вибраний курс до Європейської Союзу вимагає суттєвих перетворень, у тому числі вдосконалення чинного законодавства України. Як наслідок, конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя України потребує вдосконалення відповідно до вимог міжнародних актів, адже лише в такий спосіб можна забезпечити професійність та незалежність як судової влади в Україні загалом, так і суддів безпосередньо.

Автор, узагальнюючи, зазначає, що гарантії як політико-правові та соціально-економічні заходи матеріального, організаційного та іншого характеру взаємопов'язано та системно відображають стан політичного і економічного розвитку суспільства та держави, рівень правової свідомості населення та розвитку державних інституцій.

Запропоновано авторське визначення: гарантії конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя України – це юридично визначені, взаємопов'язані, загальносоціальні та спеціально-правові, міжнародні та вітчизняні умови, засоби та способи, які сприяють фактичній можливості реалізації повноважень та забезпечують охорону визначеного Конституцією та іншими нормативними актами статусу Вищої ради правосуддя.

Ключові слова: гарантії, статус, конституційно-правовий статус, Вища рада правосуддя, гарантії статусу, гарантії діяльності.

Постановка проблеми. Конституційно-правове закріплення статусу суб'єктів правовідносин не гарантує його фак-

тичної реалізації, а тому ця функція покладається на гарантії як складовий елемент конституційно-правового статусу суб'єктів правовідносин. Саме вони сприяють належній і повній реалізації органами влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та іншими інституціями своїх прав та обов'язків, поєднують воєдино правове та фактичне становище суб'єкта в державі та суспільстві [1, с. 5]. Не виняток і Вища рада правосуддя, яка покликана здійснювати визначені законодавством повноваження з належною ефективністю. Крім того, цілком очевидно, що саме гарантії як елемент конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя покликані та слугують запорукою для забезпечення дотримання принципів статусу цього органу. Тому в межах цього дослідження буде здійснено науковий аналіз поняття та змісту гарантій конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять праці таких вітчизняних та закордонних учених: О.В. Батанова, Н.А. Богданової, В.Д. Бринцева, В.М. Висоцького, Б.Н. Габричидзе, О.В. Гончаренка, І.І. Дахової, В.В. Долежана, В.О. Євдокимова, Р.В. Ігоніна, В.М. Колесниченка, Ю.О. Косткіної, В.М. Кравчука, В.В. Кривенка, І.В. Назарова, В. Нора, В.Ф. Погорілка, Ю.Є. Полянського, С.В. Прилуцького, О.Ф. Скакун, В.І. Татькова, Ю.М. Тодики, В.І. Шишкіна, В.Л. Федоренка, М.І. Хавронюка та ін.

Метою статті є дослідження наукових підходів щодо гарантій як елементу конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, опрацювання наявних доктринальних підходів щодо вказаної проблематики і формування відповідного термінологічного інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто зазначити, що поняття «гарантія» має доволі широке коло застосування, що пояснюється різними аспектами буття та діяльності людини: в побутовому та професійному житті, окремих галузях науки, народного господарства, юридичній практиці тощо. З огляду на таку багатогранність застосування терміна його існування в юридичній науці таке ж неоднозначне. Адже будь-яке право може бути реалізоване, якщо йому відповідає обов'язок держави, юридичної чи фізичної особи, загалом інституту чи інституції, які здатні його гарантувати. Тому першочергово звернемося до енциклопедичних джерел стосовно етимологічного тлумачення слова «гарантія». Досліджуючи це поняття, зауважимо, що тлумачний словник В.І. Даля визначає слово «гарантія» (франц. *garantie*, від *garantir* – забезпечувати, охороняти) як «ручительство, забезпечення, запевнення» [2, с. 283]. Крім того, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови подано визначення «гарантії» як «поруки в чомусь; забезпечення чого-небудь» [3, с. 173]. В обох

випадках спільним поняттям є «забезпечення» або «забезпечувати» – це «створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [3].

Здійснивши аналіз юридичних доктринальних джерел щодо визначеної проблематики, зауважимо, що в юридичній науці гарантії більшою мірою пов'язуються з правовим статусом особи загалом та з правами, свободами і обов'язками людини зокрема. Наприклад, у своїй науковій доповіді Ю.С. Шемшученко визначає гарантії прав і свобод людини та громадянина як зумовлені правовим статусом особистості, передбачені законодавством діяння або акти, які зобов'язані здійснювати або утримуватися від яких суб'єкти гарантії для збереження наявних прав і свобод та забезпечення конкретної можливості їх реалізації суб'єктами цих прав і свобод [4, с. 42]. Своєю чергою Т.М. Заворотченко визначає гарантії прав і свобод людини та громадянина як передбачену Конституцією України й іншими законами спеціальну систему юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів та засобів забезпечення, реалізації, охорони й захисту прав і свобод людини та громадянина з метою практичної їх реалізації [5, с. 29]. До того ж вчена акцентує на тому, що поняття гарантії прав та свобод людини і громадянина відрізняється від поняття конституційно-правових гарантії тим, що останні встановлюються Основним Законом держави та іншими законодавчими актами. На думку Т.М. Заворотченко, конституційно-правові гарантії за своїм характером є юридичними нормами, які дають змогу реалізувати права та свободи людини і громадянина в житті. За своєю суттю конституційно-правові гарантії прав та свобод людини і громадянина – це умови, що зобов'язана створити держава для реалізації конституційних прав та свобод своїм громадянам. Роль і значення конституційно-правових гарантії прав та свобод особи визначаються тим, що вони є сукупністю різних факторів в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють максимум можливих на цьому етапі розвитку суспільства і держави умов та передумов для реальної можливості здійснення прав та свобод особи [6, с. 95]. Н.С. Малєїн визначає гарантії як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод людини [7, с. 32]. На думку А.Ф. Нікітіна, гарантії прав та свобод – це обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні і культурні умови для реалізації її прав і свобод, а також діяльність міжнародних і державних організацій із захисту прав людини [8, с. 76]. О.Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантії, то права, свободи та обов'язків людини і громадянина приймають форму «заяв про наміри, які не мають ніякої цінності ні для особистості, ні для людства» [9, с. 203].

Враховуючи вищевказане і зважаючи на різні підходи до розуміння терміна «гарантія», на думку В.М. Кравчука, потрібно зазначити, що всім їм притаманні певні одноманітні риси, зокрема: 1) способи та засоби, які розглядаються в сукупності; 2) їх законодавче закріплення; 3) вони спрямовані на досягнення тієї або іншої мети [10, с. 62].

Таким чином, як бачимо, і в енциклопедичних, і подекуди в юридичних наукових джерелах зустрічаються тлумачення

самого терміна «гарантія» у взаємозв'язку з терміном «забезпечення». В окремих випадках ці поняття використовуються як синоніми або ж відбувається підміна понять. Хоча, на нашу думку, оптимальним є використання поняття «гарантія», що більше відповідає змісту розглядуваної проблематики. Адже, в нашому розумінні, саме «гарантії» є важливим елементом, який характеризує правовий статус із позиції його реальності, а тому система гарантії – це вся сукупність засобів, способів та умов, передбачених нормативно-правовими актами для створення високого рівня забезпеченості конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Як зазначив у своїй монографії О.В. Марцеляк, конституційно-правове закріплення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин не гарантує їх автоматичного виконання та дотримання. Повинні мати місце також гарантії для забезпечення цих прав і обов'язків. Саме вони сприяють належній та повній реалізації органами влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян та іншими соціальними інституціями своїх прав та обов'язків, поєднують воедино правове і фактичне становище суб'єкта в державі і суспільстві [11, с. 44].

При цьому, не заперечуючи пріоритетності прав, свобод та обов'язків людини і громадянина та їх гарантії для конституційно-правової доктрини маємо зауважити і на важливості дослідження окремих спеціальних статусів, в тому числі тих, які стосуються органів судової системи України. Очевидно, що правовий статус людини і громадянина загалом, і гарантії цього статусу зокрема корелюються як загальне і часткове щодо правового статусу (його гарантії) органів судової системи. Тому відповідні напрацювання юридичної науки щодо гарантії правового статусу людини і громадянина можуть бути екстрапольовані і в дослідженні гарантії конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. До того ж зауважимо, що гарантії незалежності суддів та суду більшою мірою досліджені в юридичній науці, ніж гарантії статусу одного з найважливіших органів судової системи – Вищої ради правосуддя.

Безумовно, правовий статус є одним із ключових понять юридичної науки і широко вживається в літературі, хоча існують різні підходи до визначення його елементів. При цьому варто звернути увагу на те, що деякі поняття утворюють певний синонімічний ряд, що потребує уточнення для формування чіткого категорійного апарату.

Аналіз доктринальних джерел дав змогу виокремити кілька понять, які несуть близьке змістове навантаження. До числа таких можна зарахувати: «гарантії», «гарантії статусу», «гарантії діяльності». Останнє поняття достатньо широко використовується науковцями. Зокрема, В.Л. Федоренко під гарантіями діяльності суддів розуміє систему загальних і спеціально-правових способів та засобів забезпечення здійснення суддею встановлених Конституцією й законами України завдань, функцій і повноважень [12, с. 501]. Схожої думки дотримується Ю.М. Кириченко, яка зазначає, що стосовно юридичних осіб, в тому числі органів місцевого самоврядування, статус здебільшого розкривається за допомогою таких елементів, як функції, завдання, повноваження, гарантії діяльності та юридична відповідальність [13, с. 44]. Своєю чергою В.С. Єгорова, яка досліджувала статус суддів судів загальної юрисдикції, також зазначає важливість такого елементу конституційно-правового статусу, як гарантії їх діяльності [14, с. 135]. Аналогічний підхід використаний В.М. Кравчуком, який серед базових елемен-

тів конституційно-правового статусу суддів визначив гарантії діяльності суддів [15, с. 100]. І.І. Дахова також у своєму дослідженні вказує на гарантії діяльності уряду [16, с. 45].

Натомість поняття «гарантії» переважно використовується як синонім «гарантій статусу». Зокрема, на думку О.В. Совгирі, роль гарантій у забезпеченні прав та обов'язків суб'єктів правовідносин дуже важлива, а тому вони виступають також основним елементом конституційно-правового статусу суб'єкта правовідносин. Загалом, на думку науковиці, яка досліджувала статус Уряду України, гарантії як елемент конституційно-правового статусу – це сукупність умов, засобів та способів, які фактично забезпечують реалізацію його компетенції та спрямовані на охорону і захист конституційно-правового статусу зазначеного суб'єкта [17, с. 110]. На думку С.О. Чикурлія, конституційно-правовий статус, встановлений нормами конституційного права України, характеризується особливостями компетенції, правосуб'єктності, принципів організації та діяльності, гарантій, організаційно-правових та правових форм діяльності, а також конституційно-правової відповідальності [18, с. 116].

На нашу думку, на підставі проведеного аналізу таких понять, як «гарантії», «гарантії статусу», «гарантії діяльності», видається етимологічно правильним застосування саме таких категорій, як «гарантії» або ж «гарантії статусу». Вважаємо, поняття «гарантії діяльності» термінологічно суттєво звужує обсяг фактичної гарантованості конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Як наслідок, можна говорити переважно про систему гарантій щодо забезпечення реалізації її повноважень. Натомість сфера гарантованості за умов застосування «гарантій статусу» поширюється на правовідносини, пов'язані з охороною і захистом конституційно-правового статусу зазначеного суб'єкта загалом, а тому може охоплювати, в тому числі, порядок формування органу, особливості статусу його членів, окремі аспекти функціонування тощо.

Враховуючи вищевказане, потрібно констатувати, що більшість науковців розглядають гарантії як обов'язковий елемент правового статусу будь-якого органу влади і посадової особи, оскільки, з одного боку, вони створюють необхідні юридичні умови для перетворення закріплених у законодавстві прав і свобод із можливостей на реальність [19, с. 27], а з іншого – забезпечують виконання посадових обов'язків [20, с. 224].

Крім того, в загальній теорії права гарантії прав суб'єкта права зазвичай розглядаються як умови, правові засоби і способи, спрямовані на забезпечення, охорону, захист прав суб'єкта з метою їх належної реалізації. Названі види гарантій (умови, засоби, способи) розрізняються за їх спеціальним (конкретизованим) призначенням та впливом на суспільні відносини з метою забезпечення реалізації конституційно-правових статусів різних суб'єктів права [21, с. 14]. Своєю чергою І.Л. Бородін пропонує визначити гарантії як систему соціально-економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси [22, с. 34].

Крім того, на думку М.І. Матузова та О.В. Малько, гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризується: 1) пізнавальністю, бо дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави; 2) ідеологічністю, бо використовується політичною владою

як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами; 3) практичністю, бо визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ особи. Виходячи з цього, автори визначають гарантії як систему соціально-економічних, політичних, юридичних організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють можливості для реалізації особистістю своїх прав, свобод, інтересів [23, с. 275].

Висновки. На підставі аналізу чинного законодавства і юридичної доктрини вважаємо, що гарантії як політико-правові та соціально-економічні заходи матеріального, організаційного та іншого характеру взаємопов'язано та системно відтворюють стан політичного і економічного розвитку суспільства та держави, рівень правової свідомості населення та розвитку державних інституцій. Внаслідок цього гарантії конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя – це юридично визначені, взаємопов'язані, загальносоціальні та спеціально-правові, міжнародні та вітчизняні умови, засоби та способи, які сприяють фактичній можливості реалізації повноважень та забезпечують охорону визначеного Конституцією та іншими нормативними актами статусу Вищої ради правосуддя.

Література:

1. Висоцький В.М. Структура конституційно-правового статусу політичних партій. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 3–6.
2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва : Гос. изд-во иностранных и нац.словарей, 1955. Т. 1. 699 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
4. Теоретико-методологічні проблеми визначення юридичних гарантій забезпечення прав та законних інтересів громадян : наукова доповідь / керівник автор. кол. Ю.С. Шемшученко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. 56 с.
5. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.
6. Заворотченко Т.М. Поняття конституційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Держава і право* : зб. наук. праць «Юридичні і політичні науки». Київ, 2001. Вип. 13. С. 94-99.
7. Мален Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Отв. ред. А.И. Масляев. Москва : Наука, 1985. 165 с.
8. Словарь-справочник по праву / Сост. А.Ф. Никитин. Москва : «Акалис», 1995. 140 с.
9. Скакун. О.Ф. Теория государства и права. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
10. Кравчук В.М. Поняття та сутність гарантій діяльності суддів в Україні як засобу забезпечення їх конституційно-правового статусу. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 7. С. 59–64.
11. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
12. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В.Л. Федоренка. 4-те вид., переробл. і доопр. Київ : Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.
13. Кириченко Ю.М. Поняття та структура адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування. *Юридичний бюлетень*. Випуск 7. Ч. 2. 2018. С. 41–47.
14. Сторова В.С. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції. *Вісник Національного технічного університету України*

- «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 135–139.
15. Кравчук В.М. Поняття та структура конституційно-правового статусу суддів в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 18 : Економіка і право. 2011. Вип. 14. С. 95–101.
  16. Дахова І.І. Структура конституційно-правового статусу уряду. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. № 13. С. 38–46.
  17. Совгіря О.В. Структура конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України: теоретико-методологічні аспекти. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 4 (12). С. 105–115.
  18. Чикурлій С.О. Конституційно-правовий статус міністерств України : основні теоретичні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С. 115–118.
  19. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. *Адвокат*. 2009. № 8 (107). С. 26–30.
  20. Ткачук О.І. Юридичні гарантії як елемент правового статусу посадової особи митної служби України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 34. С. 222–230.
  21. Богданова Н.А. Категория статуса в конституционном праве. *Вестник Московского ун-та*. Сер. 11. Право. 1998. № 3. С. 3–21.
  22. Бородин І.Л. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації. *Право України*. 2001. № 12. С. 32–34.
  23. Теория государства и права / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва : Юрист, 1997. 742 с.

Khaliuk S. Guarantees of the constitutional and legal status of the High Council of Justice: general theoretical approaches

Summary. The article is devoted to the study of doctrinal approaches to the concept and content of guarantees of the constitutional and legal status of the High Council of Justice. The methodological basis of the publication was the use of a set of methods by which the realization of a scientific goal is possible. Such methods include the dialectical, system-structural method, the method of formal logic (analysis, synthesis, generalization), hermeneutics, which allowed to process the texts of regulations, doctrinal sources, as well as

contributed to the formation of the content of the scientific author's position in accordance with the author's task.

It has been established that the strengthening of the processes of global integration in many spheres of state and public life, the desire of the world community to unite, and the overcoming of political, economic, and legal obstacles have not escaped Ukraine. Ukraine's European integration is the development of Ukraine's political, economic, cultural and other relations with the European Union, which is its strategic external function and which should determine the development of full-fledged partnership relations with Ukraine. For modern Ukrainian society, which has embarked on the path of democratic transformation, the issue of effective functioning of all its institutions and organizations is relevant. The chosen course towards the European Community requires significant changes, including the improvement of the current legislation of Ukraine. As a result, the constitutional and legal status of the High Council of Justice of Ukraine needs to be improved in accordance with the requirements of international instruments, because only in this way can the professionalism and independence of the judiciary in Ukraine in general and judges directly be ensured.

In general, the author notes that guarantees as political, legal and socio-economic measures of material, organizational and other nature are interconnected and systematically reflect the state of political and economic development of society and the state, the level of legal awareness and development of state institutions.

The author's definition is proposed that the guarantees of the constitutional and legal status of the High Council of Justice of Ukraine are legally defined, interconnected, general social and special legal, international and domestic conditions, means and methods that promote the actual possibility of exercising powers and ensure protection of certain Constitution and other normative acts of the status of the High Council of Justice.

Key words: guarantees, status, constitutional and legal status, High Council of Justice, guarantees of status, guarantees of activity.

*Гасанов Э. Э.,**кандидат юридических наук,**докторант на соискание ученой степени доктора наук**Института права и прав человека Национальной академии наук Азербайджана*

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МИЛЛИ МЕДЖЛИСА С ОТДЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ВЛАСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (УПОЛНОМОЧЕННЫЙ, ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК И СЧЕТНАЯ ПАЛАТА)

Анотація. Мета статті полягає у вивченні проблем взаємодії всіх гілок влади, що є однією з актуальних проблем державного будівництва в сучасних умовах. Зазначається, що реформи політичної і правової систем вимагають перегляду і теоретичної оцінки місця судової влади в системі поділу влади, виділення її серед інших гілок влади і вдосконалення законодавства для досягнення балансу між усіма гілками влади і урядом. Тут йдеться, насамперед, про закони і норми, прийняті у вузьких корпоративних інтересах.

У дослідженні використані методи системного аналізу, контент-аналізу і порівняльного аналізу. На основі цього наукового аналізу були виявлені особливості і перспективи розвитку взаємодії Миллі Меджлісу Азербайджанської Республіки з гілками влади, а метод порівняльного аналізу виявив різні напрями взаємовідносин між законодавчою і виконавчою владою.

Вперше у вітчизняній юридичній літературі проаналізовано елементи взаємодії всіх гілок влади з метою розкриття актуальних проблем державного будівництва в сучасних умовах. Підкреслюється, що реформи політичної і правової систем вимагають перегляду і теоретичної оцінки місця судової влади в системі поділу влади з метою чіткого виокремлення її від інших гілок влади, показані шляхи вдосконалення законодавства для досягнення балансу між усіма гілками влади і урядом. Справедливо зазначено, що судова влада не тільки забезпечує законодавчі органи правоохоронними матеріалами, але також служить підвищенню якості законодавчої діяльності, приділяючи особливу увагу нормам моралі і конституційним принципам.

На закінчення автор визначає шляхи вирішення проблем взаємодії гілок влади, показуючи їх як одну з основних у процесі побудови нової демократичної держави, заснованої на верховенстві закону. Зазначається, що багаторічний досвід стверджує, що відсутність надійної і ефективної взаємодії і механізмів впливу між гілками влади завжди є серйозною загрозою не тільки для принципу поділу влади, а й для основ конституційного державного устрою загалом.

Ключові слова: Конституція Азербайджанської Республіки, Миллі Меджліс Азербайджанської Республіки, закон, влада, законодавча влада, представницька влада, принцип поділу влади.

Постановка проблеми. Одной из актуальных проблем государственного строительства в современных усло-

виях является проблема взаимодействия всех ветвей власти. Реформы политической и правовой систем требуют пересмотра и теоретической оценки места судебной власти в системе разделения власти, выделения ее среди других ветвей власти и совершенствования законодательства для достижения баланса между всеми ветвями власти и правительством. Влияние законодательной власти на суды связано с образованием для них соответствующей нормативной базы. Данная нормативно-правовая база отражает правовое регулирование вопросов, связанных с организацией судебной системы и деятельностью судов. При этом сами законы принимаются законодательной властью не исключительно самостоятельно, а совместно с судебной властью с учетом ее предложений. Судебная власть не только обеспечивает законодательные органы правоохранными материалами, но также служит для повышения качества законодательной деятельности, уделяя особое внимание нормам морали и конституционным принципам. Моральный аспект присутствует почти в каждом законе. Поэтому, когда закон теряет свою моральную направленность, трудно вершить правосудие. Речь идет о законах, принятых в узких корпоративных интересах.

Цель статьи заключается в определении особенностей и перспектив развития взаимодействия законодательной власти Азербайджанской Республики с некоторыми другими органами власти (Уполномоченный, Центральный банк и Счетная палата).

В исследовании использовались методы системного анализа, контент-анализа и сравнительного анализа. Посредством данных научных анализов выявлены особенности и перспективы развития взаимодействия Парламента Азербайджанской Республики с органами власти, а метод сравнительного анализа выявил различные направления отношений между законодательной и исполнительной властью.

Рассматривая исследования, проведенные рядом исследователей по данной теме, можно отметить следующее. З.Н. Асланов в своей монографии «Конституционно-правовые основы деятельности Омбудсмана по правам человека в Азербайджанской Республике» отмечает, что в юридической литературе конституционным Законом Азербайджанской Республики «Об Омбудсмене Азербайджанской Республики» закреплена обязанность Омбудсмана давать заключение по законопроектам о правах человека, а также право участвовать в рабочих группах, созданных для разработки таких законов. Для осуществления

этой деятельности ему необходимо предоставить право на получение соответствующей информации и примерных списков законопроектов о правах и свободах человека, которые должны быть рассмотрены на заседании парламента и уже находятся на рассмотрении. По мнению другого исследователя К. Алибейли, некоторые действующие законы предусматривают, что некоторые другие государственные органы также должны отчитываться перед парламентом. Таким образом, Уполномоченный по информации представляет отчет в Парламент Азербайджанской Республики не позднее трех месяцев после каждого текущего года. Отчет содержит краткую информацию о проделанной за год работе, в том числе информацию о нарушителях, заявлениях и жалобах, инструкции, проделанной работе в ходе служебного контроля, принятых мерах, других случаях, связанных с правоохранительными органами, а также мнения Омбудсмана и предложения. В статье также проанализированы законы Азербайджанской Республики «О Центральном банке Азербайджанской Республики», «О Счетной палате», «О борьбе с торговлей людьми» и «Об обеспечении гендерного равенства (мужчин и женщин)».

Как видно, научные публикации, связанные с исследовательской работой, в основном относятся к западной литературе, и по этой теме существует больше литературы, охватывающей ее отдельных вопросов.

Изложение основного материала исследования. В юридической литературе конституционным Законом Азербайджанской Республики «Об Уполномоченном по правам человека (Омбудсмене) Азербайджанской Республики» закреплена обязанность Омбудсмана давать заключение по законопроектам о правах человека, а также право участвовать в рабочих группах, созданных для разработки таких законов. Для осуществления этой деятельности ему необходимо предоставить право на получение соответствующей информации и примерных списков законопроектов о правах и свободах человека, которые должны быть рассмотрены на следующем заседании Парламента и уже находятся на рассмотрении [1]. Таким образом, это очень важно с точки зрения подготовки заключений, предложений и комментариев к законопроектам, внесенным Уполномоченным, и внесения их в Национальное Собрание.

Помимо других государственных структур, Центральный банк также взаимодействует с Парламентом. Такое взаимодействие проявляется по-разному. Прежде всего, следует отметить, что цель, функции и полномочия Центрального банка определяются Конституцией Азербайджанской Республики и Законом «О Центральном банке Азербайджанской Республики» [2]. Центральный банк также руководствуется другими законодательными актами Азербайджанской Республики. Большинство этих актов принимается Парламентом.

Согласно пункту 15 части I статьи 95 Конституции Азербайджанской Республики, члены Правления Центрального банка Азербайджанской Республики назначаются и освобождаются от должности Парламентом Азербайджанской Республики. Парламент не может сильно откладывать это назначение. Таким образом, в соответствии со статьей 981 Конституции Президент Азербайджанской Республики имеет право распустить Парламент Азербайджанской Республики, если Президент Азербайджанской Республики выдвигает в два раза больше кандидатов, чем требуется для коллегиальной деятельности Совета.

Обсуждение бюджета также играет важную роль во взаимодействии Центрального банка и Парламента. В соответствии со статьей 7.3 Закона Азербайджанской Республики «О Центральном банке Азербайджанской Республики» при обсуждении проекта бюджета Председатель Правления Центрального банка информирует Парламент Азербайджанской Республики об основных направлениях денежно-кредитной политики.

Центральный банк, как и Парламент, может участвовать в нормотворчестве. Однако, если акты Парламента являются нормативными правовыми актами, Центральный банк может принимать только нормативные акты. Нормативные акты Центрального банка включаются в Государственный реестр правовых актов Азербайджанской Республики соответствующим органом исполнительной власти в порядке, установленном конституционным Законом Азербайджанской Республики «О нормативных правовых актах».

Контроль за соблюдением законодательства (особенно в области бюджета, финансов, валюты) играет важную роль в деятельности Центрального банка. Так, отдел внутреннего аудита Центрального банка проверяет структурные подразделения Центрального банка на предмет соблюдения законодательства (статья 27.1.2 Закона «О Центральном банке Азербайджанской Республики»).

Одним из органов, взаимодействующих с Парламентом, является Счетная палата. Счетная палата является высшим контрольным органом, созданным Парламентом Азербайджанской Республики в соответствии со статьей 92 Конституции Азербайджанской Республики, который подотчетен Парламенту и осуществляет постоянный внешний государственный финансовый контроль [3]. Члены Счетной палаты назначаются большинством, не менее 63 депутатов Парламента Азербайджанской Республики по представлению Председателя Парламента Азербайджанской Республики. Смета расходов Счетной палаты утверждается Парламентом Азербайджанской Республики отдельно при рассмотрении проекта государственного бюджета.

Счетная палата информирует Парламент Азербайджанской Республики о результатах мероприятий внешнего государственного финансового контроля, дает заключение по проектам нормативных правовых актов, регулирующих сферу государственных финансов, поступившим от Парламента Азербайджанской Республики, а также по международным соглашениям, участником которых является Азербайджанская Республика, ежегодно представляет Парламенту Азербайджанской Республики отчет о своей деятельности. Счетная палата дает заключение в течение 15 дней после получения проекта закона о государственном бюджете на следующий бюджетный год вместе с другими прилагаемыми документами в соответствии с законами Азербайджанской Республики «О Счетной палате» и «О бюджетной системе» и подает в Парламент Азербайджанской Республики. Счетная палата в течение 10 дней со дня получения годового отчета об исполнении государственного бюджета и соответствующего законопроекта из Парламента Азербайджанской Республики дает заключение и представляет его в Парламент – Меджлис Азербайджанской Республики (статья 24.2 Закона о Счетной палате, статья 24.5). Члены Счетной палаты участвуют в заседаниях Парламента Азербайджанской Республики и его комитетов по приглашению Парламента.

Некоторые действующие законы предусматривают, что некоторые другие государственные органы также должны отчитываться перед Парламентом. Таким образом, Уполномоченный по информации представляет отчет в Парламент Азербайджанской Республики не позднее трех месяцев после каждого текущего года. Отчет содержит краткую информацию о проделанной за год работе, в том числе информацию о нарушителях, заявлениях и жалобах, инструкции, проделанной работе в ходе служебного контроля, принятых мерах, других случаях, связанных с правоохранительными органами, а также мнения Омбудсмана и предложения [4]. В соответствии со статьей 7.5 Закона Азербайджанской Республики «О борьбе с торговлей людьми» Национальный координатор по борьбе с торговлей людьми ежегодно представляет в Парламент Азербайджанской Республики отчет о борьбе с торговлей людьми [5]. В соответствии со статьей 20 Закона Азербайджанской Республики «Об обеспечении гендерного равенства (мужчин и женщин)» соответствующий орган исполнительной власти, осуществляющий контроль за обеспечением гендерного равенства, ежегодно представляет Парламенту информацию о своей деятельности [6].

Выводы. Таким образом, обобщение всех идей, изложенных в этой статье, позволяет сделать следующие выводы.

1. Характер отношений между законодательной и исполнительной властью во многом определяется формой правления. В парламентских формах правления законодательная власть формирует правительство и правительство подотчетно парламенту [7]. В президентских республиках глава государства играет доминирующую роль.

2. Взаимодействие законодательной и исполнительной ветвей власти в основном осуществляется в процессе решения задач государственного управления, общих для обеих ветвей власти, и осуществления парламентского контроля над деятельностью исполнительной власти.

3. На сегодняшний день в практике конституционного права Азербайджанской Республики отсутствуют случаи, когда отдельные члены правительства снимаются с должности Парламентом при востуже недоверия. На наш взгляд, создание такого механизма на законодательном уровне и его практическое применение на практике могло бы еще больше повысить эффективность института парламентского контроля в нашей стране.

4. Процесс подписания законов следует рассматривать не как инструмент политического влияния на исполнительную ветвь парламента, а как юридический орган, направленный на поддержание баланса между законодательной и исполнительной ветвями власти и дальнейшее повышение качества законов [8]. В противном случае идеалы верховенства закона, универсальные принципы, такие как верховенство закона и демократия, могут быть серьезно повреждены.

5. Законодательная власть влияет на суды, создавая для них нормативную базу. Авторитет судебной власти во многом зависит от содержания законов, принимаемых законодательной властью.

6. Наиболее важными сферами взаимодействия законодательной и судебной властей являются:

- а) юридическое оформление;
- б) контроль качества законодательства;
- в) организация судебной власти, назначение и увольнение судей и т. д.

7. На наш взгляд, активное использование Верховным судом права законодательной инициативы как института, более тесно вовлеченного в применение верховенства закона, более осведомленного о недостатках, противоречиях и пробелах в правовом регулировании, может иметь исключительно положительное влияние на улучшение прав человека и более полную защиту прав человека и гражданина.

8. В контексте быстрого обновления законодательства важно повысить качество законов и расширить существующие формы сотрудничества между законодательной властью и органами в области контроля их строгого и последовательного соблюдения.

9. Согласно статье 43 Закона Азербайджанской Республики «О прокуратуре» Генеральный прокурор Азербайджанской Республики информирует Парламент о деятельности Прокуратуры, за исключением уголовных дел под следствием. Мы считаем, что эту норму нужно улучшать.

10. Многие аспекты взаимодействия Парламента Азербайджанской Республики с другими государственными органами реализуются в рамках института парламентского контроля. Однако в Конституции отсутствует термин «парламентский контроль».

12. Целесообразно предоставить Омбудсмену по правам человека в Азербайджанской Республике возможность осуществлять предварительный контроль над законопроектами. Также может быть важно создать специальный комитет по Омбудсмену по правам человека в Парламенте, чтобы наладить более эффективное взаимодействие с Уполномоченным по правам человека.

Литература:

1. Асланов З.Н. Конституционно-правовые основы деятельности Уполномоченного по правам человека в Азербайджанской Республике. Монография. Баку : Европа, 2011. 204 с.
2. Закон Азербайджанской Республики «О Центральном банке Азербайджанской Республики». URL: <http://e-qanun.az/framework/5530>
3. Закон Азербайджанской Республики «О Счетной палате». URL: <http://e-qanun.az/framework/39922>
4. Алибеги К. Парламентский контроль в Азербайджанской Республике: проблемы и решения. *Новости Бакинского университета*. Серия социально-политических наук. 2012. № 3. С. 33–45.
5. Закон Азербайджанской Республики «О борьбе с торговлей людьми». URL: <http://www.e-qanun.az/framework/10641>
6. Закон Азербайджанской Республики «Об обеспечении гендерного равенства (мужчин и женщин)». URL: <http://www.e-q>
7. Николаева Л.А. Становление правового государства. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 6–7; Петрухин И.Л. Состав и справедливость. *Государство и право*. 2004. № 10. С. 128–137.
8. Бойков А. Третья власть в России. Москва : Юрист, 1997. 208 с.; Рохлин В.И. Прокурорский надзор в РФ. Учебник. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский институт экспертов, 2001. 112 с.

Hasanov E. Features and prospects for the development of interaction of the Milli Mejlis of the Republic of Azerbaijan with some other authorities (the commissioner, the central bank and the accounts chamber)

Summary. The purpose of this article is to study the problems of interaction between all branches of government, which is one of the urgent problems of state building in modern conditions. It is noted that the reforms of the political and legal systems require a revision and theoretical assessment of the place of the judiciary in the system of separation

of powers, distinguishing it from other branches of government and improving legislation in order to achieve a balance between all branches of government and the government. Here we are talking, first of all, about the laws and regulations adopted for narrow corporate interests.

The study used the methods of system analysis, content analysis and comparative analysis. On the basis of this scientific analysis, the features and prospects of the development of interaction of the Milli Mejlis of the Republic of Azerbaijan with the branches of government were identified, and the method of comparative analysis was used to identify various areas of relationship between the legislative and executive authorities.

For the first time in the domestic legal literature, the elements of interaction of all branches of government are analyzed in order to reveal the urgent problems of state building in modern conditions. It is emphasized that the reforms of the political and legal systems require a revision and theoretical assessment of the place of the judiciary in the system of separation of powers, in order to clearly distinguish it from the rest of the branches of government, and shows ways to improve legislation

to achieve a balance between all branches of government and the government. Rightly noting that the judiciary not only provides legislative bodies with law enforcement materials, but also serves to improve the quality of legislative activity, paying particular attention to moral norms and constitutional principles.

In conclusion, the author defines the ways of solving the problems of interaction between the branches of power, showing them as one of the main in the process of building a new democratic state based on the rule of law. It is noted that many years of experience asserts that the absence of reliable and effective interaction and mechanisms of influence between the branches of government always poses a serious threat not only to the principle of separation of powers, but also to the foundations of the constitutional state structure as a whole.

Key words: Constitution of the Republic of Azerbaijan, Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan, law, power, legislative power, representative power, principle of separation of powers.

Королевська Н. Ю.,
кандидат економічних наук

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є аналіз конституційних основ соціального захисту медичних працівників в Україні та формулювання пропозицій щодо їх подальшого удосконалення.

Констатовано, що право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу забезпечуються державою. У Конституції України 1996 року підкреслена важливість державного фінансування медико-санітарних та інших програм, а також наявність державних і комунальних закладів охорони здоров'я, сприяння розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Акцент робиться на фінансовій та інституційній складовій частині охорони здоров'я. Однак пандемія COVID-19, яка поки що не завершилась, вже наочно продемонструвала, що найбільш вразливим складником системи охорони здоров'я є її кадри. І якщо фінансові питання можна вирішити шляхом оптимізації інших витрат та запозичень, організаційні – шляхом екстреного збільшення ліжок та пристосуванням нових приміщень для лікарень, то швидко та ефективно вирішити кадрові проблеми поки що не змогла жодна країна світу.

Запропоновано низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності соціального захисту медичних працівників загалом та медичних працівників, які безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19). Такий підхід було вибрано тому, що усі отримувачі медичних послуг мають бути в рівних умовах – незалежно від того, з якими скаргами, діагнозами вони звертаються по медичну допомогу. Адже пандемія вплинула на всю систему охорони здоров'я і стосується не лише тих державних і комунальних закладів, в яких здійснюється допомога хворим на коронавірусну хворобу. Зазначено, що така, що утвориться внаслідок прийняття запропонованого пакету документів, позитивна дискримінація лікарів, безпосередньо зайнятих на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19), відповідатиме сучасним тенденціям у зарубіжних країнах, підвищить престиж професії лікаря загалом, але головне – сприятиме кращому гарантуванню таких проголошених Конституцією України 1996 року соціальних прав, як право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу.

Ключові слова: соціальна держава, соціальна допомога, конституційні основи соціальної держави, право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, медичні працівники.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу COVID-19 була неочікуваною, несподіваною та цілком руйнівною для усіх країн світу. Пандемія вплинула на усі сфери суспільного життя без виключення, але найбільшої шкоди в кожній державі зазнали економічна система, система освіти, система соціального захисту, а понад усе – система охорони здоров'я.

В Україні кризове становище системи охорони здоров'я проявило питання низького рівня соціальної захищеності медичних працівників. З огляду на те, що пандемія має хви-

льову динаміку, доцільно скористатися мінімальною наявністю у країні карантинних обмежень із метою забезпечення підвищення рівня соціальної захищеності медичних працівників.

Як було зазначено в Пояснювальній записці до проекту Постанови про заходи щодо посилення соціально-трудо-вих гарантій медичних працівників та державної підтримки дітей медичних працівників, які померли внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19), реєстраційний № 5683 від 18 червня 2021 року, «за офіційними даними МОЗ, з початку поширення пандемії COVID-19 і станом на середину червня 2021 р. кількість інфікованих коронавірусною хворобою в Україні становила 2 223 978 осіб, з яких вже одужали 2 130 665 осіб. Величезна заслуга у значній кількості одужалих українців належить медичним працівникам, які в надзвичайних епідеміологічних умовах сумлінно виконують свій професійний обов'язок, ризикуючи власним життям і здоров'ям. На жаль, вже кілька десятків українських медиків внаслідок гострої професійної хвороби на COVID-19 отримали стійку втрату працездатності, зокрема, інвалідність, і близько трьохсот померли» [3]. Слід зазначити, що автор статті розробила згаданий вище проект та очолила групу суб'єктів законодавчої ініціативи, якою проект був поданий до Верховної Ради України.

Проблематика, порушена у статті, поки що не була предметом наукових пошуків фахівців із конституційного права. Тому застосовувались переважно статистичні дані, матеріали аналітичного характеру, а також праці вчених-конституціоналістів загального характеру [1; 2].

Метою статті є аналіз конституційних основ соціального захисту медичних працівників в Україні та формулювання пропозицій щодо їх подальшого удосконалення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Право на охорону здоров'я в Україні гарантується Конституцією 1996 року. Відповідно до частини першої статті 49, це право належить кожному, а відповідно до інших її частин:

- «охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм» (частина друга);
- «держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» (частина третя) [4].

Щодо останнього положення слід взяти до уваги також і резолютивну частину Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається

безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року N 10-рп/2002 [5].

Таким чином, право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу забезпечується державою. У Конституції України 1996 року підкреслена важливість державного фінансування медико-санітарних та інших програм, а також наявність державних і комунальних закладів охорони здоров'я, сприяння розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Акцент робиться на фінансовій та інституційній складовій частинах охорони здоров'я.

Однак пандемія COVID-19, яка поки що не завершилась, вже наочно продемонструвала, що найбільш вразливим складником системи охорони здоров'я є її кадри. І якщо фінансові питання можна вирішити шляхом оптимізації інших витрат та запозичень, організаційні – шляхом екстреного збільшення ліжок та пристосуванням нових приміщень для лікарень, то швидко та ефективно вирішити кадрові проблеми поки що не змогла жодна країна світу.

Навряд чи можна істотно прискорити навчання тих студентів медичних навчальних закладів, які у майбутньому матимуть необхідну спеціалізацію. Так само і перепідготовка лікарів з іншими спеціалізаціями для зміни їхньої спеціалізації навряд чи буде ефективною. Більшість держав вирішує питання нестачі кваліфікованого медичного персоналу, особливо лікарів, шляхом заохочення міграції, пропонуючи високу заробітну плату та інші умови роботи. А тому частина українських лікарів вже працює за кордоном або планує виїхати для роботи за межі держави. Варто зазначити, що висока контагенозність COVID-19 тягне за собою високі ризики, які несуть лікарі під час огляду та лікування осіб, хворих на нього. І непоодинокими є випадки, коли, зваживши усі «за» та «проти», лікарі звільнялися з роботи за власним бажанням для того, щоб не ризикувати власним життям та життям своїх близьких.

Здавалося б, що такі дії можна розцінювати як порушення етичних та корпоративних (професійних) норм. З одного боку, у цьому є певний сенс. З іншого боку, слід наголосити на вкрай низькій соціальній захищеності як лікарів, які задіяні в боротьбі з пандемією COVID-19 в Україні, так і членів їхніх родин у разі настання летальних наслідків.

Конституція 1996 року проголошує, що Україна є соціальною державою. Відповідно до цього, в Україні вже існують певні гарантії для медичних працівників, які внаслідок професійного захворювання на COVID-19 отримали стійку втрату працездатності. Так, «Фонд соціального страхування України офіційно повідомив, що станом на кінець травня 2021 року здійснювалися щомісячні страхові виплати для 32 потерпілих медичних працівників, які внаслідок професійного захворювання на COVID-19 отримали стійку втрату працездатності, а також для 85 утриманців у разі смерті медичного працівника. При цьому середній розмір щомісячної страхової виплати для одного медика за рахунок коштів Фонду становить від 710,79 грн до 21 970 грн і залежить від ступеня втрати працездатності та середнього доходу, який потерпілий медичний працівник мав на момент настання страхового випадку» [3]. Слід наголосити, що ця статистика збиралася автором та помічниками станом на середину червня 2021 року, для Пояснювальної записки вищезгаданого проекту. Вона наочно демонструє, наскільки непропорційними нині є ризики для медичних працівників, які кожен день зустрічаються з підвищеним ризиком

захворіти на коронавірусну хворобу (COVID-19), та компенсація в разі настання страхового випадку.

У Пояснювальній записці зазначено: «Цілі і завдання проекту – посилення соціального захисту та забезпечення належних трудових гарантій медичних працівників та створення умов для підтримки з боку держави дітей медичних працівників, які померли внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19)» [3].

Задля покращення ситуації в цій сфері автором статті було запропоновано постановою Верховною Радою України зобов'язати Уряд протягом 1 місяця розробити та подати до Парламенту проекти законів із переліку питань, пов'язаних із посиленням соціально-трудових гарантій медичних працівників та державної підтримки дітей медичних працівників, які померли внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19):

а) загального характеру:

– започаткування бюджетної програми забезпечення житлом медичних працівників, які цього потребують; передбачити, що дія цієї програми поширюється також і на випускників державних вищих медичних (фармацевтичних) закладів освіти, які працевлаштовуються на роботу не за їх постійним місцем проживання;

– забезпечення перерахування страхових виплат тим медичним працівникам, які працюють у закладах охорони здоров'я державної або комунальної форми власності, якщо вони захворіли коронавірусною хворобою (COVID-19) під час виконання професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження; встановити, що розмір такої виплати дорівнює 100 процентним мінімумам;

– оновлення положень адміністративного та кримінального законодавства щодо захисту від посягання на життя і здоров'я, погроз або насильства щодо медичних працівників у зв'язку з виконанням ними своїх професійних обов'язків та захисту від перешкоджання їхній службовій діяльності;

б) спеціального характеру:

– віднесення неповнолітніх дітей медичних працівників, смерть одного з батьків яких настала внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19) у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, належними до категорії дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки;

– надання державної цільової підтримки дітям вищевказаної групи медичних працівників, якщо вони виявили бажання здобути професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту в державних чи комунальних закладах освіти;

– впровадження подвійного обчислення стажу роботи за період, протягом якого медичні та інші працівники державних і комунальних закладів охорони здоров'я, які безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19, див. [6]).

Ці пропозиції містить перший пункт проекту.

Другий пункт авторського проекту присвячений тому, щоб зобов'язати Уряд протягом місяця з моменту прийняття Парламентом Постанови розробити та затвердити нормативно-правові акти щодо питань як загального, так і спеціального характеру.

До числа питань загального характеру зараховано такі:

– у період 2021–2023 рр. забезпечити поетапне збільшення заробітної плати медичним працівникам державних та комунальних закладів охорони здоров'я таким чином, щоб наприкінці 2023 р. оклади були б збільшені щонайменше на 50%;

– розробити механізм стимулювання підвищення кваліфікаційного рівня медичних працівників, у тому числі за кордоном.

Варто підкреслити, що ці питання стосуються усіх медичних працівників, а не лише тих, які безпосередньо задіяні в лікуванні хворих на коронавірусну хворобу. До цього пункту проєкту Постанови включено ще й спеціальне положення, що стосується лише тих медичних працівників, які безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19).

У третьому пункті проєкту положення запропоновано встановити чіткі строки здійснення страхових виплат у разі захворювання або смерті медичних працівників у зв'язку з інфікуванням гострою респіраторною хворобою COVID-19 (протягом одного місяця з дня виникнення права на відповідні виплати) та розробити механізм щодо їх дотримання. Адже практика, на жаль, свідчить про те, що ці виплати здебільшого здійснюються з затримками.

Висновки. Цим пропозиціям можна адресувати таке зауваження, як порушення принципу рівності. У цьому випадку, дійсно, матиме місце нерівність лікарів перед законом на підставі того, чи вони безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19).

По-перше, проєкт Постанови передбачає гарантії як для усіх медичних працівників загалом, так і для тих, які безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19). Такий підхід було вибрано тому, що усі отримувачі медичних послуг мають бути в рівних умовах – незалежно від того, з якими скаргами, діагнозами вони звертаються по медичну допомогу. Варто ще раз підкреслити, що пандемія вплинула на всю систему охорони здоров'я і стосується не лише тих державних і комунальних закладів, в яких здійснюється допомога хворим на коронавірусну хворобу.

По-друге, слід зазначити, що позитивна дискримінація лікарів, що утвориться внаслідок прийняття запропонованого пакету документів, які безпосередньо зайняті на роботах із ліквідації захворювання на коронавірусну хворобу (COVID-19), відповідатиме сучасним тенденціям у зарубіжних країнах (дивись [7; 8; 9]), підвищить престиж професії лікаря загалом, але головне – сприятиме кращому гарантуванню таких проголошених Конституцією України 1996 року соціальних прав, як право на охорону здоров'я та право на медичну допомогу. Перспективи подальших розробок у цьому напрямі полягають у розробці проєктів також тих нормативно-правових актів, організацію підготовки та прийняття яких запропоновано покласти на Кабінет Міністрів України.

Література:

1. Mishyna N., Surilova O. Constitutional and Administrative Aspects of the Ukrainian Medical Code. *Widomosci Lekarskie*. 2020. #1. P. 191–195.
2. Mishyna N. Hermeneutics in the Constitutional Law of Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28 (XXVIII). С. 104–109.
3. Пояснювальна записка до проєкту Постанови про заходи щодо посилення соціально-трудових гарантій медичних працівників та державної підтримки дітей медичних працівників, які померли внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19), реєстраційний № 5683 від 18 червня 2021 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72305
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 р. N 10-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#n54>
6. Проєкт Постанови про заходи щодо посилення соціально-трудових гарантій медичних працівників та державної підтримки дітей медичних працівників, які померли внаслідок інфікування коронавірусною хворобою (COVID-19), реєстраційний № 5683 від 18 червня 2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72305
7. COVID-19 pay FAQs. URL: <https://www.nhsemployers.org/articles/covid-19-pay-faqs>
8. HHS Announces Details on Additional Distributions of COVID-19 Relief Funds. URL: <https://www.aha.org/special-bulletin/2021-09-10-hhs-announces-details-additional-distributions-covid-19-relief-funds>
9. Ochieng N., Biniek J.F., Musumeci M.B., Neuman T. Funding for Health Care Providers During the Pandemic: An Update. URL: <https://www.kff.org/policy-watch/funding-for-health-care-providers-during-the-pandemic-an-update/>

Korolevska N. Constitutional basis of social protection of medical workers in Ukraine

Summary. The purpose of the article is to analyze the constitutional foundations of social protection of health workers in Ukraine and formulate proposals for their further improvement.

It is stated that the right to health care and the right to medical care are provided by the state. The Constitution of Ukraine of 1996 emphasizes the importance of state funding of health and other programs, as well as the availability of state and municipal health care facilities, promoting the development of medical institutions of all forms of ownership. The emphasis is on the financial and institutional components of health care. However, the COVID-19 pandemic, which has not yet ended, has already demonstrated that the most vulnerable component of the health care system is its human resources. And if financial issues can be solved by optimizing other costs and borrowings, organizational – by urgently increasing the number of beds and adapting new premises for hospitals, then quickly and efficiently solve staffing problems so far no country in the world.

A number of measures are proposed to improve the effectiveness of social protection of health workers in general and health workers who are directly involved in the elimination of coronavirus disease (COVID-19). This approach was chosen because all recipients of medical services should be on equal terms – regardless of what complaints, diagnoses they seek medical care. After all, the pandemic has affected the entire health care system, and affects not only those state and municipal institutions that provide care for patients with coronavirus disease. It is noted that the resulting positive discrimination of doctors directly involved in the elimination of coronavirus disease (COVID-19), resulting from the adoption of the proposed package of documents, will meet current trends in foreign countries, increase the prestige of the medical profession as a whole, but most importantly – will contribute to a better guarantee of such social rights as the right to health care and the right to medical care proclaimed by the Constitution of Ukraine of 1996.

Key words: welfare state, social assistance, constitutional foundations of the welfare state, the right to health care, the right to medical care, medical workers.

*Голдовський А. Г.,**аспірант кафедри публічної політики**Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВО НАРОДУ НА УЧАСТЬ У ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану реалізації права народу на участь у законотворчості в Україні, виявленню недоліків та проблем та пропозиції шляхів вирішення цих прогалин. Так, у роботі досліджуються історичні витоки інституту участі народу в законотворчості та зарубіжний досвід. Крім того, автор наводить витяги із статей Конституції різних країн, що дає змогу більш детально ознайомитися із змістом цього поняття. Автор досліджує питання становлення цього інституту в Україні, окреслює законопроекти, які могли бути ухвалені в Україні, однак так і не були прийняті. Також розкриваються ознаки інституту участі народу в законотворчості в Україні.

Великий обсяг роботи автор присвячує дослідженню та опису проблем, які викликають гальмування процесу прямого закріплення у Конституції права народу на участь у законотворчості в Україні, а також пропонує шляхи їх подолання. Загалом у статті повно та всебічно розкривається необхідність та важливість закріплення в Конституції України цього права, цілком слушно пропонуються правові норми, які мають бути закріплені.

Автор доходить висновку, що поняття та механізм реалізації народної законодавчої ініціативи в зарубіжних країнах сформувалися набагато раніше, ніж в Україні, що зумовлює більш чіткий рівень опрацювання народної законодавчої ініціативи і більш широке застосування її за кордоном. Українським законодавцям необхідно враховувати позитивний досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання права народної законодавчої ініціативи та прямо закріпити в національному законодавстві ті інструменти, які опосередковано вже закріплені.

Вважаємо, що право участі громадськості в законодавчому процесі в Україні законодавчо регламентоване. Однак форми такої участі законодавчо обмежені та потребують удосконалення, зокрема, варто передбачити консультації з громадськістю не тільки під час прийняття регуляторних актів, слід проводити моніторинг громадської думки щодо всіх законопроектів, що ініціюються органами державної влади.

Ключові слова: демократія, пряма демократія, законодавча ініціатива, конституційна реформа.

Постановка проблеми. Конституція України у статті 93 закріплює, що право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України [1].

Водночас, відповідно до статті 5 Конституції України, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. А відповідно до статті 69 народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [1].

Варто також звернути увагу на положення Загальної декларації прав людини, а саме статті 21: «Громадянам країни має бути забезпечена можливість здійснювати владу не лише через відповідні органи влади, а й безпосередньо, через відповідні форми прямої демократії» [2].

Однак, як бачимо, прямої норми, яка б вказувала на право народу брати участь у законотворчості в Україні, нині немає, що і зумовлює низку проблемних питань.

Дослідженню цієї проблематики присвячувалось багато наукових робіт таких вчених: О.О. Майданика, І.Ю. Середницької, А.М. Євгенєвої, Д.С. Базілевича, В.П. Нестеровича та інших.

Можливість участі громадян у законотворчому процесі доцільно аналізувати через дослідження сутності та змісту, форм та ознак цієї діяльності. По суті, громадяни України мають гарантоване конституцією право на участь у законотворчій діяльності як безпосередньо шляхом активної чи пасивної участі у всеукраїнському референдумі, так і опосередковано – через суб'єктів законодавчої ініціативи, які обираються народом України.

Серед науковців існує думка, що законотворчу діяльність громадян можна охарактеризувати такими ознаками:

- публічність цієї діяльності;
- спрямованість на виявлення суспільних відносин, що потребують врегулювання виключно на законодавчому рівні;
- спрямованість її на розвиток й удосконалення законодавчого регулювання суспільних відносин.

Таким чином, законотворча діяльність громадян – це їх публічна діяльність, яка пов'язана з реалізацією громадянами права на участь у законотворчому процесі та спрямована на виявлення суспільних відносин, які потребують законодавчого врегулювання, що здійснюється через прийняття, зміну та скасування законів [3, с. 36].

Автор погоджується з такою позицією, однак вважає, що перелік цих ознак потребує розширення. На нашу думку, до ознак, які характеризують участь громадян у законотворчому процесі, доцільно зарахувати таку ознаку, як спрямованість на захист своїх законних інтересів.

Мета статті. Варто зазначити, що проблема дослідження питання сутності народної законодавчої ініціативи зумовлює гостру потребу в її науковому забезпеченні та осмисленні особливостей зарубіжного, насамперед європейського, досвіду правового регулювання народної законодавчої ініціативи. У контексті вітчизняної конституційної реформи існує проблема розроблення чітких та обґрунтованих пропозицій щодо конституційно-правового закріплення інституту народної законодавчої ініціативи у правовій системі України.

Так, вважаємо за необхідне дослідити історичний та міжнародний досвід реалізації законодавчої ініціативи громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи історичну літературу, можна зробити висновок, що розвиток сучасної концепції народної законодавчої ініціативи бере свій початок у витоках теорії народного суверенітету та прямої демократії, що з'являються у XVII–XVIII ст. у працях європейських політичних та правових мислителів (Дж. Локк, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, І. Кант), які набули продовження в концепціях безпосередньої демократії А. де Токвіля, Ю. Габермаса, Б. Барбера. Однак ці праці не мали юридичного закріплення, а тому їх можна вважати лише фундаментом для подальшого наукового аналізу та можливого розроблення та законодавчого закріплення відповідних ідей.

Так, наприклад, у Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. було передбачено право народної законодавчої ініціативи. Було закріплено, що виборці – громадяни Республіки – є суб'єктом подання законопроектів до парламенту. Конституцією визначався особливий порядок внесення таких законопроектів [4, ст. 38].

Що стосується зарубіжного досвіду, то варто зазначити, що в Союзній Конституції Швейцарської конфедерації 1874 р. вперше було закріплено народну законодавчу ініціативу, а також такі положення містили Конституції її окремих кантонів.

Однак правові засади щодо порядку реалізації народної законодавчої ініціативи в законах різних країн Європи закріплені неоднаково. Найбільш детально їх визначено у спеціальних законах Австрії, Польщі, Іспанії, Литви, Португалії, Румунії, Фінляндії або нарівні з положеннями про референдум та політичні права громадян – у комплексних законах Ліхтенштейну, Латвії, Італії, Сербії, Словенії, Сан-Марино, Македонії. В Угорщині на підставі прийняття нової Конституції 2011 р. взагалі було скасовано норму про право народної законодавчої ініціативи, тоді як у 2000-х рр. зазначене право було уперше впроваджено в конституціях Нідерландів та Фінляндії. Поступово народна законодавча ініціатива у країнах Європи стверджує себе як одну з найкращих форм забезпечення безпосередньої участі громадян у законотворенні та як ефективний інструмент контролю за діяльністю органів законодавчої влади.

Нині низка країн у своїх конституціях закріпила подібні положення. Наприклад, у Конституції Італійської Республіки закріплено право народу здійснювати законодавчу ініціативу шляхом внесення від імені не менш ніж п'ятдесяти тисяч виборців законопроекту, що складений у формі статей закону. Крім того, це одна з небагатьох країн, де низка питань має вирішуватися, відповідно до Конституції, шляхом проведення референдуму.

Конституція Польщі закріплює, що законодавча ініціатива належить поряд із депутатами Сенату, Президентом Республіки та Радою Міністрів також групі не менше ніж 100 тисяч громадян, котрі володіють правом обирати представників до Сейму. Порядок процедури реалізації народної законодавчої ініціативи визначається законом.

Що стосується незалежної України, то варто зазначити, що питання закріплення права народної законодавчої ініціативи порушувалось неодноразово. Так, у проектах Конституції України від 01.07.1992 р. та 26.10.1993 р. передбачались норми щодо визначення конституційного права народу брати участь

у створенні законодавства, однак вони так і залишилися проектами, і, як наслідок, у Конституції України, яка була прийнята у 1996 р., прямого закріплення такого права немає.

Крім того, вже після прийняття Конституції України кілька разів розроблялися законопроекти, які передбачали закріплення права громадян України на участь у законотворчості. Одним з останніх таких законопроектів був № 1015 від 29.08.2019 р., де пропонувалося внести зміни до статті 93 Конституції України та викласти її в такій редакції: «Стаття 93. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить народу, Президентові України, Кабінету Міністрів України, народним депутатам України та реалізується ними у випадках і порядку, визначених Конституцією України і законами України. Законопроекти, визначені Президентом України як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово. Закон приймається відповідно до вимог законодавчої процедури, визначеної Конституцією України та законами України» [5].

Однак, на жаль, і цей законопроект не був прийнятий.

Отже, чому нині перед Україною стоїть проблема щодо конституційного закріплення права громадян на участь у законотворчості? Що заважає нам внести ці зміни в Конституцію? Чому цього так сильно не хочуть окремі політичні сили, депутати та інші чиновники? Спробуємо розкрити причини.

На нашу думку, першою проблемою, яка гальмує процес закріплення цього права на рівні Конституції, є брак наукових досліджень. Під час написання цієї статті нами було опрацьовано низку наукових робіт, і можна сказати, що більшість робіт присвячена питанням представницької демократії, тоді як актуальні в західній науковій літературі дискусії щодо прямої та консультативної демократії залишаються поза увагою, а отже, і дослідженнями українських науковців. Разом із тим XXI століття з його розвитком інформаційно-комунікаційних технологій ставить як ніколи гостро питання про залучення громадян до процесу прийняття державних рішень. Нині можна знайти величезну кількість теоретичних праць, присвячених перспективам розвитку безпосередньої та консультативної демократії в сучасному світі. Чи можемо ми говорити про те, що науково-технічний прогрес ставить нас на порозі серйозної трансформації політико-правових систем, що настав час переосмислити роль традиційних гілок влади і поставити під питання ідеї часів Французької революції? На жаль, ці дискусії залишаються поза увагою українських науковців та, відповідно, суспільства загалом. Результатами є недооцінка можливостей, які дає безпосередня та консультативна демократія, та відсутність волі до її запровадження.

Також однією із найбільш гострих є проблема відсутності дієвих правових механізмів врегулювання відносин між громадськістю та владними органами. У сфері забезпечення участі громадян у законодавчому процесі Україна серйозно відстала від розвинутих демократичних держав. Сьогодні у зарубіжній практиці можна віднайти розгалужену систему форм, які можуть забезпечити таку участь. Разом із тим безсистемний, неосмислений та не адаптований до національних умов «імпорт ідей» призводить до невідомості цих механізмів. Спроби запровадити окремі процедури зумовили прийняття низки нормативно-правових актів, які суперечливо та неповно врегульовують цю сферу суспільних відносин.

Відсутність віри в те, що голос громадянина «може бути почутим», є однією із найскладніших проблем, які вимагати-

муть найбільше часу на зусиль для свого вирішення. Формальний характер участі громадськості у процесі прийняття рішень, свідком якого є суспільство вже протягом тривалого часу, підірвав довіру до цього інституту. Аналіз вищезазначеного кола проблем свідчить, що вони вимагають свого послідовного вирішення: проведення ґрунтовного дослідження з цього питання є невід'ємною передумовою створення ефективного законодавчого механізму реалізації принципу народовладдя і права громадян брати участь в управлінні державними справами. Наявність чітких та зрозумілих правових інструментів дасть змогу подолати упереджене ставлення суспільства. Напрямами, які можуть вирішити ці проблемні питання, є, по-перше, створення цілісного розуміння конституційно-правового інституту участі громадськості в законодавчому процесі, по-друге, напрацювання рекомендацій щодо вдосконалення чинної нормативно-правової бази, яка регулює зазначену участь, із метою забезпечення її ефективності [6, с. 3].

Звісно, законотворчий процес є надзвичайно складним для розуміння громадськості: які етапи проходить законодавча ініціатива, поки стане законом, якими є шляхи впливу на законотворчий процес на різних стадіях, як покращити ефективність впливу громадськості на процес законотворення тощо. Однак вирішити ці проблемні питання можна.

Запозичуючи іноземний досвід конституційного закріплення інституту участі громадян у законотворчості, його практичного застосування, перш за все, найважливішими для вирішення вищезазначених проблем є визначення конституційно-правових засад, гарантій та розробка і впровадження механізмів практичної реалізації народної законодавчої ініціативи. Це зумовлює необхідність прийняття окремого законодавчого акта, а також конституційного закріплення таких аспектів:

- визначення конкретної форми реалізації громадянами законодавчої ініціативи;
- встановлення критеріїв народу як суб'єкта народної законодавчої ініціативи (необхідна кількість підписів громадян, вимоги до дієздатності тощо);
- закріплення певних обмежень (наприклад, через недієздатність, малолітні та неповнолітні тощо);
- регламентація чіткої процедури збирання підписів та голосів (за аналогією до права на ініціювання референдуму);
- залучення до обговорення та створення законопроекту осіб, які мають практику у сфері юриспруденції (суддів, юристів, тощо);
- закріплення обов'язку законодавчого органу розглянути законопроект;
- закріплення права вносити певні пропозиції до вже зареєстрованих законопроектів;
- надання часу та змоги усунути недоліки;
- встановлення строків розгляду таких законопроектів;
- закріплення принципу прозорості розгляду законопроекту та змоги відстежувати хід його розгляду.

Висновки. Забезпечення участі народу в законодавчому процесі є невід'ємною частиною побудови сучасних стосунків між державою і громадянами на принципах рівноправності та забезпечення «діалогової комунікації» між державною владою та громадянами. Аналіз нормативно-правових основ участі громадян у законодавчому процесі в Україні дає підстави стверджувати, що право громадян на участь у законодавчому процесі не має свого безпосереднього законодавчого закрі-

плення, а опосередковано випливає з того, що Україна є демократичною державою, в якій визнається принцип народовладдя і гарантується право громадян брати участь в управлінні державними справами. Поняття та механізм реалізації народної законодавчої ініціативи в зарубіжних країнах сформувалися набагато раніше, ніж в Україні, що зумовлює більш чіткий рівень опрацювання народної законодавчої ініціативи і більш широке застосування її за кордоном. Українським законодавцям необхідно враховувати позитивний досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання права народної законодавчої ініціативи та прямо закріпити в національному законодавстві ті інструменти, які опосередковано вже закріплені.

Література:

1. Конституція України: станом на 07.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 07.09.2021);
2. Загальна декларація прав людини. *Верховна Рада України. Законодавство України: вебсайт*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 07.09.2021);
3. Майданник О.О. Участь народу в законотворчій діяльності: питання теорії та практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 35–38.
4. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). *Верховна Рада України. Законодавство України: вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення: 07.09.2021).
5. Проект Закону про внесення змін до статті 93 Конституції України (щодо законодавчої ініціативи народу) № 1015 від 29.08.2019 р. *Верховна Рада України. Законодавство України: вебсайт*. URL: https://w1.l.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66254 (дата звернення: 07.09.2021).
4. Нестерович В.Ф. Поняття народної правотворчої ініціативи: наукові підходи та законодавча практика. URL: https://www.academia.edu/36972350/Поняття_народної_правотворчої_ініціативи_наукові_підходи_та_законодавча_практика (дата звернення: 07.09.2021);
5. Іванова А.Ю. Законодавча ініціатива народу: рефлексії на законопроект № 1015. Харківська правозахисна група. *Інформаційний портал «Права людини в Україні»: вебсайт*. URL: http://khp.org/1567700288#_edn2 (дата звернення: 07.09.2021);
6. Євгенєва А.М. Участь громадськості у законодавчому процесі. Інформаційно-аналітичне дослідження. Київ, 2006. 48 с.

Holdovskyi A. The right of the people to participate in lawmaking in Ukraine: state and prospects of implementation

Summary. The article is devoted to the study of the current state of the realization of the people's right to participate in lawmaking in Ukraine, identifying shortcomings and problems, and proposing ways to solve these gaps. Thus, the work examines the historical origins of the institution of people's participation in lawmaking, and foreign experience. In addition, the author cites excerpts from the articles of the Constitution of different countries, which allows you to get acquainted in more detail with the content of this concept. The author investigates the issue of the formation of this institution in Ukraine, outlines bills that could be adopted in Ukraine, but were never adopted. Also, the signs of the institution of people's participation in lawmaking in Ukraine are revealed.

A large volume of work by the author is devoted to the study and description of the problems that slow down the process of direct consolidation in the Constitution of Ukraine of the right of the people to participate in lawmaking in Ukraine, and also suggests ways to overcome them. In

general, the article fully and comprehensively reveals the need and importance of enshrining this right in the Constitution of Ukraine, and justly proposes legal norms that should be enshrined.

The author comes to the conclusion that the concept and mechanism for the implementation of the people's legislative initiative in foreign countries were formed much earlier than in Ukraine, which determines a clearer level of processing of the people's legislative initiative and its wider application abroad. Ukrainian legislators need to take into account the positive experience of foreign countries in

the legal regulation of the right of popular legislative initiative, and directly enshrine in national legislation those instruments that are already indirectly enshrined.

We believe that public law in the legislative process in Ukraine is regulated by law. However, the forms of such participation are legally limited and need to be improved, in particular, public consultation should be provided not only when adopting regulatory acts, but public opinion should be monitored on all bills initiated by public authorities.

Key words: democracy, direct democracy, legislative initiative, constitutional reform.

АДМІНІСТРАТИВНЕ,
ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Зозуля Д. В.,

*аспірант кафедри фінансового права Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті аналізуються висновки команди ВООЗ та Світового банку щодо запровадження стратегії фінансування системи охорони здоров'я в Україні за період 2016–2019 рр., а також щодо майбутніх викликів та можливостей.

Визначено, що загалом структура реформи фінансування системи охорони здоров'я в Україні відповідає провідним міжнародним практикам покращення доступності, якості та ефективності медичних послуг. Якщо послідовно впроваджувати реформу далі, можна очікувати, що найближчими роками вона принесе відчутні результати у вигляді покращення показників здоров'я та зниження фінансового тягаря для населення.

Акцентується увага на державних фінансових гарантіях медичного обслуговування населення, запроваджених в Україні у 2018 р. Так звана «медична реформа», яку умовно поділено на етапи, активно впроваджувалася лише на першому етапі (первинна ланка). На другому етапі Україна зіштовхнулася зі світовою пандемією, тому заплановані кроки реформування були частково відтерміновано. У зв'язку із цим в Україні лише частково покращились очікувані показники здоров'я. Також фінансовий тягар для населення не зменшився, з огляду на виникнення додаткових витрат, пов'язаних, зокрема, з реабілітацією постковідних хворих.

Аналізуються особливості впровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я в контексті узгодження із загальними цілями розвитку України. Розглядаються питання створення єдиного закупівельника послуг Національної служби здоров'я України (далі – НСЗУ). Нині ця інституція виконує покладені на неї завдання і функції. Пацієнти мають змогу обрати сімейного лікаря та укласти з ним декларацію, також впроваджено електронні рецепти.

Визначено, що однією з ключових причин успішного впровадження реформи нині є стійкі політичні зобов'язання та якісні міжвідомчі відносини між Кабінетом Міністрів України, МОЗ України, НСЗУ та Міністерством фінансів України. У перспективі вкрай важливо, щоб ці відносини продовжували зміцнюватися і підтримуватися.

Фінансування в необхідному обсязі і визнання пріоритетною сфери громадського здоров'я (заохочення до здорового способу життя та попередження захворювань) і первинної медичної допомоги потребує захисту в межах бюджетного розподілу, щоб реформа стаціонарної допомоги не змістила фокус від важливості фінансування послуг на первинній ланці.

Доведено, що якість охоплення та надання послуг закладами охорони здоров'я в умовах пандемії та карантину є задовільною. Водночас лишається багато проблемних моментів, що мають негативне забарвлення. Наприклад, вакцинація проти COVID-19 в Україні викликала хвилю невдоволення (дуже затягнувся процес переговорів

щодо закупівель вакцин, через що вакцинація розпочалася зі значною затримкою).

Коли говоримо про закупівлі, то варто розрізняти закупівлю товарів, робіт і послуг. У контексті фінансування видатків на охорону здоров'я в Україні варто говорити про НСЗУ (яка фінансує пакети медичних послуг) і ДП «Медичні закупівлі» (єдина національна агенція, що забезпечує централізовану закупівлю якісних ліків та медвиробів за кошти державного бюджету).

Розглядаються організаційно-технічні проблеми, що впливають на фінансування охорони здоров'я, на бюджетні видатки.

Ключові слова: охорона здоров'я, фінансування, закупівлі, страхування, медичні виробы, бюджет.

Постановка проблеми. Відповідно до Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р, «запроваджено принцип «гроші ходять за пацієнтом», а не за інфраструктурою закладів охорони здоров'я та іншими надавачами послуг. Предметом закупівлі стає державний гарантований пакет медичної допомоги – прозоро визначений обсяг первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої), екстреної медичної допомоги та лікарських засобів, право на отримання якого в разі потреби матимуть всі без винятку громадяни України. Вартість цих послуг покриватиметься системою страхування повністю або частково. У разі часткового покриття пацієнти будуть здійснювати офіційну співоплату за послуги та/або лікарські засоби. Підходи до встановлення розмірів такої співоплати будуть чітко визначені і єдиними для всієї країни».

Так звана національна солідарна система медичного страхування, яка покриває витрати на обстеження і лікування громадян України, практично запроваджена в Україні з 2018 р. Страхова система передбачає збір коштів із населення (кошти надходять із різних джерел, передусім від загальнодержавних податків), акумулювання їх у пул ризиків та адресні виплати за надані пацієнтам послуги в межах державної програми медичних гарантій.

Отже, нині питання реформування та впровадження стратегії фінансування системи охорони здоров'я в Україні лишаються актуальними.

Основа для цього дослідження становили праці науковців із загальної теорії права, конституційного, фінансового й цивільного права, а також інших галузей науки, серед яких – Р.Ю. Гевцова, О.Ю. Кашинцева, О.А. Музика-Стефанчук, І. Я. Сенюта, О.В. Солдатенко, С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко.

Мета статті – проаналізувати особливості впровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я в контексті узгодження із загальними цілями розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Свого часу команда ВООЗ та Світового банку сформулювала основні висновки щодо запровадження стратегії фінансування системи охорони здоров'я в Україні за період 2016–2019 років, а також щодо майбутніх викликів та можливостей [1, с. VI–VIII]. Розглянемо деякі положення з нашими критичними зауваженнями.

1. Загальна структура реформи фінансування системи охорони здоров'я в Україні відповідає провідним міжнародним практикам покращення доступності, якості та ефективності медичних послуг. Якщо послідовно впроваджувати реформу далі, можна очікувати, що найближчими роками вона принесе відчутні результати у вигляді покращення показників здоров'я та зниження фінансового тягаря для населення. Це положення, на наш погляд, в Україні впроваджено частково. Так, у 2018 р. запроваджено державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. Так звана «медична реформа», яку умовно поділено на етапи, активно впроваджувалася лише на першому етапі (первинна ланка). На другому етапі, який мав розпочатися з квітня 2020 р., Україна зіштовхнулася зі світовою пандемією, тому заплановані кроки реформування були частково відтерміновано. Чи не всі заклади охорони здоров'я потребували додаткового державного фінансування, не було часу на подальшу автономізацію та оптимізацію таких закладів, оскільки всі сили було перекинуто на перепрофілювання окремих відділень чи повністю закладів охорони здоров'я на створення ковідних відділень. Тому навряд чи можна впевнено стверджувати, що нині в Україні покращилися очікувані показники здоров'я. Фінансовий тягар для населення не зменшився, з огляду на виникнення додаткових витрат, пов'язаних, зокрема, з реабілітацією постковідних хворих.

2. Реформа фінансування системи охорони здоров'я добре узгоджується із загальними цілями розвитку України і, за умови її послідовної реалізації, вона також має принести дивіденди у вигляді поліпшення економічних результатів та забезпечення фінансової дисципліни. Наведене положення, на наш погляд, все ж таки поступово реалізується в Україні. Так, підтримуючи проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1 глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року та результати їх адаптації з урахуванням специфіки розвитку України, викладені в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», Указом Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [2], постановлено забезпечувати дотримання, зокрема, такі Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям.

3. Впровадження реформи фінансування системи охорони здоров'я відбувається успішно. Створено єдиного закупівельника послуг – НСЗУ. Добре просуваються реформи, пов'язані з первинною медичною допомогою (ПМД), включаючи розробку гарантованого пакету послуг первинної медичної допомоги, перетворення центрів первинної медичної допомоги на автономні суб'єкти господарювання, запровадження оплати ПМД на основі капітаційної ставки з вільним вибором пацієнтом свого сімейного лікаря, а також реімбурсацію вартості

окремих лікарських засобів за електронним рецептом. Ухвалення парламентом закону про Державний бюджет України на 2020 р. забезпечить безперервне продовження реформ. Так, НСЗУ створено наприкінці 2017 р., і нині ця інституція виконує покладені на неї завдання і функції. Пацієнти мають змогу обрати сімейного лікаря та укласти із ним декларацію, також впроваджено електронні рецепти.

4. Однією з ключових причин успішного впровадження реформи нині є стійкі політичні зобов'язання та якісні міжвідомчі відносини між Кабінетом Міністрів України, МОЗ України, НСЗУ та Міністерством фінансів України. У перспективі вкрай важливо, щоб ці відносини продовжували зміцнюватися і підтримуватися. Забезпечення загальної стабільності розподілу бюджету на охорону здоров'я матиме ключове значення для подальшого впровадження реформи системи охорони здоров'я, дозволить зберегти ресурси, отримані від підвищення ефективності, та перетворити їх на кращу якість охоплення та надання послуг. Що стосується цього положення, то маємо констатувати, що зміна керівництва МОЗ України (за останні три роки змінилося 4 Міністри охорони здоров'я України) та кількох очільників НСЗУ не свідчить на користь позитивної взаємодії між органами державної влади, центральними органами виконавчої влади та окремими державними установами, державними підприємствами.

5. Нині НСЗУ є найважливішим провідником змін у системі охорони здоров'я. Для того, щоб вона відігравала ключову роль у подальшій трансформації системи охорони здоров'я України, потрібні постійний інституційний розвиток і нарощення потенціалу. Фінансування в необхідному обсязі і визнання пріоритетною сфери громадського здоров'я (заохочення до здорового способу життя та попередження захворювань) і первинної медичної допомоги потребує захисту в межах бюджетного розподілу, щоб реформа стаціонарної допомоги не змістила фокус від важливості фінансування послуг на первинній ланці. У попередньому пункті ми навели свої критичні міркування, які стосуються і цього пункту.

6. Загальна макрофінансова ситуація в Україні залишається складною. Як результат, підвищення ефективності матиме ключове значення для демонстрації результатів реформи і створення можливостей для подальшої підтримки пріоритетних дій; зокрема, суттєвим буде підвищення ефективності шляхом реструктуризації лікарень, що потребуватиме політичної підтримки і витривалості. На наш погляд, нині макрофінансова ситуація в Україні дійсно залишається складною. Тут є і загальні фінансові, бюджетні проблеми, а також не надто гарна економічна ситуація у зв'язку з карантинними заходами.

7. Забезпечення загальної стабільності розподілу бюджету на охорону здоров'я матиме ключове значення для подальшого впровадження реформи системи охорони здоров'я і дасть змогу зберегти ресурси, отримані від підвищення ефективності, та перетворити їх на кращу якість охоплення та надання послуг. Як нам видається, якість охоплення та надання послуг закладами охорони здоров'я в умовах пандемії та карантину є все ж таки задовільною. Водночас лишається багато проблемних моментів, що мають негативне забарвлення. Наприклад, вакцинація проти COVID-19 в Україні викликала хвилю невдоволення (дуже затягнувся процес переговорів щодо закупівель вакцин, через що вакцинація розпочалася із значною затримкою).

8. Фінансування в необхідному обсязі і визнання пріоритетною сфери громадського здоров'я (заохочення до здорового способу життя та попередження захворювань) і первинної медичної допомоги потребує захисту в межах бюджетного розподілу, щоб реформа стаціонарної допомоги не змістила фокус від важливості фінансування послуг на первинній ланці. Наведене положення відповідає сучасним українським реаліям: заохочення до здорового способу життя та попередження захворювань визначено однією із цілей сталого розвитку України на період до 2030 року; реформування ланки первинної медичної допомоги загалом завершено у 2020 р.

9. Місцеві органи влади повинні відігравати важливу роль як власники установ і органи фінансування, проте необхідний подальший політичний діалог щодо того, яким чином узгодити децентралізовані функції з пріоритетами національної політики в галузі охорони здоров'я. Аналогічно до висновків до попереднього пункту: наведене положення відповідає сучасним українським реаліям: майже всі заклади охорони здоров'я, які утримувалися за рахунок коштів місцевих бюджетів, автономізовано – перетворено на комунальні некомерційні підприємства.

10. Стратегічні закупівлі і нові фінансові стимули добре продумані і якісно розроблені, реалізація триває успішно, проте для досягнення змін у клінічній практиці на місцях потрібен ширший спектр інструментів, таких як інституціоналізовані механізми підвищення якості. Коли говоримо про закупівлі, то слід розрізняти закупівлю товарів, робіт, послуг. У контексті фінансування видатків на охорону здоров'я в Україні варто говорити про НСЗУ (яка фінансує пакети медичних послуг), про ДП «Медичні закупівлі» (єдина національна агенція, що забезпечує централізовану закупівлю якісних ліків та медвиробів за кошти державного бюджету).

11. Для забезпечення сталості реформи важливо забезпечити розподіл відповідальності за її проведення між основними зацікавленими сторонами, включаючи місцеві органи влади, надавачів послуг та населення [1, с. VI–VIII]. У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання взаємодії між різними органами публічної влади та закладами охорони здоров'я, які надають відповідні медичні послуги.

Фахівці зазначають, що частка державних видатків на охорону здоров'я у частці ВВП та у загальних державних витратах за кілька останніх десятиліть зросла. При цьому зусилля, спрямовані на реформи, дещо сповільнили цю тенденцію. Прогнозується, що демографічні зміни впливатимуть на збільшення видатків охорону здоров'я протягом наступних 20–50 років, що виникають одночасно зі збільшенням витрат на державні пенсії. Якщо не відбудеться серйозних змін у державній охороні здоров'я та пенсійній політиці, то зменшуватиметься кількість населення працездатного віку і зростатиме населення пенсійного населення. З огляду на ці події та перспективи реформа сектора охорони здоров'я є важливою політичною проблемою для багатьох країни-члени ОЕСР [3, с. 5].

Отже, у сфері охорони здоров'я уряд країни має ставити за мету:

1) забезпечення рівного і справедливого доступу до медичних послуг (має бути гарантований мінімальний рівень медичних послуг, які має право отримати будь-який громадянин, незалежно від фінансового стану чи якогось особливого статусу. Також громадянам має забезпечуватися певний ступінь захисту

від фінансових наслідків хвороби, і плата за цей захист має залежати від доходу особи, а не від індивідуального ризику);

2) забезпечення мікроекономічної ефективності (якість допомоги і ступінь задоволення потреб пацієнтів мають бути максимально можливими за мінімально можливих витрат);

3) макроекономічний контроль за видатками у сфері охорони здоров'я (відповідні видатки повинні мати відповідну частку у ВВП. Хоча немає необхідних причин обмежувати рівень видатків лише тому, що він високий або стрімко зростає, обмеження видатків можуть стати бажаними тоді, коли державна політика або зрив приватного ринку призводять до надмірного попиту на медичні послуги чи надмірного їх постачання) [3, с. 5–6].

Організаційно-технічні проблеми, що впливають на фінансування охорони здоров'я, на бюджетні видатки, є, зокрема, такі:

– відсутність зв'язку між фінансуванням лікувальних закладів і кінцевими результатами їх роботи. Проблема полягає в тому, що ті заклади охорони здоров'я, які є бюджетними установами в Україні, мають першочергове право фінансуватись із бюджету. Підставою для виділення коштів цим установам є сам факт їх існування, а не те, наскільки успішно вони підтримують або поліпшують стан здоров'я громадян. Український парадокс тривалий час полягав у тому, що з двох лікарень, якими пролікована однакова кількість хворих і досягнуті однакові клінічні результати, більше «головного болю» буде в керівника того закладу, де хворі лікувались швидше, адже головним показником роботи була ступінь зайнятості ліжка. Статистичні дані, які використовуються для розробки і перегляду нормативів, що враховувалися під час визначення та обґрунтування видатків бюджетів, не завжди були об'єктивними та всеохоплюючими, оскільки формувалися на основі звітів про ліжко-дні, тривалість перебування на ліжку і кількість відвідувань. Аргументом на користь застосування нормативів тривалий час була їх ефективність у контролі за загальною величиною державних видатків у галузі охорони здоров'я, але ж існують і інші інструменти контролю за загальною величиною видатків [4, с. 14]. На користь застосування таких нормативів наводили їх вплив на запобігання нецільовому використанню коштів. Проте проблемою є те, що цільове використання коштів не є запорукою їх ефективного використання. Вже кілька років в Україні активно впроваджується інша форма фінансування: «гроші йдуть за пацієнтом». Проте й дотепер бюджетне законодавство не містить чітких критеріїв ефективного/неефективного використання бюджетних коштів;

– поліклініки, сімейні лікарі, лікарні не завжди реально зацікавлені в тому, щоб громадяни були здоровіші, а хворі лікувались швидше – навпаки, чим частіше вони відвідуватимуть поліклініку, тим кращою визнаватиметься її робота, яка оцінюється за кількістю відвідувань. Логічним наслідком такої системи стимулів стають безпідставне затягування строків лікування, госпіталізація хворих без істотної в цьому потреби, а також «приписки» в поліклініках (реєстрація фіктивних записів і відвідувань) [4, с. 15].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що в Україні поступово впроваджуються нові методи фінансування системи охорони здоров'я. Звичайно, є проблемні моменти, але потрібен час, щоб вирівняти ситуацію, знайти порозуміння між всіма надавачами та споживачами медичних послуг.

Література:

1. Україна: огляд реформи фінансування системи охорони здоров'я 2016–2019. Спільний звіт ВООЗ та Світового банку. 98 с. URL: https://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/425340/WHO-WB-Joint-Report_UKR_Full-report_Web.pdf.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 79. С. 7. Ст. 2712.
3. Howard Oxley, Maitland MacFarlan. Health Care Reform, Controlling Spending and Increasing Efficiency. OECD, Paris 1994. 127 p.
4. Досвід країн Європи у фінансуванні охорони здоров'я, уроки для України / Огляд підготовлено спільними зусиллями експертів компанії SOCON Ltd. та Комітетом Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, материнства й дитинства. 2002. 101 с.

Zozulya D. Implementation of the strategy of financing the health care system in Ukraine: problems and prospects

Summary. The article analyzes the findings of the WHO team and the World Bank on the implementation of the strategy for financing the health care system in Ukraine for the period 2016–2019, as well as on future challenges and opportunities.

It is determined that in general the structure of the reform of health care financing in Ukraine corresponds to the leading international practices of improving the availability, quality and efficiency of medical services. If the reform is consistently implemented further, it can be expected that in the coming years it will bring tangible results in the form of improved health indicators and reduced financial burden for the population.

Emphasis is placed on the state financial guarantees of medical care, introduced in Ukraine in 2018. The so-called “medical reform”, which is divided into stages, was actively implemented only at the first stage (primary level). In the second phase Ukraine faced a global pandemic, so the planned reform steps were partially postponed. As a result, Ukraine’s health indicators have only partially improved. Also, the financial burden on the population has not decreased due to the additional costs associated, in particular, with the rehabilitation of postpartum patients.

The peculiarities of the implementation of the reform of health care financing in the context of coordination with the general development goals of Ukraine are analyzed. The issues of creating a single purchaser of services of the National Health Service of Ukraine (NHSU) are being considered. Today this institution performs its tasks and functions. Patients have the opportunity to choose a family doctor and sign a declaration with him, as well as electronic prescriptions.

It is determined that one of the key reasons for the successful implementation of the reform today is stable political commitments and high-quality interdepartmental relations between the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Health of Ukraine, the NHSU and the Ministry of Finance of Ukraine. In the long run, it is crucial that these relations continue to be strengthened and maintained.

Funding as needed and recognizing the priority of public health (promoting a healthy lifestyle and preventing disease) and primary care needs to be protected within budgetary allocations so that inpatient reform does not shift the focus from the importance of funding primary care.

The quality of coverage and provision of services by health facilities in a pandemic and quarantine has been proven to be satisfactory. At the same time, there are still many problematic moments that have a negative color. For example, vaccination against COVID-19 in Ukraine caused a wave of dissatisfaction (the process of negotiations on vaccine procurement was very long, due to which vaccination began with a significant delay).

When we talk about procurement, we should distinguish between the purchase of goods, works and services. In the context of financing health care expenditures in Ukraine, it is worth talking about the NHSU (which finances medical services); the State Enterprise “Medical Procurement” (the only national agency that provides centralized procurement of quality drugs and medical products from the state budget).

Organizational and technical problems affecting health care financing and budget expenditures are considered.

Key words: healthcare, financing, procurement, insurance, medical devices, budget.

*Іваненко М. М.,**аспірант кафедри права**Київського кооперативного інституту бізнесу і права*

ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК САМОСТІЙНИЙ СУБ'ЄКТ У СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз механізму адміністративно-правового регулювання відносин взаємодії суб'єктів аграрного сектора економіки України з органами місцевого самоврядування за участю представників громадськості. Проаналізовано сучасний стан аграрного сектора та встановлено, що він є одним із небагатьох секторів економіки, які залишається порівняно стійким до негативних впливів суспільно-економічної кризи, викликані пандемією Covid-19. Встановлено також, що кризове зростання попиту та ціни на продукти харчування, сільськогосподарську сировину та продовольство сприятиме суб'єктам цього сектора у здійсненні впливу на оздоровлення загального стану вітчизняної економіки та в матеріальній допомозі сільській громадськості із забезпечення соціально-економічного зростання рівня сільського життя.

У результаті аналізу нормативно-правових та доктринальних джерел встановлено факт відсутності в науці адміністративного права комплексного дослідження щодо участі громадськості як самостійного суб'єкта в місцевих управлінсько-аграрних відносинах, а також здійснено теоретико-правову характеристику дефініцій «механізм адміністративно-правового регулювання» та його «структура», «громадськість», «громадські об'єднання». Сформовано визначення про те, що під механізмом адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів аграрного сектора та органів місцевого самоврядування варто розуміти спільність складних матеріальних та процесуальних елементів, що мають правовий, соціально-економічний та організаційно-управлінський характер і у своїй сукупності взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів, способів і форм, завдяки яким здійснюється регулювання спільної діяльності, дають змогу самостійно або за допомогою громадськості налагодити ефективну взаємодію представницьких органів територіальних громад на місцях із господарюючими суб'єктами аграрного сектора.

З метою забезпечення реалізації постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» запропоновано прийняття іншої постанови «Про затвердження Регіональної програми залучення громадськості до забезпечення розвитку сільських територій та аграрного підприємництва» як регуляторного акта про участь громадськості як самостійного суб'єкта в реалізації програм соціально-економічного розвитку територіальних громад, малих та середніх суб'єктів аграрного сектора, зайнятості сільського населення. У запропонованій програмі визначено конкретний перелік завдань для кожного з учасників досліджуваних взаємовідносин, реалізація яких сприятиме формуванню ефективної державно-громадської сис-

теми адміністративно-правового регулювання відносин у сільських громадах України.

Ключові слова: аграрний сектор, адміністративні правовідносини, громадське об'єднання, громадськість, механізм адміністративно-правового регулювання, місцева співпраця, орган місцевого самоврядування, представницькі повноваження, структура.

Постановка проблеми. Успішність господарсько-економічного розвитку кожного суб'єкта аграрного сектора економіки України залежить від ступеня позитивного чи негативного впливу на нього суспільно-політичних, фінансово-економічних, природо-кліматичних та ще низки інших факторів. Враховуючи пряму залежність суб'єктів сільськогосподарського виробництва від такого базового ресурсу, як землі сільськогосподарського призначення, які нині здебільшого перебувають у власності громадян, віданні органів місцевого самоврядування чи місцевої виконавчої влади, доцільно звернути увагу на способи формування такими суб'єктами тісних та взаємовигідних відносин із представниками територіальних громад, у межах яких такі господарюючі суб'єкти зареєстровані чи здійснюють виробничо-господарську діяльність.

На нашу думку, роль та місце громадськості в сучасній структурі аграрних правовідносин нечітко визначене на законодавчому рівні. З огляду на це забезпечення нормативно-правового врегулювання відносин взаємодії суб'єктів аграрного сектора з представниками громадськості є обов'язком держави та має бути вирішене в найближчій перспективі. Адже однією з основних умов інтеграції України до європейської спільноти є розбудова сучасної демократичної, соціальної та правової держави, в якій забезпечуються права і свободи людини.

У сільських територіальних громадах зростання рівня забезпечення дотримання таких прав і свобод надасть додатковий імпульс для реалізації конституційного права особи на підприємницьку діяльність в аграрному секторі, формування більш високого рівня прозорості відносин оренди та купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, підвищення рівня захисту громадськими організаціями прав і свобод громадян як учасників аграрних правовідносин.

Сформований відповідно до сучасних вимог механізм адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів аграрного сектора з органами місцевого самоврядування за участю представників громадськості, а також вдосконалення структури такого механізму шляхом забезпечення чіткого функціонування та взаємодії усіх його елементів сприятиме більш

успішному досягненню місцевих цілей, зокрема: забезпеченню продовольством населення територіальної громади та сировиною місцевих переробних підприємств, нарощуванню торговельно-економічного потенціалу між регіонами, наповненню місцевого бюджету, збереженню та створенню нових робочих місць, впровадженню сільських соціально-інфраструктурних ініціатив тощо.

Окремі результати дослідження проблематики організаційно-правового регулювання представницьких повноважень громадськості (громадських об'єднань) та їх ролі в реалізації державної політики відображені у працях вітчизняних науковців-представників науки права, державного управління, політології, економіки, таких як Б. Авер'янов, О. Батанов, О. Бойко, В. Вакулєнко, В. Галунько, В. Кифяк, М. Корнієнко, В. Кочин, В. Кравчук, В. Курило, Л. Лойко, П. Любченко, М. Менджул, М. Пухтинський, О. Сиченко та інших.

У науковій літературі представлений досить широкий спектр дослідження різних складових частин проблематики. Наприклад, О. Сиченко відстоює позицію щодо «подальшої активізації елементів громадського самоврядування в ринковому секторі, участі громадських організацій недержавної сфери у виробленні та реалізації державної соціальної політики тощо» [1, с. 88]. В. Кифяк визначає сучасну діяльність аграрних громадських об'єднань як опозиційну до місцевої влади та не визнає такі формування як допоміжні структури для забезпечення розвитку аграрного сектора. Науковець також зазначає, що «місцева влада підтримує розвиток таких організацій як ефективний інструмент зворотного організаційного та інформаційного зв'язку» [2, с. 20].

Аналіз зазначених вище та інших досліджень вітчизняних науковців дає підстави зробити узагальнення, що, незважаючи на наявні окремі розрізнені наукові розвідки за загальну проблематику дослідження, в науці адміністративного права відсутнє комплексне дослідження правового регулювання участі громадськості як самостійного суб'єкта в суспільно-економічних відносинах забезпечення місцевого, регіонального, загальнодержавного співробітництва вітчизняних суб'єктів аграрного сектора з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Метою статті є здійснення аналізу ролі та місця громадськості та її представницьких суб'єктів – громадських об'єднань та спілок у структурі механізму адміністративно-правового регулювання відносин в аграрному секторі економіки України, обґрунтування доцільності правового закріплення представницьких повноважень місцевих громадських об'єднань щодо захисту інтересів суб'єктів аграрного сектора в процесі організаційного та економічного різнопланового співробітництва, а також надання пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання досліджуваних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор є одним із небагатьох секторів економіки України, що залишається порівняно стійким до негативних впливів суспільно-економічної кризи, викликаної пандемією Covid-19. Слід зазначити, що ця криза сприяла зростанню попиту та ціни на продукти харчування, сільськогосподарську сировину та продовольство. Тому суб'єкти сільськогосподарського товаровиробництва мають змогу в найближчій перспективі, після покращення санітарно-епідеміологічної ситуації в нашій державі, суттєво вплинути на оздоровлення загаль-

ного стану вітчизняної економіки шляхом здійснення продуктивної господарсько-виробничої діяльності. Крім того, нарощуючи обсяги власного виробництва, суб'єкти аграрного сектора сприятимуть стимулюванню господарської активності суміжних та допоміжних суб'єктів господарювання сільської місцевості, які призупинили темпи діяльності (спеціалізоване будівництво сільськогосподарських приміщень, ремонт та сервісне обслуговування сільськогосподарської техніки; логістичні послуги із перевезення сільськогосподарської продукції, її переробка, реалізація тощо). Здійснюючи усі зазначені комплексні заходи у сфері матеріального виробництва, суб'єкти аграрного сектора можуть сприяти сільській громадськості та органам місцевого самоврядування в забезпеченні соціально-економічного зростання рівня сільського життя шляхом участі в розбудові інфраструктури сільських територій та інших проектах.

Окресливши в попередніх авторських дослідженнях особливості та перспективи адміністративно-правового регулювання відносин розвитку суб'єктів аграрного сектора та їх взаємодії з органами місцевого самоврядування, в цьому дослідженні ми звертаємо увагу на місце та роль громадськості як самостійного суб'єкта у структурі механізму адміністративно-правового регулювання аграрних відносин та пропонуємо виклад результатів дослідження розпочати з нормативно-правового та доктринального аналізу головних дефініцій цього дослідження.

Отже, в науці адміністративного права під механізмом адміністративно-правового регулювання суспільних відносин прийнято розуміти сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких справляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади [3, с. 20].

Дослідивши різні варіанти зазначеного вище визначення в сучасній науці, в межах проблематики авторського дослідження правових засад взаємодії суб'єктів аграрного сектора з органами місцевого самоврядування пропонуємо під механізмом адміністративно-правового регулювання такої взаємодії розуміти спільність складних матеріальних та процесуальних елементів, що мають правовий, соціально-економічний та організаційно-управлінський характер і у своїй сукупності взаємопов'язаних адміністративно-правових засобів, способів і форм, завдяки яким здійснюється регулювання спільної діяльності, дають змогу самостійно або за допомогою громадськості налагодити ефективну взаємодію виборних представницьких органів територіальних громад на регіональному рівні з господарюючими суб'єктами аграрного сектора.

Аналіз наявних в адміністративно-правовій науці характеристик категорії «структура» механізму адміністративно-правового регулювання, дає підстави узагальнити, що вона складається з таких елементів: 1) адміністративно-правові норми; 2) адміністративно-правові відносини, до яких належать: а) об'єкт (дія, поведінка людей, матеріальні предмети, речі); б) суб'єкт (громадяни, особи, державні органи, підприємства установи, організації та ін.); в) зміст (сукупність прав й обов'язків сторін) [4, с. 15].

Отже, в нашому дослідженні ключовим питанням, яке підлягає розгляду, є адміністративно-правові засади функціонування громадськості в особі громадських об'єднань як самостійного суб'єкта у структурі адміністративно-правового регулювання відносин в аграрному секторі. Виходячи із зазначеного, продов-

жимо нормативно-правовий та доктринальний аналіз основних категорій нашого дослідження та звернемо увагу на такі категорії, як «громадськість», «громадські об'єднання».

У нормативно-правових актах державного регулювання суспільних відносин тлумачення дефініції «громадськість» практично відсутнє. Лише в підзаконному нормативно-правовому акті, яким є Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18.12.2003 р. № 168 «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля», громадськість визначається як «одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України» [5].

Більш змістовне тлумачення дефініції «громадськість» надає у своїх працях В.І. Московець, який характеризує зазначену категорію як «соціально активну частину суспільства (організована сукупність людей), яка за певних обставин так або інакше згуртувалася навколо конкретних спільних інтересів та яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни, визначає основні напрями його розвитку, користується великим впливом, повагою. Громадськість як активне соціальне утворення в певний момент об'єднує всіх тих, хто стикається зі спільною проблемою, яка стосується суспільних інтересів, і може разом шукати шляхи її розв'язання» [6, с. 633].

Характеристику категорії «громадське об'єднання» доцільно розпочати з аналізу Конституції України, у статті 36 якої зазначено, що «громадяни України мають право на свободу об'єднання громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів» [7].

У статті 1 Закону України «Про громадські об'єднання» визначено, що «громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Організаційно-правовою формою такого об'єднання є громадська організація або громадська спілка» [8].

Використовуючи запропоновані вище нормативно-правові та доктринальні тлумачення, узагальнимо, що сільська громадськість являє собою соціально-активну частину членів сільської територіальної громади, які на добровільних засадах беруть участь у суспільно-економічному функціонуванні громади або згуртувалися навколо конкретних спільних інтересів своєї громади та разом шукають шляхи вирішення проблем. Юридичне закріплення свого фактичного статусу громадськість реалізує через утворення та державну реєстрацію громадських об'єднань.

Розглянувши теоретичні аспекти досліджуваної проблематики, звернемо увагу на її практичний складник та зазначимо, що нині існує необхідність побудови ефективної системи громадянського суспільства в частині реалізації громадянами своїх прав на участь у вирішенні питань соціально-економічного розвитку своєї територіальної громади. Адже саме через позицію громадськості можливе здійснення «діагностування стану суспільства, прогнозування впливу регуляторних актів, виявлення проблем, тенденцій та пріоритетних напрямів місцевого розвитку» [9, с. 187].

З метою додаткового обґрунтування позиції щодо необхідності юридичного закріплення комплексу повноважень для громадськості зі сприяння здійсненню сільськогосподарськими товаровиробниками ефективної діяльності в межах власної територіальної громади звернемося до наукових позицій. Зокрема, С.О. Жирко зазначає, що громада має всі ознаки мікродержави: окреслену територію, органи влади, свій парламент – раду, економічний сектор, представлений підприємницькими структурами всіх форм власності, громадський сектор. Громада як специфічне суспільне утворення об'єднує людей не тільки спільним місцем проживання, але й спільною історією, культурою, традиціями, природними та іншими ресурсами, спільними проблемами створення та забезпечення умов для достойного рівня життя кожної особи [10, с. 49].

Повністю підтримуючи вищевикладену позицію, з метою подальшого розвитку та поглиблення знання про роль громадськості в суспільно-політичному розвитку сільських регіонів зазначимо, що кожна сільська територіальна громада, керована виборними органами місцевого самоуправління, має делегувати представників громадськості для проведення комплексних адміністративно-правових заходів, пов'язаних зі створенням, підтримкою та просуванням у суспільно-економічному просторі держави власних суб'єктів аграрного сектора, зокрема: 1) визначати пріоритети та види місцевої підтримки аграрних суб'єктів з урахуванням загальнодержавних програм; 2) розробляти проекти регіональних та місцевих програм розвитку таких суб'єктів із подальшим затвердженням цих програм та забезпеченням їх виконання з урахуванням національних і місцевих соціально-економічних та інших інтересів; 3) сприяти діяльності громадських організацій, що представляють інтереси суб'єктів аграрного сектору; 4) створювати (чи сприяти створенню) консультативних, дорадчих та інших допоміжних суб'єктів у сфері розвитку аграрного сектора та залучати до їхньої діяльності представників громадськості; 5) у разі потреби залучати представників громадських об'єднань до налагодження співпраці суб'єктів аграрного сектора з органами місцевого самоврядування та вирішення інших проблемних питань сільської територіальної громади.

Ще одним аргументом на користь авторської позиції є той факт, що сучасна парадигма вітчизняного нормативно-правового регулювання відносин враховує активну роль громадськості у вирішенні соціально-економічних питань. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» (2014 р.), визначаючи «цілі державної регіональної політики та основні завдання центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування», містить припис про необхідність «системної координації дій органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування на всіх рівнях, представників бізнесу та громадянського суспільства» [11].

Виходячи із зазначеного вище, з метою нормативно-правового урегулювання ролі і місця громадськості у процесі координації заходів державної регіональної політики, тобто позиціонування громадськості як самостійного суб'єкта у структурі механізму адміністративно-правового регулювання відносин в аграрному секторі економіки України, вважаємо за необхідне прийняти Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регіональної програми залучення громадськості

до забезпечення розвитку сільських територій та аграрного підприємництва». Ця постанова має стати локальним нормативно-правовим регуляторним актом та складовою частиною програм соціально-економічного розвитку територіальних громад, а також одним із важливих механізмів реалізації державної політики розвитку малих та середніх суб'єктів аграрного сектора та зайнятості сільського населення.

Пріоритетним завданням зазначеної регіональної програми має бути спрямування дій залучених учасників на формування і впровадження ефективної державно-громадської системи її виконання, підтримки і захисту та забезпечення виконання таких завдань: 1) удосконалення нормативно-правової бази діяльності громадських організацій у частині підтримки суб'єктів аграрного сектора; 2) поглиблення рівня впливу громадськості на стан місцевої регуляторної політики; 3) впровадження ефективної системи громадсько-правового захисту суб'єктів аграрного сектора; 4) посилення на місцевому рівні організаційно-методичної підтримки громадськістю суб'єктів аграрного сектора та розширення мережі зазначених громадських установ; 5) впровадження нових форм і підходів надання інформаційної підтримки суб'єктам аграрного сектора з боку громадських організацій; 6) консолідація зусиль усіх учасників щодо захисту прав сільськогосподарських товаровиробників на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях; 7) налагодження максимально прямого та відкритого діалогу з органами державної влади, які причетні до формування державної політики в аграрному секторі економіки України.

Висновки. У цьому дослідженні проблемні питання адміністративно-правового регулювання соціально-економічних відносин функціонування та розвитку сільських територіальних громад порушені не випадково. Як зазначає В.В. Мушенко, «функціонування органів місцевого самоврядування в більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації та захисту її прав» [12, с. 153]. Саме тому дослідження правовідносин щодо ролі та місця громадськості як самостійного суб'єкта, який бере участь у процесі формування та реалізації загальної місцевої політики соціально-економічного розвитку власної території проживання та її важливої складової частини – розвитку аграрного сектора, є досить актуальним.

Формування сприятливого життєвого середовища в сільських територіальних громадах пропонується забезпечити через сформований на нормативному рівні механізм адміністративно-правового регулювання, який має базуватися на засадах державного регулювання відносин сільськогосподарського виробництва в регіонах. У структурі такого механізму поряд із державою як основним суб'єктом зазначених правовідносин мають відігравати активну участь органи місцевого самоврядування, споживачі сировинної продукції та відходів аграрного виробництва тощо. Важлива роль нами відводиться громадськості як представникам місцевого населення, зацікавленим у розвитку своїх територіальних громад, а також громадським професійним об'єднанням, які будуть ефективним координатором реалізації основних засад місцевої політики та сприятимуть налагодженню більш тісної співпраці державних та приватних суб'єктів у середині територіальної громади та за її межами.

Нормативне закріплення механізму адміністративно-правового регулювання відносин місцевої співпраці забезпечить зростання в нашій державі необхідної кількості громадських об'єднань, що сприятиме подоланню непослідовності процесу реформування аграрного сектора та позитивному вирішенню інших проблемних питань. Також діяльність громадських об'єднань як представників суб'єктів аграрного сектора відповідної територіальної громади чи регіону з визначеними на статутному чи договірному рівні повноваженнями щодо напрямів співпраці сформує чітку платформу для такої взаємодії та досягнення основного завдання – забезпечення стабільності та зростання рівня економічного благополуччя суб'єктів аграрного сектора та сільських територіальних громад в Україні.

Література:

1. Сиченко О.О. Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування з некомерційним сектором у соціальній сфері. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 3. С. 87–89.
2. Кифяк В.І. Інституційний механізм налагодження суб'єктної взаємодії аграрного сектора. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 12. С. 19–22.
3. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф. Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. Київ : ГАН, 2005. 231 с.
4. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. Вид. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Юрид. л-ра, 2002. 312 с.
5. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 18.12.2003 р. № 168. *Офіційний вісник України*. 2004. № 6. Ст. 357.
6. Московець В.І. Поняття «громадськість» у законодавстві та адміністративно-правовій теорії. *Форум права*. 2011. № 2. С. 630–634.
7. Конституція України : Основний Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>
8. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
9. Воронич К.М. Міжнародний досвід організації малого бізнесу та можливість його впровадження в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.10. С. 184–189.
10. Жирко С.О. Проблеми розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Державне будівництво*. 2007. № 1(2). С. 47–52.
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF#Text>
12. Мушенко В.В. Фінансово-правові засади державної аграрної політики України : монографія / за заг. ред. д.ю.н., професора, заслуженого юриста України В.І. Курила. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 371 с.

Ivanenko M. Public as an independent subject in the structure of the mechanism of administrative and legal regulation relations in the agricultural sector of the economy of Ukraine

Summary. The article analyzes the mechanism of administrative and legal regulation of relations of interaction of the agricultural sector of the economy of Ukraine with local governments with the participation of members of the public. The current state of the agricultural sector is analyzed and it is established that it is one of the few sectors of the economy that remains relatively resistant to the negative effects of the socio-economic crisis caused by the Covid-19 pandemic. It is also

established that the crisis in the growth of demand and prices for food, agricultural raw materials and food will help the sector to influence the recovery of the general state of the domestic economy and material assistance to the rural community to ensure socio-economic growth of rural life.

As a result of the analysis of normative-legal and doctrinal sources the fact of absence in science of administrative law of complex research on public participation as an independent subject in local administrative-agrarian relations is established, and also the theoretical-legal characteristic of definitions “mechanism of administrative-legal regulation” and its “Structure”, “public”, “public associations”. The definition is formed that the mechanism of administrative and legal regulation of interaction of subjects of agrarian sector and local governments should understand the commonality of complex material and procedural elements that have legal, socio-economic and organizational-managerial nature, and which, in their entirety, The related administrative and legal means, methods and forms by which the regulation of joint activities is carried out, allow, independently or with the help of the public, to establish effective interaction of representative bodies

of territorial communities in the field with economic entities of the agricultural sector.

In order to ensure the implementation of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approval of the State Strategy for Regional Development until 2020”, it is proposed to adopt another resolution “On approval of the Regional Program for Public Involvement in Rural Development and Agricultural Entrepreneurship” as a regulatory act on public participation. Independent subject in the implementation of programs of socio-economic development of territorial communities, small and medium-sized agricultural sector, employment of the rural population. The proposed program defines a specific list of tasks for each of the participants of the studied relationship, the implementation of which will contribute to the formation of an effective state and public system of administrative and legal regulation of relations in rural communities of Ukraine.

Key words: agricultural sector, administrative legal relations, public association, public, mechanism of administrative and legal regulation, local cooperation, local self-government body, representative powers, structure.

**ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС**

---

*Гуйван П. Д.,**кандидат юридичних наук,**заслужений юрист України,**професор**Полтавського інституту бізнесу**Закладу вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет
імені академіка Юрія Бугая»*

СУТНІСНІ ТА ЧАСОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОЗАХИСТУ ЯК АВТОНОМНОГО ТА РІВНОПРАВНОГО СПОСОБУ ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОГО ПОВНОВАЖЕННЯ

Анотація. Ця стаття присвячена дослідженню актуального питання про дієвість, внутрішню сутність і часові виміри застосування такого неюрисдикційного способу охорони суб'єктивного цивільного права, як самозахист. Встановлено, що коментований спеціальний різновид захисту права припускається не тільки тоді, коли потерпіла особа має можливості для правомірного впливу на правопорушника шляхом використання специфічних способів захисту, а і як альтернатива судовому захисту, якщо він буде більш ефективним, раціональним та доцільним. Наприклад, такі вчинки фактичного порядку найбільш ефективні, якщо вони у фізичному плані унеможливають продовження порушення права. Отже, сутність самозахисту полягає у тому, що, попри наявність змоги звернутися до уповноваженого державного органу, захист відбувається завдяки власним діям. Проведене аналітичне співвідношення цивілістичного поняття самозахисту і криміналістичного – необхідна оборона. Визначено, що визначення «самозахист» у цивілістиці має більш насичений зміст, ніж термін «необхідна оборона». Проте певні критерії правомірності поведінки управненої особи в процесі застосування заходів самооборони цивільних прав можна було б запозичити з теорії та судової практики, що стосується необхідної оборони. Такий вид роду правоохоронної діяльності носія відповідного права як самозахист має ґрунтуватися на загальноправових засадах розумності, добросовісності під час здійснення своїх прав, принципах незловживання правом та дотримання меж їхньої реалізації, в тому числі в часовому вимірі. Самозахист вважається законним та допускається за наявності чи очевидності небезпеки порушення цивільного права, існування фактичної спроможності щодо припинення (попередження) порушення власними силами, адекватності заходів ступеню небезпеки, яка загрожує носієві охоронюваного суб'єктивного права, тобто коли неправомірне посягання чи реальна загроза його почалися. Також відповідний захід має припинитися, коли посягання закінчилося. Інакше незаконне застосування самозахисних способів може бути оскаржене в суді. При цьому позовна давність має обчислюватися від застосування заходу.

Ключові слова: заходи самозахисту, своєчасність охоронних вчинків.

Постановка проблеми. Звернення управненої особи до компетентних органів держави з вимогою про захист порушеного чи оспорюваного права є одним із найбільш дієвих засобів захисту для носіїв суб'єктивних цивільних прав. Можливість

правоохоронного характеру входить до змісту суб'єктивного матеріального права на позов. Призначення суб'єктивного права полягає в тому, щоб суб'єкт міг на законних підставах, у межах наданих йому об'єктивним правом правомочностей здійснювати дії, спрямовані на задоволення власних потреб [1, с. 116]. Разом із тим судовий спосіб захисту порушеного цивільного права не є єдиним варіантом реалізації права на захист. Тим більше, що держава не завжди може оперативної та в прийнятній для суспільства формі забезпечити примусовий захист права. Саме тому передбачений законом обов'язок держави здійснювати реалізацію охоронних суб'єктивних прав особи не виключає застосування інших більш мобільних механізмів захисту. Після порушення належного особі суб'єктивного цивільного права вона вправі вибрати судову чи несудову (неюрисдикційну) форму захисту, спосіб здійснення охоронних дій. Вказане повноваження являє собою певну сукупність дій носія порушеного суб'єктивного цивільного права, спрямовану на припинення порушення чи інший захист без звернення до компетентного органу держави. Повноваження, котрі охоплюються неюрисдикційним способом правового захисту, прийнято поділяти на право оперативного впливу на правопорушника та самозахист.

У цивілістиці є певні дослідження, пов'язані з питаннями реалізації неюрисдикційних способів захисту порушеного матеріального права, зокрема такого, як самозахист. Можемо згадати роботи В.П. Грибанова, Ч.Н. Азімова, О.О. Красавчикова, В.С. Белих, Є.А. Крашеніннікова, Е.О. Харитоновна, Л.А. Обушенко, Л.Л. Стецюка та інших. Так, у літературі досить серйозно обговорюються проблеми самостійного впливу на правопорушника з метою припинення посягання, що вже почалося, без звернення до державних органів. Водночас у наукових дослідженнях практично не аналізується питання строків реалізації вказаних повноважень. Між тим межа між належними самозахисними діями і зловживанням часто полягає саме у своєчасності, а отже, в адекватності вчинюваних кредитором заходів.

Мета статті. Маємо констатувати, що темпоральний вплив на правові відносини, що нині розглядаються, залишається менш вивченим, ціла низка питань продовжує бути дискусійними. Потребують додаткового аналізу, зокрема, такі напрями, як класифікація дій як своєчасних, належне визначення правової природи їхньої спрямованості на припинення порушення, що вже триває, та відмежування від превентивних заходів охо-

рони права. На дослідження цієї проблематики і спрямована ця праця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із самостійних способів неюрисдикційного захисту порушеного суб'єктивного права, поряд із застосуванням оперативних заходів впливу на порушника, вважається самозахист. Можна цілком прийняти існуючу тезу, за якою самозахист становить недержавну та неюрисдикційну форму захисту, здійснювану самим носієм порушеного цивільного права без звернення до державних, адміністративних, громадських та інших таких захисних утворень [2, с. 51]. Правовий інститут самозахисту не є винаходом українського законодавця. Ще Г. Дербург вказував, що самозахист є здійсненням певного права, котре відбувається, незважаючи на протидію, власними силами уповноваженої особи без звернення за допомогою до влади [3, с. 342]. Визначення «самозахист» використовувалося ще в процесі аналізу положень російського цивільного укладення 1910 року, щоправда, воно мало тільки термінологічне значення, оскільки пов'язувалося лише з правомірним утриманням чужого майна для спонукання боржника до виконання свого обов'язку. У російському дореволюційному законодавстві як самозахист цивільних суб'єктивних прав розглядалися необхідна оборона, дії у стані крайньої необхідності та дозволене самоуправство [4, с. 184]. При цьому дозволене самоуправство визначалося як право самопомочі з метою відновлення юридичного стану [5, с. 185]. Норми про самозахист містяться нині в цивільному законодавстві Німеччини, США, Великобританії, Киргизстану, Узбекистану тощо.

Коментований спеціальний різновид захисту права припускається тоді, коли потерпіла особа має можливість для правомірного впливу на правопорушника шляхом використання специфічних способів захисту. Утім О.А. Красавчиков стверджував, що самозахист можливий лише проти наявного посягання, якщо обставини порушення з урахуванням місця і часу виключають можливість звернутися за захистом до юрисдикційного органу [6, с. 98]. З такими висновками навряд чи можна погодитися, враховуючи, передовсім, припис законодавства про те, що особа здійснює свої права на захист на свій розсуд (ст. 20 ЦКУ). На самостійність такого способу охорони права, як самозахист, неодноразово вказували ще дореволюційні дослідники. Зокрема, М.П. Павлов-Сільванський зазначав, що право на оборону не створюється державою, а лише санкціонується нею. Визнання за особою цього права є необхідністю саме тому, що оборона доповнює правоохоронну діяльність держави, яка позбавлена змоги повністю забезпечити громадян від будь-якого протизаконного нападу на їхні права і блага [7, с. 949]. Тому більшість вчених визнають самозахист окремим та самостійним способом юридичного захисту порушеного матеріального права.

Самозахист цивільних прав – це дії фактичного характеру самого управненого суб'єкта, спрямовані на охорону його майнових прав та інтересів [8, с. 117]. Тобто це вчинки фактичного порядку, які у фізичному плані унеможливають продовження порушення права. Повноваження особи на самозахист виникає в момент правопорушення та дає його носієві змогу самостійно в результаті односторонніх дій досягти відновлення права чи припинення його порушення. Як бачимо, подібно до заходів оперативного впливу, позитивний ефект досягається шляхом вчинення одноосібних дій, спрямованих на самозахист. При

цьому обов'язок боржника – порушника матеріального права – зводиться до необхідності зносити вказані правомірні вчинки. Тому тут також правомочності щодо активних дій вірителя та пасивної поведінки зобов'язаного суб'єкта становлять зміст відповідного охоронно-правового відношення. Це відношення припиняється в разі досягнення мети самозахисту: припинення порушення. Коли ж такого наслідку в результаті застосування заходів самозахисту не настало, уповноважена особа вправі здійснювати захист свого матеріального права іншими встановленими способами, в тому числі і шляхом пред'явлення позову до суду [9, с. 35]. Отже, сутність самозахисту полягає в тому, що, попри наявність змоги звернутися до уповноваженого державного органу, захист відбувається за рахунок власних дій.

Наявність та необхідність самозахисту як автономного та рівноправного способу здійснення охоронного повноваження, як правило, в доктрині заперечень не викликає. При цьому зазначається, що включення такого способу правового захисту порушеного суб'єктивного права в один рядок із судовим захисним інструментарієм фактично надає юридичного значення наслідкам його застосування і робить аналогічним застосуванню судового захисту [10, с. 30–31]. Разом із тим не завжди однозначно оцінюється питання про характер дій особи із захисту свого права, межі застосування права на самозахист. Як правило, правоохоронні дії, що вчиняються самою уповноваженою особою, ототожнюються зі здійсненням дій у стані необхідної оборони. Чи вичерпуються повноваження на здійснення охоронних дій лише необхідною обороною? Для відповіді на це питання варто дослідити обсяг можливих дій носія відповідного права. Необхідна оборона як природне право людини на захист від протиправної поведінки була відомою ще в Давньому Римі [11, с. 62]: вважалося, що усі закони дозволяють силу відбивати силою (*vim enim vi defendere omnes leges omniague jura permittunt*) [12]. Згідно зі ст. 36 КК України необхідна оборона – це дія, що має ознаки злочину, проте не є злочином, тому що вчинена з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Якщо звести розуміння самозахисту цивільних прав лише до випадків необхідної оборони, то треба дійти висновку, що необхідна оборона може мати місце лише в разі вчинення порушником дій, що мають ознаки злочину, а не будь-яких дій, котрі порушують право цивільне. Саме так слід кваліфікувати визначення необхідної оборони у ст. 1169 ЦК України. Отже, необхідна оборона як один із способів захисту права особи і самозахист цивільних прав і інтересів – це різні речі, хоча і пов'язані між собою. Необхідна оборона є способом захисту від злочинного посягання і припустима лише за наявності реального протиправного посягання на матеріальне право, якщо таке посягання підпадає під ознаки складу злочину. Самі по собі дії в межах необхідної оборони теж мають ознаки злочину, але з огляду на їх вимушеність та адекватність посягання вони набувають правомірного характеру. Самозахист же (в тому числі і здійснюваний у стані необхідної оборони) – це спосіб матеріально-правового реагування на цивільне правопорушення шляхом вчинення актів протидії цьому порушенню.

Отже, визначення самооборони цивільних прав як різновиду дій у стані необхідної оборони, хоча і взяте до уваги приватноправовим законодавством, очевидно, не повністю йому підходить. Оскільки саме цивільне правопорушення не містить ознак злочину, звісно, і заходи щодо здійснення самозахисту також не можуть мати таких ознак. Інакше кажучи, самостійний захист особою своїх майнових суб'єктивних прав та інтересів відбувається без вчинення дій, що мають ознаки злочину, або то не може кваліфікуватися як самозахист. Тому визначення «самозахист» у цивілістиці має більш насичений зміст, ніж термін «необхідна оборона». Проте певні критерії правомірності поведінки управненої особи під час застосування заходів самооборони цивільних прав можна було б запозичити з теорії та судової практики, що стосується необхідної оборони (Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про необхідну оборону»).

У науковій літературі вказувалося, що для визнання дій здійсненими у стані необхідної оборони необхідно, щоб напад був реальним, наявним та протиправним. Для випадків порушення цивільного права такий набір обставин не завжди характерний. Скажімо, самообороною можуть бути не тільки дії щодо фізичної оборони права, що кимось порушується, а й попереджувальні заходи, які запобігають такому порушенню [13, с. 24]. Взагалі обсяг і характер вчинків, спрямованих на самозахист матеріального права, може значною мірою відрізнятися від тих, які підпадають під кваліфікацію необхідної оборони. Тому нагальною є необхідність визначення критеріїв необхідного (можливого) самозахисту цивільних прав, у тому числі і щодо строків для вчинення певних дій. Самозахист як певний спосіб захисту цивільних прав найменш схильний до суворой регламентації закону. Слід погодитися з Ч.Н. Азімовим, що можливість застосування самозахисту як фізичного впливу на порушника не залежить від того, чи передбачена вона конкретними нормами матеріального права і таким чином визначається юридичний характер [14, с. 141]. Важливо лише, що така охоронно-правова здатність санкціонована нашим законодавством, а засоби її застосування не мають на пряму суперечити нормативним приписам [15, с. 156]. Самозахист порушеного суб'єктивного права також не перебуває під впливом норм процесуального права. Це пояснюється нормативним допущенням такого роду правоохоронної діяльності носія відповідного права, котра своєю чергою має ґрунтуватися на загальноправових засадах розумності, добросовісності під час здійснення своїх прав, принципах незловживання правом та дотримання меж їхньої реалізації.

Самоохоронні дії управнена особа може вчиняти не лише в разі протиправного реального нападу порушника (наприклад, відібрання речі, не переданої на виконання умов договору), а й у разі будь-якого іншого порушення її прав. Це однозначно. Проте стосовно обсягу таких дій, їх тривалості та віддаленості в часі від моменту порушення одностайності серед дослідників не спостерігається. Безумовно, доцільним та обґрунтованим є фактичний вчинок орендаря, який шляхом фізичних перешкод не дає змоги орендодавцеві забрати майно, що є об'єктом оренди, до закінчення договору. Але досить спірним виглядає самостійний захист тим же орендодавцем свого права власності шляхом фізичного відібрання майна після закінчення договору оренди, якщо орендар його добровільно не повернув. Межі самозахисту цивільних прав мають напрацюватися з ура-

хуванням судової практики, яка поки що невелика. Це стосується інтенсивності захисних дій, їх суспільної ваги, небезпеки для третіх осіб чи для стабільності цивільного обігу.

Та одне можна стверджувати достеменно: новітнє цивільне законодавство здійснило низку кроків, спрямованих на захист осіб, що незаконно володіють чужим майном. Зокрема, закон містить положення, відповідно до яких незаконний добросовісний володілець може мати переваги перед власником майна в процесі розгляду виндикаційного позову, а ч. 3 статті 344 ЦК України говорить про можливість звернення незаконного володільца до суду з позовом про витребування майна в разі його втрати останнім не зі своєї волі. Зрештою, саме відновлення правового інституту набувальної давності певним чином спрямоване на захист особи, що не є власником майна, яким володіє. Із зазначеного можна зробити логічний висновок, що дії власника фактичного (фізичного) порядку, спрямовані на повернення йому майна, яке без належних правових підстав перебуває в інших осіб, не можна вважати самозахистом цивільних прав, а вчинення таких дій незалежно від того, відбулося воно в межах позовної або набувальної давності чи поза цими межами, варто вважати такими, що не відповідають чинному законодавству.

Отже, самозахист не має виходити за межі як за обсягом, так і за часом вчинення необхідних дій, потрібних для реалізації цього охоронного суб'єктивного права. Неправомірне застосування заходів самозахисту може бути оскаржене в суді, а предметом оскарження може бути як саме вчинення певних дій, так і межі їх здійснення. При цьому строк домагання – позовна давність за відповідними вимогами має обліковуватися не від моменту первинного порушення, а від застосування заходу самозахисту з урахуванням, звичайно, часу, коли заявнику стало відомо про це. Запровадження вказаного механізму покладає на правозастосовні органи серйозну задачу щодо встановлення в кожному окремому випадку меж здійснення охоронного права, з огляду на аналіз співвідношення усунутої та вірогідної шкоди, своєчасності реагування.

Самозахист вважається законним та допускається за наявності чи очевидності небезпеки порушення цивільного права, існування фактичної спроможності щодо припинення (передження) порушення власними силами, адекватності заходів ступеню небезпеки, яка загрожує носієві охоронюваного суб'єктивного права. Згідно з правилом ст. 1169 ЦКУ у процесі застосування таких заходів у разі протиправних посягань порушнику може бути заподіяна шкода. Для того, щоб вказані дії, пов'язані із завданням шкоди, не кваліфікувалися як неправомірні, ця норма встановлює відповідні нормативні ознаки: в результаті самозахисту від протиправних посягань не були перевищені межі необхідної оборони. Отже, для встановлення цих критеріїв ми знову мусимо звернутися до визначень, передбачених задля кримінально-правового регулювання, позаяк лише останні містять формулювання необхідної оборони. Звісно, при цьому варто враховувати особливості цивільного захисту порушеного права, зокрема відсутність елементів злочину в самому неправомірному діянні та заході протидії йому.

У ст. 36 ККУ вказується, що перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставовці захисту. Якщо екстраполювати цю дефініцію на цивільно-правові взаємини, які також послуговуються понят-

тям «необхідна оборона», то в розглядуваному контексті отримаємо такий результат: самозахист може відбуватися шляхом завдання шкоди правопорушникові, і він буде правомірним, якщо ця шкода була адекватною характеру та обсягу посягання. Останнє правило нині в цивілістиці прийнято розуміти як необхідність того фактора, що завдана правопорушнику шкода має бути меншою (або ж, як максимум, сумірною), ніж та, що заподіялася чи могла бути заподіяною уповноваженому суб'єкту.

На наше переконання, такий підхід є дуже спрощеним, адже наслідки двох, часом різного юридичного змісту, явищ, що призвели чи мали (могли) призвести до завдання шкоди, порівнюються за арифметичними показниками. Вважаємо, що більш виваженим є тлумачення вказаного співвідношення, котре застосовується в оцінці правомірності самозахисних дій у кримінальному законодавстві. Звісно, тут теж діє загальне правило, згідно з яким в разі необхідної оборони допускається завдання лише тієї шкоди, яка є необхідною і достатньою в цій конкретній ситуації для припинення або відвернення посягання. Але, як переконливо вказується в літературі, йдеться не про механічну рівність між результатом оборони та засобами і характером посягання. Таким, що відповідає обсягу охоронного права та знаходиться в межах його змісту, варто визнати також застосування більш серйозних засобів або заподіяння більшої шкоди, ніж ті, що могли б об'єктивно визнаватися адекватними для припинення порушення, якщо особа, що оборонялась, не могла правильно оцінити обставини нападу і вибрати абсолютно відповідні засоби оборони [16, с. 58]. Разом із тим заподіяння під час самозахисту очевидної для уповноваженого надмірної шкоди може бути визнане перевищенням меж, у тому числі часових, в яких той мав діяти, вчиняючи заходи протидії.

Висновки. Як бачимо, заходи самозахисту як оборонного, так і превентивного характеру мають бути адекватними обсягам можливого посягання на суб'єктивне право чи такого, що реально настало, повинні мати чіткі межі свого здійснення, одночасно будучи втіленням правопорядку у суспільстві. Особливостями правопорушення, його небезпекою для цивільного права визначається границя застосування заходів самозахисту. Разом із тим, на нашу думку, питання про межі здійснення самозахисту не зводяться лише до обсягу та законності фактичних дій. Існує ще одна характеристика, яка визначає межі самостійного захисту права, але не в фактичному обсязі та суспільній небезпеці заходів, а в часі, протягом якого самозахист можливий.

Література:

1. Коструба А. Цивільне правовідношення в механізмі правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 112–120.
2. Волков С.А. Конституционные средства охраны и защиты прав и свобод человека и гражданина : дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 1999. 212 с.
3. Дернбург Г. Пандекты. Общая часть. / Пер. под рук. и ред. П. Соколовского. Москва: Тип. унив., 1906. Т. 1. 481 с.
4. Русское гражданское право. Вып. 1-2 / Синайский В.И., проф. 2-е изд., испр. и доп. Киев : Типо-лит. «Прогресс», 1917. Вып. 1. 568 с.
5. Синайский, В.И. Русское гражданское право. М.: Статут, 2002. 638 с.
6. Советское гражданское право / По. ред. О.А. Красавчикова. Изд. 3-е исправ. и дополн. Москва: Высшая школа, 1985. Т. 1. 544 с.

7. Павлов-Сильванский Н.Н. О необходимой обороне против незаконных действий органов власти. *Вестник права и нотариата*. 1910. № 29. С. 948–954.
8. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Статут, 2000. 411 с.
9. Параница С.П. Самозахист як самостійне суб'єктивне право особи. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 33–36.
10. Обушенко Л. А. Самозащита как форма защиты права частной собственности. *Законодательство*. 1999. № 2. С. 30–33.
11. Кони А.Ф. О праве необходимой обороны. Москва : Острожье, 1996. 112 с.
12. Рейнгардт Н.В. Необходимая оборона. По изданию 1989 г. (пар. 1). URL: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum2064/item2071.html>.
13. Цивільний кодекс України: Коментар. Видання друге із змінами. / під. ред. О.С. Харитонова. Харків, 2004. 856 с.
14. Азімов Ч. Здійснення самозахисту у цивільному праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 135–141.
15. Стецюк Л.Л. Самозахист як форма захисту цивільних прав. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 151–158.
16. Ромовська З.В. Проект Кримінального кодексу України очима цивіліста. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 6 (16). С. 54–58.

Guyvan P. Essential and temporal characteristics of self-defense as an autonomous and equal way of exercising protective authority

Summary. This article is devoted to the study of the topical issue of the effectiveness, internal nature and timing of the application of such a non-jurisdictional method of protection of subjective civil law as self-defense. It is established that the commented special type of protection of rights is assumed not only when the victim has the opportunity to legitimately influence the offender through the use of specific means of protection, but also as an alternative to judicial protection if it is more effective, rational and appropriate. For example, such acts of factual order are most effective if they physically make it impossible to continue the violation. Therefore, the essence of self-defense is that, despite the possibility to apply to an authorized state body, protection is due to their own actions. The analytical relationship between the civilist concept of self-defense and the criminalistic one is a necessary defense. It is determined that the definition of “self-defense” in civilization has a richer meaning than the term “necessary defense”. However, certain criteria for the legitimacy of the conduct of the entitled person in the application of measures of self-defense of civil rights could be borrowed from the theory and case law concerning the necessary defense. This type of law enforcement activity of the holder of the relevant right as self-defense should be based on the general legal principles of reasonableness, good faith in exercising their rights, the principles of non-abuse of rights and compliance with the limits of their implementation, including in time. Self-defense is considered legal and is allowed in the presence or obvious danger of violation of civil law, the existence of the actual ability to stop (prevent) the violation on their own, the adequacy of the degree of danger that threatens the holder of the protected subjective right. That is, when the wrongful encroachment or real threat began. And the relevant measure must stop when the encroachment is over. Otherwise, the illegal use of self-defense methods can be challenged in court. In this case, the statute of limitations must be calculated from the application of the measure.

Key words: self-defense measures, timeliness of protective actions.

Розгон О. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник**Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України*

ПОЗНАЧЕННЯ, ЯКІ МОЖУТЬ ВВЕСТИ В ОМАНУ ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ВИРОБЛЯЄ ТОВАР АБО НАДАЄ ПОСЛУГУ

Анотація. У статті було з'ясовано питання застосування критерію «здатність позначення вводити в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу», як підстави для визнання недійсним свідоцтва України на комбінований знак для товарів і послуг.

Дослідження здійснюється не тільки в контексті національного, а й міжнародного законодавства. Автором порівнюються визначення «торговельна марка» та «знак для товарів і послуг», що містяться у ст. 492 ЦК України, ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», Директиві № 2006/114 / ЄС про введення в оману та порівняльну рекламу, Директиві № 2005/29/ЄС про недобросовісну комерційну практику.

Особлива увага в статті приділяється дослідженню підстав для набуття правової охорони торговельної марки (знака для товарів і послуг), вивченню змісту виключних майнових прав інтелектуальної власності на торговельну марку, які власник свідоцтва товарів і послуг може передавати повністю або щодо частини зазначених у свідоцтві, з'ясуванню підстав припинення дії свідоцтва на знак для товарів і послуг, а також визначенню особливостей припинення дії свідоцтва на знак для товарів і послуг як способу захисту цивільних прав та інтересів.

Було проаналізовано поняття «знак для товарів і послуг», «торговельна марка», «оманливе позначення». Зроблено висновок, що терміни «знак для товарів і послуг» і «торговельна марка» існують паралельно, ототожнюються, їх можна використовувати разом, тому що це не змінює сутності явища. Хоча доречніше використовувати термін «торговельна марка», оскільки визначення «торговельна марка» є більш змістовним.

Автором аргументовано, що ліцензійні договори як підстава належності майнових прав на промисловий зразок могли бути укладені виключно на час дії патенту, а після закінчення цього строку сторона договору не має прав на підставі укладених ліцензійних договорів щодо відповідного промислового зразка.

Також у статті були наведені приклади рішень колегії Апеляційної палати щодо відмови в наданні правової охорони відповідно до законодавства у сфері інтелектуальної власності та постанова КГС ВС за справою про визнання недійсним свідоцтва України на комбінований знак для товарів і послуг.

Ключові слова: торговельна марка, умови надання правової охорони, обсяг правової охорони, введення в оману, ліцензійний договір.

Постановка проблеми. Важливість захисту прав суб'єктів на торговельні марки зумовлюється передусім тим, що за їх допомогою товари і послуги індивідуалізуються та відрізняються від інших. Хоча сучасна нормативно-правова база регу-

лює захист торговельних марок в Україні, вона потребує вдосконалення у зв'язку з не вирішеними питаннями на практиці стосовно позначень, що можуть ввести в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу.

Окресленої проблематики торкалися у своїх роботах науковці: Я.О. Іолкін розглянув у дисертаційному дослідженні право на торговельну марку в Україні [1]; О.В. Піхурець визначила через цивільно-правовий аспект охорону права на торговельну марку [2]; І.Є. Якубівський зазначив, що існують межі здійснення майнових прав інтелектуальної власності в окремих випадках, наприклад, у ліцензійному договорі [3]; Г.В. Ткачук цікавився питаннями реалізації та захисту прав суб'єктів господарювання на торговельні марки [4]; К.А. Шукіна простежила тенденцію збільшення судових позовів про визнання свідоцтва на знаки для товарів і послуг недійсними та можливість введення в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу [5].

Незважаючи на підвищений інтерес до проблеми з боку як науковців, так і практиків, питання визнання свідоцтва на знаки для товарів і послуг недійсними як підстава позову залишається актуальним через те, що позначення, зареєстроване як знак, вводить в оману споживачів щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу.

Метою статті є з'ясування питання застосування критерію «здатність позначення вводити в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу» як підстави для визнання недійсним свідоцтва України на комбінований знак для товарів і послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині в законодавстві паралельно існують два терміни: «торговельна марка», який запроваджений Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), і «знак для товарів і послуг», що введений Законом України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ (далі – Закон № 3689-ХІІ).

Визначення торговельної марки міститься у ст. 492 ЦК України. У ст. 1 Закону № 3689-ХІІ було визначено поняття «знак для товарів і послуг». Порівняння наведених визначень свідчить, що *визначення торговельної марки є більш змістовним*, але загальна характеристика цих двох термінів повністю збігається – це позначення, які мають на меті вирізнити товари і послуги одних осіб з-поміж товарів і послуг інших. Про тотожність сутності зазначених понять свідчить їх прирівнювання у ст. 155 Господарського кодексу України (далі – ГК України) і ст. 420 ЦК України, в яких вживається формулювання «торговельні марки (знаки для товарів і послуг)» [4, с. 70]. Отже, можна зробити висновок, що ці терміни існують паралельно, застосовуються разом і ототожнюються.

Існування двох термінів приводить до дискусії серед науковців. Так, Я.О. Іолкін вважає доцільним уточнити, що торговельна марка вирізняє «однорідні» товари і послуги [1, с. 9]. Однак із таким підходом важко погодитись, оскільки він змушує функцію торговельної марки, адже вона застосовується в господарській сфері для вирішення не лише однорідних, а й споріднених товарів і послуг [4, с. 36].

Відповідно до ч. 5 ст. 16 Закону № 3689-ХІІ власник знака має право забороняти іншим особам використовувати без його згоди позначення, схоже із зареєстрованим знаком, стосовно товарів і послуг, споріднених із наведеними у свідоцтві, якщо внаслідок такого використання можна ввести в оману щодо особи, яка виробляє товари чи надає послуги, або ці позначення і знак можна сплутати.

Наведене положення закону аж ніяк не спростовує того, що об'єктом майнових прав інтелектуальної власності є конкретна торговельна марка, обсяг правової охорони якої визначається наведеним у свідоцтві її зображенням та переліком товарів і послуг, якщо інше не передбачено законом (ч. 2 ст. 494 ЦК України). Проте права володільця свідоцтва на торговельну марку порушуватимуться не тільки використанням іншою особою саме тотожного позначення стосовно таких самих товарів і послуг, але й, наприклад, схожого позначення, якщо внаслідок такого використання ці позначення і торговельну марку можна сплутати. Наведене вище положення ст. 16 Закону № 3689-ХІІ, власне, передбачає захист прав володільця свідоцтва, в тому числі від таких дій [3, с. 87].

У законодавстві європейських країн, Паризькій конвенції про охорону промислової власності від 20.03.1883 р. і Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами застосовується термін «trademark». Хоча в Україні (у ЦК України та Законі № 3689-ХІІ) застосовуються обидва терміни («торговельна марка» й «знак для товарів і послуг»), це не змінює сутності відносин, що виникають у зв'язку з набуттям і здійсненням прав на торговельні марки в Україні, але доречніше використовувати термін «торговельна марка».

Порядок набуття правової охорони торговельними марками (знаків для товарів і послуг)¹ в Україні визначений у Законі № 3689-ХІІ та ЦК України.

Об'єктом торговельної марки може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень.

Набуття права на торговельну марку засвідчується свідоцтвом. За ч. 7 ст. 16 Закону № 3689-ХІІ власник свідоцтва може передавати будь-якій особі виключні майнові права інтелектуальної власності на торговельну марку повністю або щодо частини зазначених у свідоцтві товарів і послуг на підставі договору. При цьому допускається часткове передавання прав. Як відомо, охорона торговельній марці (знаку для товарів і послуг) надається щодо певних товарів і послуг, які визначені та згруповані згідно з міжнародною класифікацією товарів і послуг у класи. Саме тому Законом № 3689-ХІІ закріплено, що володільць свідоцтва може передавати будь-якій особі право на знак повністю або щодо частини зазначених у свідоцтві товарів і послуг. Тому в разі передавання прав на торговельну марку в договорі має бути передбачено, на які класи виключні майнові права передаються правонаступнику. Як

правило, передавання прав здійснюється у повному обсязі, але трапляються випадки, коли здійснюється так званий «поділ» торговельної марки [6, с. 333–335].

Власник свідоцтва має право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання знака на підставі ліцензійного договору. Ліцензійний договір має містити умову, що якість товарів і послуг, виготовлених чи наданих за ліцензійним договором, не буде нижчою за якість товарів і послуг власника свідоцтва й останній здійснюватиме контроль за виконанням цієї умови [7, с. 36].

Відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону № 3689-ХІІ не можуть отримати правову охорону позначення, що є оманливими чи такими, що можуть ввести в оману щодо товару, послуги або особи, яка виробляє товар або надає послугу.

Законодавство України встановлює заборону на реєстрацію і використання позначень, які мають помилковий характер і здатні ввести споживачів в оману. Як зауважує О. Піхурець, до помилкових належать такі позначення, які містять свідомо неправильні, такі, що не відповідають дійсності, відомості про товар; оманливими вважаються позначення, що безпосередньо чи опосередковано надають відомості, здатні ввести споживача в оману щодо товару [2, с. 50–51]. На думку К. Щукіної, сплутування (змішування) позначень може бути окремим випадком введення споживача в оману [5].

Важливе значення для вдосконалення охорони прав на торговельні марки має Директива Європейського парламенту та Ради ЄС 2006/114 / ЄС від 12 грудня 2006 року про введення в оману та порівняльну рекламу. Так, порівняльна реклама дозволяється лише за дотриманням таких умов: (а) вона не є такою, що вводить в оману в межах значень пункту (б) ст. 2, ст. 3 та ч. 1 ст. 8 цієї Директиви, або ст. 6 та ст. 7 Директиви 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 р. щодо нечесної комерційної практики «підприємство-споживач» на внутрішньому ринку. Наведені положення мають на меті забезпечити узгодження принципів охорони торговельних марок і розвитку вільної конкуренції, що є актуальним і для національного права.

Згідно зі ст. 6 Директиви № 2005/29 / ЄС про недобросовісну комерційну практику комерційна діяльність вважається такою, що вводить в оману, якщо вона містить недостовірну інформацію або створює загальне уявлення про товар, що вводить в оману або здатне ввести в оману середньостатистичного споживача, навіть якщо інформація вірна щодо одного або кількох елементів і спонукає або може спонукати споживача здійснити операцію, яка не була б здійснена, якби споживач мав достовірні дані.

На думку Г.В. Ткачука, проведений аналіз права ЄС про охорону торговельних марок свідчить, що з метою зближення національного законодавства до відповідних положень актів ЄС потребують удосконалення норми Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» щодо закріплення умов правомірного використання чужої торговельної марки в порівняльній рекламі, а також заборони дій, що вводять в оману споживачів за допомогою використання підприємцем чужої торговельної марки [4, с. 73].

За ст. 19 Закону № 3689-ХІІ свідоцтво може бути визнане в судовому порядку недійсним повністю або частково в разі: а) невідповідності зареєстрованого знака умовам надання правової охорони; б) наявності у свідоцтві елементів зображення знака та переліку товарів і послуг, яких не було в поданій

¹ У цьому дослідженні терміни «знак для товарів і послуг» і «торговельна марка» є тотожними поняттями.

заявці; в) видачі свідоцтва внаслідок подання заявки з порушенням прав інших осіб.

Так, колегія Апеляційної палати МРЕТ України розглянула заперечення ТОВ «Промислово-торгівельна компанія ШАБО», Е.Ж. Іукурідзе проти рішення МРЕТ України (далі – Мінекономіки) від 20.11.2019 р. про відмову в реєстрації знака для товарів і послуг «METHODE CHARMAT, SEMISWEET MUSCAT, Special Edition, зобр.» за заявою № м 2017 26173.

Згідно з п. 4.3.1.9 Правил складання, подання та розгляду заявки на видачу свідоцтва України на знак для товарів і послуг, у редакції, затвердженій Наказом Державного патентного відомства України від 20.08.1997 р. № 72, зі змінами (далі – Правила), до позначень, що є *оманливими* або такими, що можуть ввести в оману щодо товару, послуги чи особи, яка виробляє товар або надає послугу, належать *позначення, які породжують у свідомості споживача асоціації, пов'язані з певною якістю, географічним походженням товарів чи послуг або з певним виробником, що насправді не відповідають дійсності.*

Позначення *може бути визнане оманливим* або таким, яке здатне вводити в оману, коли є очевидним, що воно в процесі використання як знака не виключає небезпеку введення в оману споживача.

Колегія Апеляційної палати зазначає, що заявлене позначення *вважається оманливим, якщо встановлено, що позначення загалом або його елементи містять відомості, які є описовими й однозначно сприймаються стосовно зазначених у переліку товарів або послуг як неправдиві.*

За матеріалами апеляційної справи від 28.09.2020 р., заявленим позначенням (у вигляді етикеток на пляшках вина) маркується ігристе резервуарне вино «ШАБО» виробництва ТОВ «ПТК ШАБО». Товариство реалізує зазначену виноробну продукцію з листопада 2017 р. у продуктових магазинах і торговельних мережах, таких як «Білла», «Сільпо», «Таврія В», «Метро» та ін.

За результатами дослідження наданих документів, колегія Апеляційної палати вважає, що очевидною є *відсутність у позначенні відомостей, які можуть однозначно сприйматися споживачем* як такі, що не відповідають реальним фактам щодо властивостей або інших якісних характеристик товарів. Тому заявлене комбіноване позначення «METHODE CHARMAT, SEMISWEET MUSCAT, Special Edition, зобр» *не є оманливим і не здатне ввести в оману споживачів* у процесі використання його як торговельної марки для заявлених товарів.

Визнання свідоцтв на знаки для товарів і послуг *недійсними як підстава позову* часто зустрічається в судовій практиці. При цьому судова практика виходить із того, що *позначення, які є оманливими або такими, що можуть ввести в оману щодо товару, послуги чи особи, яка виробляє товар або надає послугу, не можуть отримати правову охорону* згідно з абз. 5 п. 2 ст. 6 Закону № 3689-ХІІ. Зазначений припис є *абсолютним критерієм* для відмови в наданні правової охорони. Тому в разі обґрунтування позову наведеною нормою суд насамперед має з'ясувати, чи існують підстави для її застосування до спірних правовідносин.

Так, за матеріалами справи, ТОВ «ІНТЕРФЛОТ» звернулося до МРЕТ України, ТОВ «Рибоконсервний завод «Екватор» із позовом про визнання *недійсним свідоцтва України на комбінований знак для товарів і послуг*, зобов'язання Державної служби інтелектуальної власності України внести до

Державного реєстру свідоцтв України на знаки для товарів і послуг відомості про визнання *недійсним свідоцтва України на знак для товарів і послуг та здійснити публікацію про це в офіційному бюлетені «Промислова власність» у зв'язку з тим, що позначення, яке захищене спірним свідоцтвом України, вводить споживачів в оману щодо дійсного виробника товарів.*

ВАТ «Інтеррибфлот» (далі – ВАТ «Інтеррибфлот») було власником патенту України від 15.05.2003 р. № 7344 (за заявою від 05.11.2002 р.) на промисловий зразок «Етикетка», що діяв до 05.11.2006 р. на території України.

У січні 2004 р. ТОВ «Інтерфлот» та ВАТ «Інтеррибфлот» було укладено *ліцензійні договори*, відповідно до яких позивач отримав право на використання промислового зразка «Етикетка» за патентом України від 15.05.2003 р. № 7344.

Як встановив суд першої інстанції та підтвердив представник позивача, *після припинення дії патенту України позивач продовжує використовувати зображення етикетки.*

Звертаючись до суду з позовом, позивач стверджує, що, як йому стало відомо, з 2013 р. ТОВ «РКЗ «Екватор» виробляє та поширює продукцію – консерви з використанням етикетки, яку тривалий час використовує позивач на підставі зазначених *ліцензійних договорів.*

ТОВ «РКЗ «Екватор» є власником свідоцтва України від 26.08.2014 р. № 189934 на комбінований знак для товарів і послуг (дата подання заявки № м 2013 08966 – 23.05.2013 р.) для товарів 29 класу МКТП «сардини».

Заявляючи позовні вимоги, позивач посиляється на те, що знак для товарів і послуг за свідоцтвом України № 189934, власником якого є ТОВ «РКЗ «Екватор» та яким маркується відповідний товар, *вводить споживачів в оману щодо дійсного виробника товару.*

Рішенням місцевого господарського суду, яке залишено без змін постановою апеляційного господарського суду, в задоволенні позову відмовлено. КГС ВС у своїй постанові від 06.02.2020 р. (справа № 910/13822/16) залишив без змін рішення попередніх судових інстанцій.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог, суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що *ліцензійні договори*, про які зазначає позивач як про підставу належності йому майнових прав на промисловий зразок, могли бути укладені виключно на час дії патенту. КГС ВС із такими висновками погодився.

Отже, особа, яка використовувала відповідну етикетку, мала лише *право попереднього користувача*, в неї не було жодних інших прав. Тому висновки судів попередніх інстанцій щодо відмови в задоволенні позовних вимог із цієї підстави є правомірними.

Як було зазначено, між ТОВ «Інтерфлот» та ВАТ «Інтеррибфлот» було укладено *ліцензійні договори*, відповідно до яких позивач отримав право на використання промислового зразка «Етикетка» за патентом України.

Згідно із ч. 1 ст. 1110 ЦК України ліцензійний договір укладається на строк, установлений договором, який має спливати не пізніше спливання строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності.

Таким чином, *ліцензійні договори*, на які позивач вказує як на підставу належності йому майнових прав на промисловий

зразок № 7344, могли бути укладені виключно на час дії зазначеного патенту, тобто до 05.11.2006 р., а після закінчення зазначеного строку в позивача відсутні права на підставі укладених ліцензійних договорів щодо відповідного промислового зразка.

Виходячи з наведеного прикладу, вважаємо доведеним, що торговельна марка як засіб ідентифікації може стосуватися й щодо промислових зразків.

Висновки. Таким чином, можемо дійти висновку, що терміни «знак для товарів і послуг» і «торговельна марка» існують паралельно, ототожнюються, їх можна використовувати разом, тому що це не змінює сутності цих категорій. Хоча доречніше використовувати термін «торговельна марка», оскільки визначення торговельної марки є більш змістовним. При цьому судам у вирішенні спору стосовно введення споживачів в оману щодо дійсного виробника товару, насамперед, належить установлювати визначені законом підстави застосування абз. 5 п. 2 ст. 6 Закону № 3689-ХІІ та з'ясувати, чи існують підстави для застосування до спірних правовідносин приписів абз. 5 п. 2 ст. 6 цього Закону з огляду на абсолютність визначеного ним критерію для відмови в наданні правової охорони. У цьому контексті важливо, що, якщо ліцензійні договори як підстава належності майнових прав на промисловий зразок укладені виключно на час дії патенту, то після закінчення цього строку стороною договору не має на підставі укладених ліцензійних договорів прав щодо відповідного промислового зразка.

Література:

1. Іолкін Я.О. Право на торговельну маку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. Київ, 2009. 190 с.
2. Піхурець О.В. Охорона права на торговельну марку (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2005. 203 с.
3. Якубівський І.С. Проблеми набуття, здійснення та захисту майнових прав інтелектуальної власності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : б. в., 2019. 520 с.
4. Ткачук Г.В. Реалізація і захист прав суб'єктів господарювання на торговельні марки) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Донецький Національний університет імені Василя Стуса. В., 2020. 223 с.
5. Щукіна К. Можливість введення в оману щодо особи, яка виробляє товар або надає послугу. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2009. С. 81–93. URL: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2009_6/11.pdf. (дата звернення: 05.09.2021).
6. Бельтюкова Є.М. Право інтелектуальної власності : підручник / [О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, Т.С. Ківалова та ін.]; за заг. ред. О.І. Харитонової. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 540 с.
7. Ромашко А.С. Торговельна марка: самостійний пошук, підготовка до реєстрації, моніторинг : навч. посіб. Київ : НТУУ «КПІ», 2016. 170 с.

Rozghon O. Symbols which may be confusing about the person who manufactures goods or provides the service

Summary. The article clarified the application of the criterion «the ability of the designation to mislead the person who manufactures the goods or provides the service» as a basis for invalidating the certificate of Ukraine on the combined mark for goods and services.

The study is carried out not only in the context of national but also international law. The author compares the definitions of “trademark” and “mark for goods and services” contained in Art. 492 of the Civil Code of Ukraine, Article 1 of the Law of Ukraine “On Protection of Rights to Marks for Goods and Services”, Directive № 2006/114 / EU on misleading and comparative advertising, Directive № 2005/29 / EU on unfair commercial practices.

Particular attention in the article is paid to the study of the grounds for acquiring legal protection of the trademark (mark for goods and services), the study of the content of exclusive intellectual property rights to the trademark, which the owner of the certificate of goods and services may transfer in full or in part. clarification of the grounds for termination of the certificate on the mark for goods and services, as well as determining the features of the termination of the certificate on the mark for goods and services as a way to protect civil rights and interests.

The concepts of “mark for goods and services”, “trademark”, “misleading designation” were analyzed. It is concluded that the terms “mark for goods and services” and “trademark” exist in parallel, are identified, they can be used together because it does not change the essence of the phenomenon. Although it is more appropriate to use the term “trademark” because the definition of a trademark is more meaningful.

The author argues that license agreements as a basis for ownership of property rights to an industrial design could be concluded only for the duration of the patent, and with the expiration of this period the party has no rights under the license agreements for the industrial design.

The article also provided examples of decisions of the Board of Appeals on the refusal to provide legal protection in accordance with the legislation in the field of intellectual property and the decision of the Supreme Court of Ukraine on invalidation of the certificate of Ukraine on the combined mark for goods and services.

Key words: trademark, terms of legal protection, scope of legal protection, misleading, license agreement.

Терешко Х. Я.,

кандидатка юридичних наук,

доцент кафедри медичного права

Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького

КОНЦЕПЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, «ДРУЖНЯ» ДО ДИТИНИ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: НЕДОСЯЖНА ВИСОТА

«Дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження»
(Декларація прав дитини (1959))

Анотація. У статті сформовано правову концепцію охорони здоров'я, дружню до дитини, яка полягає в ціннісно орієнтованій системі охорони здоров'я, осердям якої є дитина, з чітко визначеними правовими гарантіями. Запропоновано, аби відповідно до концепції права і свободи дитини були під особливим захистом, відносини між учасниками правовідносин ґрунтувались на повазі, ввічливому, доброзичливому, уважному та індивідуальному підході до дитини та нерозривному її зв'язку з сім'єю, діях у найкращих інтересах пацієнта, в умовах довіри до лікаря. Обґрунтовано необхідність імплементації цієї концепції охорони здоров'я в національну нормативну площину і медичну практику. У рамках цієї моделі: 1) необхідно сформулювати ставлення надавачів медичних послуг і медичної допомоги до дитини як до суб'єкта, а не об'єкта права; 2) незалежно від того, що дитина іноді не компетентна здійснювати свої права у сфері медичного обслуговування, а їх реалізацію забезпечують законні представники, ці права належать саме їй; 3) інформацію варто надавати законному представнику, проте з урахуванням віку, рівня розуміння дитини варто надавати таку інформацію і малолітньому/неповнолітньому пацієнтові, аби він розумів, що відбувається з його організмом, які наслідки можуть настати після надання йому медичної допомоги; 4) особиста реалізація прав у сфері надання медичної допомоги виникає з моменту набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою, що є пропозицією до удосконалення національного законодавства. Розкрито законодавчий дисонанс у різних нормативних актах щодо віку, з якого особа має право на медичну інформацію.

Ключові слова: концепція охорони здоров'я, дружня до дитини, інформаційні права, система охорони здоров'я, право на інформацію.

Постановка проблеми. Проблематика прав дитини у сфері охорони здоров'я особливо гостра з огляду на спеціального суб'єкта правовідносин – дитину. Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з різноманітними подіями, зокрема міжнародними, чи вітчизняними нормопроекуванням. Нині в Україні немає єдиної стратегії охорони здоров'я, завдяки якій було збалансовано права дітей і їхніх батьків, чи інших законних представників у цій сфері. На особливу увагу законотворців заслуговує питання реалізації інформаційних прав у сфері охорони здоров'я.

Доктринальні питання, пов'язані з різними аспектами правового статусу дитини, зокрема у сфері охорони здо-

ров'я, висвітлювало чимало науковців, а саме: С.В. Антонов, С.Б. Булеца, В.В. Валах, Г.О. Гаро, І.С. Демченко, О.Ю. Кашинцева, Н.М. Крестовська, Р.А. Майданик, Г.А. Миронова, М.М. Самофал, І.Я. Сенюта та інші.

Мета статті – сприяти формуванню правової концепції охорони здоров'я в інформаційних правовідносинах, «дружньою» до дитини в Україні, окреслити роль Конвенції про права дитини на міжнародній арені, висвітлити правове значення для формування національної політики щодо захисту прав дитини у сфері охорони здоров'я, проаналізувати міжнародні та українські нормативні підвалини регулювання інформаційних прав дитини, виробити пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з дотримання прав дитини та з'ясувати особливості надання медичної допомоги дітям за законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ч. 1 ст. 285 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено, що «повнолітня фізична особа має право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я» [1]. У ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» закріплено: «пацієнт, який досяг повноліття, має право на отримання достовірної і повної інформації про стан свого здоров'я, у тому числі на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я» [2], проте вже в ч. 4 ст. 13 Закону України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть із ВІЛ» вказано, що «медичний працівник має право передати інформацію про стан здоров'я ВІЛ-інфікованої особи до досягнення нею 14-річного віку її батькам чи іншим законним представникам» [3]. Зрозуміло, що в умовах конкуренції загальної і спеціальної норми пріоритетною є спеціальна, а тому інформація про ВІЛ-інфіковану особу надаватиметься батькам лише до досягнення нею 14-річного віку, а не 18-річчя, як це встановлено за загальним правилом. Дещо інший категоріальний апарат використано в Законі України «Про донорство крові та її компонентів», у ст. 1 якого зазначено, що «донором може бути будь-який дієздатний громадянин України віком від 18 років, який пройшов відповідне медичне обстеження і в якого немає проти-показань, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я». У ч. 2 ст. 8 цього Закону зазначається: «Посадові особи установ та закладів охорони здоров'я зобов'язані поінформувати донора про його права і обов'язки та порядок здійснення донорської функції» [4]. Варто вказати, що в ЦК

Україні передбачено отримання повної цивільної дієздатності до досягнення 18-річчя (повноліття). Виникає питання: якщо особа за наявності законодавчо встановлених підстав отримає повну цивільну дієздатність, наприклад, у 17 років, то чи зможе вона стати донором? Якщо буквально тлумачити Закон України «Про донорство крові та її компонентів», то ні, оскільки не виконана друга умова – «громадянин України віком від 18 років». Хоча ЦК України і наголошує на тому, що повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки, проте, як уже зазначалось, в умовах конкуренції загальної і спеціальної норми переваги надаються спеціальній нормі. І таких прикладів, на жаль, можна наводити чимало.

Варто звернути увагу на цікаве рішення, яке було прийняте в Англії Палатою лордів у справі Джіллік. В. Джіллік у 1985 р. звернулася до суду з проханням притягнути до відповідальності їхнього сімейного лікаря, який без згоди заявниці призначив їй неповнолітнім донькам, які на той момент не досягли 16-річного віку, контрацептивні таблетки. Палата лордів, розглянувши справу, прийняла рішення на користь лікаря. У цьому рішенні було запропоновано запровадити новий термін «джіллік-компетенція», який означає, що молода людина розуміє проблеми та наслідки конкретного рішення, ризику і переваги лікування, наслідки відмови від лікування, альтернативні варіанти, наслідки для сім'ї, у стані зберегти (запам'ятати) інформацію, зважити всі «за» і «проти», висловити й обґрунтувати свої побажання. Дитина, яку вважають джіллік-компетентною, має право заборонити своїм батькам знайомитись із своєю медичною документацією. Медичні працівники не матимуть права надавати батькам для ознайомлення медичну документацію дитини, допоки на це не буде явно вираженої волі самого пацієнта [5, с. 92].

У цьому контексті варто наголосити на Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи з питань охорони здоров'я, «дружньої» до дитини, схвалених Комітетом міністрів Ради Європи на 112-й зустрічі заступників міністрів 21.09.2011 р. (далі – Рекомендації) [6, с. 97–99]. У Рекомендаціях закріплено п'ять принципів концепції охорони здоров'я, «дружньої» до дитини, з-поміж яких є «участь», тобто це означає, що діти мають мати право бути поінформованими, вислуханими чи отримати пораду, висловити власну думку незалежно від своїх батьків та право на те, щоб їхню думку було враховано. Рівень участі дітей залежить і від їхнього віку, можливостей, зрілості, і від важливості рішення, яке необхідно ухвалити. Діти з урахуванням їхнього віку і зрілості, а також їхні сім'ї мають бути повністю поінформовані і залучені до участі. Діти мають бути заохочені до реалізації їхнього права брати активну участь в ухваленні рішень, що стосуються їхнього здоров'я чи стану. Цікавим у цьому контексті є міжнародний документ – Хартія прав дітей, які перебувають у лікарнях, ухвалена Європейською асоціацією захисту прав дітей, які перебувають у лікарні (1998, ред. 2006) [6, с. 92–93], в якій передбачено, що діти та їхні батьки мають право на інформацію з урахуванням їхнього віку та рівня розуміння (ст. 4) і на інформовану участь в ухваленні рішень, що стосуються надання їм медичної допомоги (ст. 5). В Оттавській декларації прав дитини-пацієнта (1998) зазначено: а) дитина-пацієнт та її батьки чи інші законні представники мають право бути повністю поінформовані про її стан здоров'я, якщо це не суперечить інтересам дитини;

б) будь-яка інформація має надаватися відповідно до культури та рівня розуміння одержувача. Це особливо важливо у разі надання інформації дитині, яка повинна мати право доступу до загальної медичної інформації; в) у виняткових випадках певна інформація може бути утримана від дитини або її батьків чи інших законних представників, коли є вагомі підстави вважати, що ця інформація створює серйозну небезпеку для життя чи здоров'я дитини або для фізичних осіб або психічного здоров'я людини, яка не є дитиною.

Перші підвалини концепції охорони здоров'я, «дружньої» до дитини, закладено в Конвенції ООН про права дитини від (1989) [7], у ст. 13 якої закріплено: «Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини».

У липні 2003 р. Комітет із прав дитини прийняв Загальний коментар № 4 «Здоров'я та розвиток підлітків у контексті Конвенції про права дитини». Цей документ визначає основні принципи, якими мають керуватися держави-учасниці в процесі реалізації Конвенції про права дитини.

У документі вказано, що право на вираження поглядів і обов'язок враховувати такі погляди є фундаментальним для реалізації права дитини на охорону здоров'я. Крім того, держави мають заохочувати дітей виражати свої погляди на речі, які безпосередньо їх стосуються. У документі міститься заклик до того, щоб діти отримували достатню інформацію, що стосується їхнього здоров'я. Це право охоплює інформацію щодо того, як можна захистити своє здоров'я і як правильно доглядати за собою (попереджати про ризики куріння, ранніх статевих контактів, алкоголю, наркотиків; надавати інформацію про контрацептиви та інші методи захисту здоров'я). Другий складник права на інформацію передбачає обов'язок держави прийняти закони або інші нормативно-правові акти, які б дали змогу дитині надати інформовану згоду на лікування. Важливим є те, що такі закони мають враховувати ступінь розуміння та розвитку дитини.

Крім того, в цьому документі зазначено, що медичні працівники зобов'язані зберігати конфіденційну медичну інформацію щодо дітей, беручи до уваги основні принципи Конвенції про права дитини. Така інформація може бути розкрита тільки за згодою дитини або тоді, коли стосується порушення конфіденційності дорослого. Діти, які вважаються достатньо зрілими, щоб отримати консультацію без присутності батьків або іншої особи, мають право на конфіденційність і можуть вимагати конфіденційних послуг, зокрема й лікування. Загальний коментар № 4 також виокремлює питання особистих даних. Комітет із прав дитини заохочує підлітків брати участь в аналізі інформації, яку збирають. Крім того, така інформація має бути зрозумілою і використовуватися належним чином.

Слід зауважити, що концепція охорони здоров'я, «дружня» до дитини, уже багато років діє в сусідній державі, зокрема в ст. 46 Закону Республіки Білорусь «Про охорону здоров'я» зазначено: «на прохання неповнолітнього або з метою усвідомленого виконання ним медичних приписів за погодженням із його законним представником лікарем неповнолітньому надається інформація про стан його здоров'я і вибрані методи надання медичної допомоги в доступній для його віку формі

з урахуванням психофізіологічної зрілості і емоційного стану пацієнта» [8].

Міністерство охорони здоров'я України розробило проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я», яким пропонується ввести в законодавство новий термін «підліток», тобто особа від 10 до 18 років, та знизити вік, з якого особа матиме право на інформацію та таємницю, а саме зі 16 років. Проте поза увагою законотворця залишився вік, з якого особа дає згоду на медичне втручання, а саме 14 років, та вік, з якого особа може відмовитися від медичного втручання. Це, відповідно до ч. 4 ст. 43 Основ, пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності, усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися від лікування. Запропонований МОЗ України проєкт Закону потребує, на наш погляд, суттєвих доопрацювань. Не заперечуючи необхідність дотримання законодавчого балансу щодо вікового цензу права на інформацію, права на таємницю, права на згоду та відмову від медичного втручання, права на вибір лікаря та закладу охорони здоров'я, вважаємо, що такі зміни необхідно проводити системно і наскрізно у всьому законодавстві, що стосується цієї сфери, визначивши моментом реалізації цих прав повну цивільну дієздатність.

Системний аналіз міжнародних стандартів і національного законодавства дає підстави стверджувати, що інформацію слід надавати законному представнику, проте з урахуванням віку, рівня розуміння дитини варто надавати таку інформацію і неповнолітньому/малолітньому пацієнту, аби він розумів, що відбувається з його організмом, які наслідки можуть настати після надання йому допомоги. Перші кроки в цьому напрямі Україна вже почала робити, зокрема закріпивши в Законі України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [9], що донором гемопоетичних стовбурових клітин може бути і неповнолітня особа, якій надається об'єктивна та доступна інформація, така сама інформація надається її батькам або іншим законним представникам. У Наказі МОЗ України «Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики» від 23.09.2009 р. № 690 міститься положення, в якому зазначено: «У разі залучення до клінічного випробування (терапевтичного або нетерапевтичного) осіб, на участь яких обов'язково потрібне погодження їх батьків/законного представника/близького родича (наприклад, малолітні або неповнолітні, недієздатні особи), ці особи інформуються в межах їх розуміння, а неповнолітні власноруч підписують і датують інформовану згоду» [10]. Запровадження такої концепції ніяк не має позначитися на згоді на медичне втручання, яка має бути компетентною, тобто надаватися особою з досягненням певного віку.

Досліджуючи концепцію охорони здоров'я, «дружньої» до дитини, що сформована в європейських стандартах прав людини, варто підкреслити переваги запровадження такої концепції, визначаючи, що необхідно сформулювати ставлення надавачів медичних послуг і медичної допомоги до дитини як до суб'єкта, а не об'єкта права; незалежно від того, що дитина іноді не компетентна здійснювати свої права у сфері медичного обслуговування, а їх реалізацію забезпечують законні представники, все ж ці права належать саме їй; інформацію варто надавати законному представнику, проте з урахуванням віку,

рівня розуміння дитини варто надавати таку інформацію і малолітньому/неповнолітньому пацієнтові, аби він розумів, що відбувається з його організмом, які наслідки можуть настати після надання йому медичної допомоги; особиста реалізація прав у сфері надання медичної допомоги виникає з моменту набуття повної цивільної дієздатності фізичною особою, що є пропозицією щодо вдосконалення національного законодавства.

З метою запровадження концепції охорони здоров'я, дружньої до дитини, необхідно внести зміни до ЦК України та Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» з урахування таких аксіом:

1) збалансувати віковий ценз права на медичну допомогу та права на інформацію про стан свого здоров'я, адже відповідно до ч. 3 ст. 284 ЦК України надання медичної допомоги здійснюється за згодою фізичної особи, яка досягла 14 років, проте право на інформацію про стан здоров'я така особа має з повноліття, тобто 18 років;

2) змінити правову модель інформованості, добровільності та компетентності згоди і відмови від медичної допомоги як прав фізичної особи з пропозицією зміни нормативної регламентації цих особистих немайнових прав шляхом визначення спільного вікового цензу як межі здійснення особистих немайнових прав у сфері охорони здоров'я, зокрема, право фізичної особи на медичну інформацію та право на згоду на медичну допомогу реалізовуватиметься з досягненням однакового віку;

3) змінити норми ч. 2 ст. 285 ЦК України та ч. 2 ст. 39 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» в аспекті обмеження права батьків чи інших законних представників на отримання інформації про стан здоров'я дитини або підопічного через встановлення межі – досягнення фізичною особою нормативного віку, з якого вона має право на медичну інформацію.

Висновки. Як видається, міжнародні стандарти та законодавство зарубіжних країн дають підстави стверджувати, що Україна також має забезпечити імплементацію Концепції охорони здоров'я, «дружньої» до дитини. Варто наголосити на кількох зауваженнях у контексті інформаційних правовідносин у сфері медичного обслуговування в разі запровадження концепції: 1) необхідно сформулювати ставлення надавачів медичних послуг і медичної допомоги до дитини як до суб'єкта, а не об'єкта права; 2) незалежно від того, що дитина інколи не компетентна здійснювати свої права у сфері медичного обслуговування, а їх реалізація забезпечується законними представниками, ці права належать саме їй; 3) дитина повинна мати право на отримання медичної інформації про стан свого здоров'я та вибрані методи лікування в доступній для її віку формі з урахуванням психофізіологічної зрілості і емоційного стану; 4) особиста реалізація прав у сфері надання медичної допомоги виникає з моменту набуття повної цивільної дієздатності.

Література:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
3. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ : Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12>

4. Про донорство крові та її компонентів : Закон України від 23.06.1995 р. № 239/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/239/95-%D0%B2%D1%80>
5. Справа «Джилік проти Управління охорони здоров'я Західного Норфолку і Вісбеку та Міністерства охорони здоров'я і соціального забезпечення». *Медичне право*. 2020. № 26 (II). С. 89–137.
6. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи з питань охорони здоров'я, «дружньої» до дитини від 21.09.2011 р. *Медичне право*. 2012. № 10 (II). С. 94–107.
7. Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
8. Про охорону здоров'я : Закон Республіки Білорусь від 18.06.1993 р. № 2435-XII. URL: <http://pravo.by/document/?guid=3871&p0=v19302435>
9. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19>
10. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, затверджений Наказом МОЗ України від 23.09.2009 р. № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09>

Tereshko Kh. The concept of child-friendly health care in information relations: unattainable height

Summary. The article forms a child-friendly legal concept of health care, which consists of a value-oriented health care

system, the core of which is a child, with clearly defined legal guarantees. It is proposed that in accordance with the concept of the rights and freedoms of the child be under special protection, the relationship between the parties is based on respect, polite, friendly, attentive and individual approach to the child and its inseparable connection with family, actions in the best interests of the patient. conditions of trust in the doctor. The need to implement this concept of health care in the national regulatory framework and medical practice is substantiated. According to this model: 1) it is necessary to form the attitude of providers of medical services and medical care to the child as a subject, not an object of law; 2) regardless of the fact that the child is sometimes not competent to exercise their rights in the field of health care, and their implementation is provided by legal representatives, yet these rights belong to her; 3) information should be provided to the legal representative, but taking into account the age, level of understanding of the child, such information should be provided to the minor patient so that he understands what is happening to his body, what consequences may occur after medical care; 4) personal exercise of rights in the field of medical care arises from the moment of acquisition of full civil capacity by an individual, which is a proposal to improve national legislation. Legislative dissonance is revealed in various regulations regarding the age at which a person has the right to medical information.

Key words: child-friendly health care concept, information rights, health care system, right to information.

*Тюра Ю. І.,**кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

ПРОБЛЕМА НЕОДНОЗНАЧНОСТІ ТА НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ВИЗНАЧЕНЬ, ПРАВОВИХ НОРМ В ОСВІТНЬОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. У статті проаналізовано нормативно-правову базу освітнього законодавства та виявлено певні внутрішні суперечності й неточності, що призводять до неоднозначності розуміння і тлумачення визначень та правових норм. Встановлено неузгодженість та повтори окремих норм у різних законодавчих актах у сфері освіти.

Зазначено, що приєднання України до Болонського процесу та запровадження Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи сприяло реформуванню та модернізації освітнього законодавства України. Наголошено на актуальності повного та ґрунтовного вдосконалення нормативно-правової бази освітнього законодавства, яке має характеризуватися повнотою й завершеністю та стане якісним підґрунтям для формування та реалізації державної освітньої політики.

Доведено, що насамперед суперечності, неточності та неузгодженість в освітньому законодавстві мають суб'єктивний характер і виникають здебільшого внаслідок помилок законодавця, передусім недотримання правил формальної логіки та мовного вираження понять, за допомогою яких встановлюється зміст правових норм. Зокрема, неточне та неповне визначення поняття кредиту ЄКТС призводить до неоднозначного розуміння та тлумачення його обсягу. Завдяки аналізу результатів досліджень психофізіологічних можливостей організму людини та трудового законодавства обґрунтовано некоректне визначення обсягу кредиту ЄКТС. Запропоновано змінити п. 14 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» шляхом визначення обсягу кредиту ЄКТС в академічних годинах.

Ключові слова: освітнє законодавство, обсяг кредиту ЄКТС, академічна година, словесне формулювання, тлумачення, неоднозначність, неузгодженість, правова норма.

Постановка проблеми. Приєднання України до Болонського процесу стало передумовою інтеграції нашої освітньої системи в європейський освітній і науковий простір та потужним поштовхом до позитивних змін у системі вищої освіти України.

Відповідно, для успішного здійснення процесів модернізації та реформування вищої освіти в євроінтеграційному контексті важливого значення в Україні набуває нормативно-правове регулювання освітньої галузі. Актуальним на цьому етапі стає узгодження законодавчої та нормативно-правової бази вищої освіти України зі світовими вимогами.

Однак процес вдосконалення нормативно-правової бази освітнього законодавства характеризується несистемністю та непослідовністю, що призводить до виникнення колізій правових актів, внутрішніх суперечностей, прогалин та неточностей, неоднозначності та неузгодженості законодавчих актів,

також спостерігається двозначність тлумачення норм права. Тому певні визначення, правові норми у сфері освіти залишаються дискусійними та потребують ґрунтовного вивчення.

Проблематику правового регулювання освітньої сфери в Україні досліджували такі вчені, як І.В. Артьомов, В.В. Астахов, О.М. Ващук, О.Л. Войно-Данчишина, О.А. Довгаль, В.І. Луговий, Т.М. Луценко, П.В. Нестеренко, О.В. Поступна, А.В. Ржевська, Я.О. Тицька, В.Д. Філіппова, Р.В. Шаповал, Т.С. Подорожна та інші.

Загальним теоретичним аспектам тлумачення правових норм присвячено роботи таких видатних дослідників права, як А.С. Піголкін, О.Ф. Черданцев, В.В. Лазарев, М.І. Матузов, О.Б. Венгеров, М.М. Вопленко, В.С. Нерсесянц, П.О. Недбайло, Л.С. Явич, М.А. Гредескул та ін.

Однак і досі не було встановлено, яким чином неточне мовне вираження визначення, правової норми впливає на її розуміння та тлумачення.

Метою статті є виявлення в освітньому законодавстві визначень, правових норм, які характеризуються неоднозначністю їх тлумачення, та встановлення неузгодженості окремих законодавчих актів.

Виклад основного матеріалу дослідження. XXI ст. стало епохою не тільки технологічного прориву, але й реформ у всіх сферах життєдіяльності. Істотних змін також зазнала і освітня галузь. Починаючи з 2005 р., в Україні активно відбуваються реформування та трансформація системи вищої освіти. Поштовхом до таких змін стала реалізація принципів Болонського процесу після підписання Україною відповідної декларації.

В Україні активний розвиток Болонського процесу розпочався фактично з прийняттям Наказу МОН від 23.01.2004 р. № 49 «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки» [1]. Основними очікуваними результатами запроваджених заходів мали стати створення до 2010 р. європейського наукового й освітнього простору з метою розширення можливостей для здобувачів освіти та викладачів, збільшення їхньої мобільності та конкурентоздатності на європейському ринку праці [1].

З метою досягнення зазначеного в Україні було запроваджено єдину систему кредитних одиниць (система ЄКТС – European Community Course Credit Transfer System), яку також називають системою кредитних заліків, кредитних рівнів або залікових одиниць. Система ЄКТС – це єдиний порядок переведення та накопичення кредитів, що дає змогу протягом усього терміну навчання вести облік обсягу навчальних годин, якими

вимірюється дисципліна, і при цьому надає студентам та викладачам свободу переведення з одного освітнього закладу до іншого без втрати цих кредитів [2].

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система в Україні була визначена як орієнтир побудови освітнього процесу та стала одним із головних чинників модернізації загалом освіти в нашій країні.

Успішне здійснення процесів модернізації вищої освіти в Україні в євроінтеграційному контексті зумовлює правовий супровід реформування освітньої галузі. Надзвичайно важливим стало вдосконалення на загальноправових принципах освітнього законодавства, яке має характеризуватися повнотою та завершеністю нормативно-правової бази, оскільки від цього залежать формування та реалізація державної освітньої політики.

Не викликає сумнівів те, що в умовах оновлення та вдосконалення законодавства процес нормопроекування має вирізнятися високою якістю та результативністю. Однак протягом останнього десятиліття розвиток освітнього законодавства характеризується нерівномірністю, незбалансованістю та суперечностями. Норми законодавства про освіту містять багато внутрішніх суперечностей та неточностей, спостерігається неузгодженість окремих законодавчих актів, оскільки на етапі підготовки законопроектів нормотворці (суб'єкти законодавчої ініціативи) не приділяють належної уваги попередньому вивченню проблеми, відсутнє елементарне прогнозування наслідків прийняття законодавчих актів.

Значна кількість юридичних суперечностей та неточностей у правозастосовній практиці виникає саме через неточне мовне вираження та/або неправильне або неоднозначне розуміння, тлумачення тієї чи іншої правової норми. «Перш ніж сперечатися, давайте домовимось про терміни», – попереджав Вольтер. Це справді розумна порада для законодавців [3, с. 14]. Для юристів надзвичайно важливо вміти грамотно розтлумачити правову норму, визначити поняття, викладати факти, аргументи, рішення.

Проаналізуємо визначення поняття «кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи» (далі – кредит ЄКТС), його тлумачення та практичну реалізацію в організації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти.

Так, у п. 14 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» надається визначення кредиту ЄКТС як «одиниці вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС» [4]. Відповідно, за семестр навчальне навантаження здобувача має бути в межах 30 кредитів ЄКТС.

Беручи до уваги це визначення, можна встановити навчальне навантаження студента в годинах протягом семестру. За умови, що семестрове навантаження становить 30 кредитів ЄКТС, нескладно порахувати, скільки часу буде витратити студент на навчання протягом семестру, а саме: $30 \cdot 30 = 900$ годин.

Тривалість навчального року становить 52 тижні. Враховуючи вимоги п. 25 ст. 62 закону України «Про вищу освіту», канікулярна відпустка студента має бути не менш як вісім календарних тижнів на навчальний рік, можна визначити максимальну кількість навчальних тижнів студента на рік, а

саме: $52 - 8 = 44$ тижні. Оскільки протягом навчального року між семестрами зазвичай планується проведення семестрового контролю протягом 2 тижнів, необхідно передбачити 4 тижні на рік для проведення сесії. З урахуванням зазначеного тривалість навчального року буде дорівнювати 40 тижням.

Встановлена тривалість навчального року також корелюється з рекомендаціями, які викладені в Листі Міністерства освіти і науки України від 26.02.2010 р. № 1/9-119 «Методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах» (далі – Методичні рекомендації) [5]. Відповідно до Методичних рекомендацій тривалість теоретичного навчання студента становить 40 тижнів на рік. При цьому можна стверджувати, що 20 тижнів буде становити тривалість одного семестру.

Використавши встановлені норми, нескладно порахувати тижневе навчальне навантаження студента у разі опанування 900 годин протягом одного семестру. Так, $900/20 = 45$ годин становить тижневе навчальне навантаження. За умови, що студент вчиться п'ять днів на тиждень, для навчання йому щодня необхідно витратити 9 годин. Відразу виникає кілька питань щодо коректного визначення обсягу кредиту ЄКТС та врахування попереднього тлумачення цього поняття в нормативних документах. Також доцільно встановити взаємозв'язок між кількістю годин та психофізіологічними можливостями студента задля обґрунтування обсягу його навчального навантаження.

Відомо, що підготовка студентів до професійної діяльності вимагає значного психофізіологічного напруження. Процес навчання характеризується розумовою діяльністю людини, яка пов'язана з прийманням та обробкою інформації, що потребує переважно напруження сенсорного апарату, уваги й пам'яті, активізації процесів мислення, емоціональної сфери без значних фізичних зусиль [6, с. 199]. Мало того, вона не припиняється після завершення процесу сприйняття інформації, а переходить в інші фази аналітико-синтетичної діяльності. Тривала розумова діяльність може спровокувати втому та дезадаптивні зміни в організмі, внаслідок чого змінюються психічні функції мозкової діяльності: увага, пам'ять, сприйняття тощо [7, с. 17]. Відповідно, організація освітнього процесу прямо пропорційно залежить від правильної організації розумової діяльності студентів, максимального використання всіх можливостей організму, при цьому обов'язковим є оберігання їх від надмірного напруження чи перевтоми.

Проведені О.В. Гулькою дослідження щодо психофізіологічних змін в організмі студентів під впливом навчального навантаження дали змогу встановити, що в період навчання з 8⁰⁰ до 13⁰⁰ протягом 5 годин у студентів спостерігається активна розумова діяльність, після якої настає період зниження обсягу пам'яті на навчальну інформацію внаслідок розвитку втоми, напруження сенсорного апарату, уваги й пам'яті [7, с. 18–20]. Отже, враховуючи результати цього дослідження, можна стверджувати, що навчальне навантаження студента обсягом 9 годин не сумісне з психофізіологічними можливостями організму людини. Відповідно, тижневе навчальне навантаження студентів у 45 годин є надмірним. Навіть беручи до уваги норму ст. 50 Кодексу законів про працю України, яка встановлює, що нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень [8], можна дійти висновку,

що обсяг кредиту ЄКТС, визначений Законом України «Про вищу освіту», неможливо реалізувати на практиці без завдання шкоди організму.

Однак, як було зазначено раніше, є проблема внутрішніх суперечностей та колізій у нормах законодавства про освіту, зокрема у визначеннях понять, які не завжди можуть бути об'єктивними, оскільки не мають емпіричного підтвердження чи спростування, на відміну, наприклад, від визначень у точних науках. До того ж у текстах нормативно-правових актів трапляються різні слова, значення яких взагалі нікому не зрозумілі. Безсумнівно, можна стверджувати, що в основі невідповідностей, суперечностей та колізій лежать не юридичні, а мовні проблеми, які породжують правові конфлікти.

Суперечності, неоднозначності та неузгодженості в правовій системі мають суб'єктивний характер і виникають здебільшого внаслідок помилок законодавця, насамперед через недотримання правил формальної логіки та мовного вираження визначень, правових норм. Багатоміліардова історія судочинства знає безліч різноманітних суперечок та неточностей, які пов'язані з текстами законодавчих актів та їхнім тлумаченням, зокрема, з нечітко сформульованими фразами, неточним, неоднозначним чи помилковим доббором мовних одиниць, невдало вжитими виразами написаного, що впливає на розуміння та тлумачення визначення та правової норми.

Лише ґрунтовне вивчення та аналіз окремих визначень, мовного вираження правової норми дає змогу виявити неточності та суперечності в текстах нормативно-правових актів та надалі врахувати їх у нормопроектванні законодавчих актів.

У процесі аналізу документів нормативно-правової бази освітнього законодавства з'ясовано, що навчальне навантаження студентів вимірюється не лише астрономічними годинами, а й академічними.

Так, нормою Постанови КМУ від 07.08.1998 р. № 1247 «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» [9] передбачено, що навчальний тиждень за очною формою навчання становить не більш як 54 академічні години, а тривалість академічної години – 45 астрономічних хвилин.

Відомо, що тривалість одного навчального заняття повинна бути дві академічні години, а перерва між заняттями має становити не менше десяти хвилин. Отже, навчальне заняття триває $45 \cdot 2 = 90$ хвилин, з яких десять хвилин – це тривалість перерви. Таким чином, 80 хвилин – це дві академічні години. За умови, що обсяг однієї академічної години становить 40 хвилин, тижневе навчальне навантаження студентів становитиме $(54 \cdot 40) / 60 = 36$ астрономічних годин.

Ст. 51 Кодексу законів про працю України для працівників віком від 16 до 18 років та для педагогічних й науково-педагогічних працівників також передбачена подібна тривалість робочого часу, зокрема 36 годин на тиждень.

Отже, можна стверджувати, що тижневе навчальне навантаження студентів обсягом 36 годин є оптимальним та сумісним із психофізіологічними можливостями організму людини як в умовах активної розумової діяльності, так і в умовах фізичної роботи. Слід зауважити, що базовою ознакою законодавства є його єдність та цілісність, але між Законом України «Про вищу освіту» та Постановою КМУ «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» встановлено неузгодженість, відсутність єдиного підходу щодо виміру навчального навантаження в академічних годинах.

Необхідно також взяти до уваги перше роз'яснення поняття «кредит», яке було наведене в Положенні про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженому Наказом МОН від 02.06.1993 р. № 161 [10]. У зазначеному документі обсяг кредиту визначався в академічних годинах: «кредит – це три академічні години навчальних занять та самостійної роботи у навчальному тижні протягом навчального семестру». Хоча з прийняттям у 2014 році Закону України «Про вищу освіту» Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах втратило чинність, на наш погляд, визначення обсягу кредиту ЄКТС в академічних годинах є коректним.

Тому логічно буде припустити, що визначення обсягу одного кредиту ЄКТС ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» є суперечливим, не узгоджено з іншими нормативними документами у сфері освіти, характеризується неоднозначним тлумаченням й незрозумілістю.

Висновки. Зрозуміло, що закон – це писаний акт, а правові норми в ньому викладені за допомогою відповідних словесних формулювань. Наскільки зрозумілими, чіткими, однозначними та узгодженими між собою є ці формулювання, настільки точним, однозначним і зрозумілим є сам закон та дія його буде ефективною. Юридична діяльність щодо надання тлумачення та роз'яснення є гарантією забезпечення законності та підвищення ефективності правового регулювання, а досконалість та повнота нормативно-правової бази є необхідною умовою формування та реалізації державної освітньої політики.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо змінити п. 14 ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» шляхом зазначення виміру обсягу кредиту ЄКТС в *академічних* годинах, що дасть змогу встановити однозначність щодо тлумачення цієї норми та виключить неузгодженість між Законом України «Про вищу освіту» та Постановою КМУ «Про розроблення державних стандартів вищої освіти».

Література:

1. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0049290-04> (дата звернення: 10.04.2021).
2. Болонська система освіти в Україні: перспективи та проблеми. URL: <https://kudapostupat.ua/bolons-ka-sistema-osviti-v-ukrayini-perspektivi-ta-problemi/> (дата звернення: 13.04.2021).
3. Подорожна Т.С. Особливості тлумачення норм права за допомогою законодавчих дефініцій. *Університетські наукові записки*. 2010. Вип. 3. С. 13–17.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> (дата звернення: 13.02.2021).
5. Про Методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах : Лист МОН України від 26.02.2010 р. № 1/9-119. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v_119290-10 (дата звернення: 16.03.2021).
6. Охорона праці : навч. посібник / За ред. В. Кучерявого. Львів : Оріяна-Нова, 2007. 368 с.
7. Гулька О.В. Психофізіологічні зміни в організмі студентів під впливом навчального навантаження. *Вісник Черкаського університету*, серія «Біологічні науки». 2018. № 1. С. 17–21.
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08> (дата звернення: 16.03.2021).

9. Про розроблення державних стандартів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.08.1998 р. № 1247. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1247-98-%D0%BF> (дата звернення: 12.02.2021).
10. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах : Наказ Міністерства освіти від 02.06.1993 р. № 161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0173-93> (дата звернення: 17.09.2021).

Tiuria Yu. The problem of ambiguity and inconsistency of definitions, legal norms in educational legislation

Summary. The article analyzed the normative legal framework of educational legislation and identified certain internal contradictions and inaccuracies that lead to ambiguity in the understanding and interpretation of definitions and legal norms. Disagreements and repetitions of individual norms in different legislative acts in the field of education have been established.

It is noted that the accession of Ukraine to the Bologna process and the introduction of the European credit transfer and accumulation system contributed to the reform and modernization of the educational legislation of Ukraine.

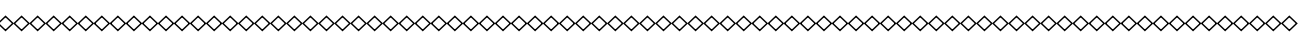
It stressed the relevance of full and substantial improvement of the legal framework of educational legislation, which should be characterized by completeness and completion and become a qualitative basis for the formation and implementation of state educational policy.

It is proved that, first of all, contradictions, inaccuracies and inconsistencies in educational legislation are subjective and arise mainly as a result of legislative errors, primarily by non-compliance with the rules of formal logic and language expression of concepts by which the content of legal norms is established. In particular, the inaccurate and incomplete definition of the concept of ECTS credit leads to ambiguous understanding and interpretation of its amount. Thanks to the analysis of the results of research of psychophysiological capabilities of the human body and labor legislation, the incorrect determination of the amount of ECTS credit is substantiated.

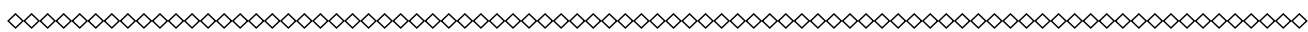
It is proposed to change paragraph 14 of article 1 of the Law of Ukraine "On Higher Education" by determining the amount of ECTS credit in academic hours.

Key words: educational legislation, ECTS credit amount, academic hour, verbal formulation, interpretation, ambiguity, inconsistency of legal norm.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Задерейко С. Ю.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку законодавства зарубіжних країн у сфері протидії корупції. Наголошено, що протидія корупції за кордоном здійснюється різноманітними методами карального і профілактичного характеру. Каральні, кримінально-правові методи, що застосовуються у всіх державах світу для боротьби з різними проявами корупції, не втрачають актуальності, про що свідчить законодавчий досвід зарубіжних країн останніх років. Не менш важливу роль відіграє профілактика корупційної діяльності в публічній і приватній сферах, формування антикорупційної культури в суспільстві. У всьому світі антикорупційне законодавство націлене на юридичне забезпечення вирішення таких завдань, як запобігання (первинне і вторинне) діянь корупційного характеру, покарання за корупцію як за протиправне діяння (сукупність діянь). Доведено, що вплив на формування європейського законодавства чинив і продовжує чинити підхід, вироблений в англо-американській теорії, що вплинула безсумнівно і на формування стандартів, закріплених у міжнародних конвенціях і договорах, особливо в частині, що стосується використання інституту цивільної конфіскації. Встановлено, що особливе місце серед антикорупційних актів займає законодавство про захист та заохочення осіб, що повідомляють про факти корупції, яка в одних державах вже міцно увійшла в арсенал заходів, спрямованих на запобігання корупції (США (Закон Сарбейнса – Окслі і Закон Додда – Франка), Румунія, Республіка Корея), а в інших тільки починає формуватися (Білорусь, Казахстан).

На основі аналізу основних напрямів кримінальної політики низки держав у сфері протидії корупції виділено основні тенденції розвитку законодавства цих країн. Насамперед варто говорити про встановлення легальної дефініції корупційних діянь, розробку переліку таких діянь та їх диференціації в окремих главах (розділах) національних кримінальних законів. Законодавці інших держав змінюють підхід до визначення поняття «корупційний злочин» у контексті кримінальних кодексів, встановлюючи в спеціальних антикорупційних законах вичерпний перелік «корупційних правопорушень». Як приклад можна навести Закон Білорусі про боротьбу з корупцією. Як і раніше не слабшає увага законодавців держав – учасників СНД до криміналізації нових антикорупційних кримінальних діянь у руслі рекомендацій міжнародних антикорупційних стандартів.

Ключові слова: законодавство, протидія, корупція, корупційний злочин, корупційне правопорушення.

Протидія корупції за кордоном здійснюється різноманітними методами карального і профілактичного характеру. Каральні, кримінально-правові методи, які застосовуються у всіх державах світу для боротьби з різними проявами коруп-

ції, не втрачають актуальності, про що свідчить законодавчий досвід зарубіжних країн останніх років. Не менш важливу роль відіграють профілактика корупційної діяльності в публічній і приватній сферах, формування антикорупційної культури в суспільстві.

У всьому світі антикорупційне законодавство націлене на юридичне забезпечення вирішення таких завдань, як запобігання (первинне і вторинне) діянь корупційного характеру, покарання за корупцію як за протиправне діяння (сукупність діянь). Незважаючи на те, що масив антикорупційного законодавства надзвичайно великий і варіюється від держави до держави, можна виділити кілька загальних блоків галузевих антикорупційних актів:

- кримінальне законодавство (кримінальний кодекс), яке включає норми про відповідальність фізичних та юридичних осіб за активне і пасивне отримання неправомірної вигоди, підкуп іноземних посадових осіб, торгівлю впливом, відмивання злочинних доходів тощо, а також окремі кримінально-правові акти, що видаються поряд із кодексами (Австралія, Німеччина, Італія, Канада, США, Франція тощо) або без таких (Великобританія, Ірландія). Наприклад, британський Закон про хабарництво 2010 р. [1] виявився абсолютно новаторським, особливо в частині кримінальної відповідальності юридичних осіб, і за вимогами визнаний набагато суворішим, ніж Конвенція ОЕСР по боротьбі з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних угод, оскільки він не встановлює строку давності притягнення до кримінальної відповідальності і не містить будь-яких приписів щодо імунітету від кримінального переслідування ні для членів парламенту, ні для суддів або прокурорів [2];

- законодавство, що регулює сферу приватного права, яке передбачає санкції за корупційні правопорушення, пов'язані з аудитом, корпоративною етикою тощо (Австралія, Бразилія, Великобританія, Італія, Канада, Словенія, США, ПАР);

- законодавство, що регулює взаємодію органів державної влади та недержавних інститутів, зокрема лобювання;

- законодавство, що регулює питання публічної сфери, а саме виборчого права [3], державної служби, конфлікту інтересів (Австралія, Великобританія, Грузія, Молдова, Республіка Корея, США, Франція, Чехія, тощо). Часто дії цих законів поширюються не тільки на державних службовців, але й на керівників вищої ланки компаній із державною участю. Так, відповідно до Закону Французької Республіки про прозорість публічного життя від 11 жовтня 2013 р. [4] голови та керівники публічних установ промислового і торговельного характеру зобов'язані щорічно представляти до Вищого органу з прозорості публічного життя декларацію про конфлікт інтересів і май-

новий стан, яка включає доходи і витрати за звітний період. Ця вимога поширюється і на акціонерні групи з мажоритарною участю держави і місцевих колективів. Проєкт нового французького закону про прозорість, боротьбу з корупцією та модернізацію економіки [5], опублікований 30 березня 2016 р., спрямований на подальше посилення протидії корупції і передбачає організацію спеціальної служби, відповідальної за запобігання корупції та надання допомоги в її виявленні, створення реєстру лобістів, захист і фінансування інформаторів тощо.

Ще один блок становить законодавство про протидію відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, яке також успішно застосовується щодо доходів від міжнародної та національної корупції. Аналіз зарубіжного законодавства дає підстави для висновку про те, що в останні роки не тільки держави, що належать до сім'ї загального права, але і країни, що традиційно належать до континентальної системи права, використовують норми кримінального, кримінального процесуального та цивільно-процесуального законодавства з метою заморожування, арешту та конфіскації отриманих від відмивання корупційних дій доходів. Це, насамперед, пов'язано з тим, що багато держав змінюють своє законодавство в цій галузі з метою його уніфікації для полегшення подальшого використання.

При цьому вплив на формування європейського законодавства чинив і продовжує чинити підхід, вироблений в англо-американській теорії, що вплинула, безсумнівно, і на формулювання стандартів, закріплених у міжнародних конвенціях і договорах, особливо в частині, що стосується використання інституту цивільної конфіскації.

Варте уваги видання в певних державах комплексних актів, в яких законодавець максимально постарався охопити публічну та приватну сфери державного життя: італійські закони про запобігання корупції та боротьбу з беззаконням у державній адміністрації 2012 р. і про злочини проти державного управління, об'єднання мафіозного типу та помилкову звітність 2015 р. [6]; словенський Закон про цілісність та протидії корупції 2010 р. [7]; закони держав – учасниць ЄАЕС – Закон Республіки Білорусь від 15 липня 2015 р. № 305-Z «Про боротьбу з корупцією» [8] (далі – Закон Білорусії про боротьбу з корупцією), Закон Республіки Казахстан від 18 листопада 2015 р. № 410-V ЗРК «Про протидію корупції» [9] (далі – Закон Казахстану про протидію корупції) тощо.

Особливе місце серед антикорупційних актів займає законодавство про захист та заохочення осіб, що повідомляють про факти корупції, яка в одних державах вже міцно увійшла в арсенал заходів, спрямованих на запобігання корупції (США (Закон Сарбейнса – Окслі і Закон Додда – Франка), Румунія, Республіка Корея), а в інших тільки починає формуватися (Білорусь, Казахстан).

Аналіз основних напрямів кримінальної політики ряду держав у сфері протидії корупції дозволяє виділити основні тенденції розвитку законодавства цих країн. Насамперед, слід говорити про встановлення легальної дефініції корупційних діянь, про розробку переліку таких діянь та їх диференціації в окремих главах (розділах) національних кримінальних законів.

Законом про запобігання корупційній діяльності та боротьби з нею 2004 р. [10] в одній з країн БРІКС – Південно-Африканській Республіці – була посилена відповідальність за корупцію і інші злочини, пов'язані з корупційною діяльністю. Закон

включає загальне поняття «корупція» як злочин і в подальших нормах конкретизує зміст корупційної діяльності залежно від кола осіб і заборонених діянь, вчинених: 1) певними особами (державними службовцями, іноземними публічними посадовими особами, агентами, депутатами законодавчого органу, співробітниками судових і слідчих органів); 2) у зв'язку з наданням або отриманням неналежної винагороди; 3) у зв'язку з конкретними питаннями (свідченнями та доказами в судовому процесі, контрактами, державними закупівлями та тендерами, аукціонами, спортивними змаганнями; азартними іграми); 4) у зв'язку з можливим конфліктом інтересів та іншою неприйнятною діяльністю (придбання приватного інтересу в договорі, угоді або інвестуванні державного органу, залякування свідка, перешкоджання розслідуванню злочину).

Крім цього, цей закон містить низку інших заходів забезпечення, у тому числі тих, що стосуються збереження майна, яке, ймовірно, може стати предметом конфіскації. Крім того, з метою накладення певних обмежень засновано відкритий для публіки реєстр, що контролюється Міністерством фінансів ПАР і містить відомості про осіб і компанії, визнані винними в корупційній діяльності, пов'язаній із тендерами і контрактами.

Посадові особи під страхом кримінального покарання зобов'язані повідомляти в поліцію про всі діяння корупційного характеру, які підпадають або можуть підпадати під дію Закону 2004 р. Аналогічно до антикорупційного законодавства інших зарубіжних країн Закон ПАР 2004 р. має екстериторіальний характер. У національному законодавстві окремих держав – учасників СНД, як правило, єдиної дефініції корупційного злочину не наводиться, а його визначення формулюється шляхом перерахування вичерпного переліку діянь, що здійснюються особою з використанням свого службового становища та (або) з метою отримання вигоди для себе або третіх осіб. Законодавці однієї групи держав роблять спробу визначити «корупційний злочин» безпосередньо в межах кримінального законодавства (наприклад, Казахстан). Є і ширший підхід, згідно з яким корупційними злочинами визнаються будь-які умисні діяння посадових осіб, спрямовані на незаконні отримання та надання матеріальних благ та інших переваг (зокрема, Киргизстан).

У кримінальних законах деяких країн СНД поняття корупційного злочину виводиться шляхом групування законодавцем окремих складів корупційних діянь у самостійних главах з огляду на ознаки посадового злочину (Азербайджан, Молдова).

Законодавці інших держав змінюють підхід до визначення «корупційний злочин» у контексті кримінальних кодексів, встановлюючи в спеціальних антикорупційних законах вичерпний перелік «корупційних правопорушень». Як приклад можна навести Закон Білорусії про боротьбу з корупцією. Як і раніше, не слабшає увага законодавців держав – учасників СНД до криміналізації нових антикорупційних кримінальних діянь у руслі рекомендацій міжнародних антикорупційних стандартів.

Розвиваючи таку складну проблематику, деякі країни вже вдалися до криміналізації як закінченого складу хабарництва обіцянки та пропозиції неналежних переваг. Наприклад, у Кримінальному кодексі Азербайджану (ст. 311 «Одержання хабаря (пасивне хабарництво)», ст. 312 «Дача хабаря (активне хабарництво)» та Кримінальному кодексі Молдови (ст. 333 «Отримання хабаря», ст. 334 «Дача хабаря») відповідальність

за пропозицію будь-яких або матеріальних вигод або обіцянка (засвідчення) в їх отриманні, по-перше, закріплюється в диспозиціях відповідних кримінально-правових норм, по-друге, включається в поняття «отримання хабаря» і «дача хабаря» [11]. У кримінальному законодавстві інших держав можливість криміналізації пропозиції та обіцянки хабаря поки залишається на рівні наукового або законопроектного обговорення, що, можливо, зумовлено труднощами у правозастосовній практиці [12].

У межах рекомендацій Конвенції ООН проти корупції 2003 р. про необхідність криміналізації незаконного збагачення (ст. 20) «піонерами» у визнанні кримінально каранним діянням незаконного збагачення є Кримінальний кодекс Республіки Молдова від 18 квітня 2002 р. № 985-XV (ст. 3302 «Незаконне збагачення») [13] і Кримінальний кодекс Киргизької Республіки від 1 жовтня 1997 р. № 68 (ст. 308-1 «Незаконне збагачення») [14]. Разом із тим у законодавстві кожної з названих країн з урахуванням національних правових принципів по-різному визначаються аспекти такої криміналізації [15]. Слід обмовитися, що сучасні антикорупційні міжнародні стандарти [16] схвалюють і рекомендують криміналізацію діянь юридичних осіб. Цей інститут введено в кримінальне законодавство тільки двох держав – учасниць СНД. Наприклад, в Азербайджані кримінально-правові заходи, що застосовуються щодо юридичних осіб, передбачені в Загальній частині Кримінального кодексу і в кримінально-правовому розумінні розцінюються як інші заходи кримінально-правового характеру [17]. Інша сфера криміналізації інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб простежується в кримінальному законодавстві Молдови, де поряд із фізичними особами юридичні особи визнаються суб'єктами злочину і щодо них передбачаються особливості призначення окремих видів покарання.

Література:

1. Bribery Act 2010. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/23/contents> (дата звернення 03.09.2021).
2. Report from the Commission to the Council and the European Parliament EU Anticorruption Report. Brussels, 3.2.2014 COM(2014) 38 final. URL: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/e-library/documents/policies/organized-crime-and-humantrafficking/corruption/docs/acr_2014_en.pdf (дата звернення 03.09.2021).
3. LEI COMPLEMENTAR Nº135, DE 4 DE JUNHO DE 2010. URL: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/LCP/Lcp135.htm (дата звернення 03.09.2021).
4. LOI n° 2013-907 du 11 octobre 2013 relative à la transparence de la vie publique (rectificatif). URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028266747&fastPos=1&fastReqId=908075337&categorieLien=id&oldAction=rechTexte> (дата звернення 03.09.2021).
5. PROJET DE LOI relatif à la transparence, à la lutte contre la corruption et à la modernisation de la vie économique. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/14/projets/pl3623.asp> (дата звернення 03.09.2021).
6. LEGGE 6 novembre 2012, n. 190. Disposizioni per la prevenzione e la repressione della corruzione e dell'illegalità nella pubblica amministrazione. (12G0213) // (GU n. 265 del 13-11-2012); LEGGE 27 maggio 2015, n. 69 Disposizioni in materia di delitti contro la pubblica amministrazione, di associazioni di tipo mafioso e di falso in bilancio. (15G00083) (GU Serie Generale n.124 del 30-5-2015) / <http://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2015/05/30/15G00083/sg> (дата звернення 03.09.2021).
7. Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (uradno prečiščeno besedilo) (ZIntPKUPB2) (Ur.l. RS, št. 69/2011); Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-B) (Ur. l. RS, št. 43/2011); Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o integriteti in preprečevanju korupcije (ZIntPK-A) (Ur. l. RS, št. 26/2011); Zakon o integriteti in preprečevanju korupcije (Ur. l. RS, št. 45/2010).
8. Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=12551&p0=H11500305&p1=1&p5=0>. (дата звернення 03.09.2021).
9. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (дата звернення 03.09.2021).
10. Prevention and Combating of Corrupt Activities Act (12 of 2004). URL: <http://www.gov.za/documents/prevention-and-combating-corrupt-activities-act-0> (дата звернення 03.09.2021).
11. Семкина О.И. Уголовное законодательство о преступлениях коррупционной направленности: проблемы и перспективы совершенствования. *Взаимодействие органов государственной власти при расследовании преступлений коррупционной направленности: проблемы и пути их решения* : материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 100-летию со дня рождения выдающегося российского ученого Николая Сергеевича Алексеева (Москва, 23 октября 2014 г.). Москва, 2014. С. 194–198.
12. Сидоренко Е.Л. Конвенція ОЕСР по боротьбі з підкупом іноземних посадових осіб при здійсненні міжнародних комерційних угод та перспективи вдосконалення кримінального законодавства. *Міжнародне кримінальне право і міжнародна юстиція*. 2013. № 1. С. 13–18.
13. Registrul de Stat al Actelor Juridice al Republicii Moldova. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення 03.09.2021).
14. Министерство юстиции Кыргызской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/568?cl=ru-ru> (дата звернення 03.09.2021).
15. Семкина О.И. Современные тенденции развития уголовного законодательства о преступлениях экономической направленности (сравнительно-правовое исследование). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2014. № 2. С. 327–338.
16. Конвенція ООН про кримінальну відповідальність за корупцію від 27 січня 1999 р. (ст. 18). 2009. № 20.
17. Розділ IV гл. 15-2 «Кримінально-правові заходи, що застосовуються щодо юридичних осіб» Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 р. № 787-IQ. Законодавство країн СНД. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2670 (дата звернення 03.09.2021).

Zadereiko S. Trends in the development of legislation of foreign countries in the field of combating corruption

Summary. The article is devoted to the study of trends in the development of legislation of foreign countries in the field of combating corruption. It is emphasized that the fight against corruption abroad is carried out by various methods of punitive and preventive nature. Punitive, criminal and legal methods used in all countries of the world to combat various manifestations of corruption do not lose relevance, as evidenced by the legislative experience of foreign countries in recent years. No less important is the prevention of corruption in the public and private spheres, the formation of anti-corruption culture in society. All over the world, anti-corruption legislation is aimed at legal support for solving such tasks as preventing (primary and secondary) acts of a corruption nature, punishment for corruption as for unlawful action (a set of acts). It has been proven that the influence on the formation of European law has exerted and continues the approach developed in Anglo-American theory, which has undoubtedly

influenced the wording of standards fixed in international conventions and treaties, especially in terms of the use of the institution of civil confiscation. It is established that a special place among anti-corruption acts is the legislation on protection and encouragement of persons reporting on the facts of corruption, which in some states has already firmly entered the arsenal of measures aimed at preventing corruption (USA (Sarbanes Law – Oxley and Dodd-Franko Law), Romania, Republic of Korea), and in others it is just beginning to form (Belarus, Kazakhstan).

Based on the analysis of the main directions of criminal policy of a number of states in the field of combating corruption, the main trends in the development of legislation of these countries are identified. First of all, we should talk

about the establishment of a legal definition of corruption acts, the development of a list of such acts and their differentiation in separate chapters (sections) of national criminal laws. Lawmakers of other countries change the approach to defining “corruption crime” in the context of criminal codes, establishing in special anti-corruption laws an exhaustive list of “corruption offenses”. As an example, we can give the Law of Belarus on the fight against corruption. Still, the attention of the legislators of the CIS member states to the criminalization of new anti-corruption criminal acts in the direction of recommendations of international anti-corruption standards does not diminish.

Key words: legislation, counteraction, corruption, corruption crime, corruption offense.

*Висоцький П. Г.,
ад'юнкт*

Академії Державної пенітенціарної служби

АНАЛІЗ ОЗНАК ОСОБИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКА САМОВІЛЬНО ЗАЛИШИЛА ВІЙСЬКОВУ ЧАСТИНУ АБО МІСЦЕ СЛУЖБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідження ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. У науковій статті визначено, що ознаками особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, є: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) особистісно-рольові ознаки; 3) морально-психологічні ознаки; 4) ознаки правової свідомості; 5) кримінально-правові ознаки; 6) загальнозначимі позитивні властивості людини. При цьому уточнено, що вичерпного переліку ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, не існує, оскільки дослідники визначають їх перелік на власний суб'єктивний розсуд. Встановлено, що найважливіше практичне значення для визначення кримінологічного портрета особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, мають соціально-демографічні ознаки, оскільки саме вказані ознаки охоплюють відповідні відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, заняття, наявність постійного місця роботи, тривалість страхового стажу, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, національність, громадянство, сімейний стан тощо, тобто найбільший спектр властивостей людини. У цій науковій статті проаналізовано й інші ознаки особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, та визначено, що особистісно-рольові ознаки визначають ролі та функції особи в суспільстві, в цьому випадку в армії; морально-психологічні ознаки визначають світогляд людини та її психологію; ознаки правової свідомості розкривають сутність правосвідомості особистості та її вплив на поведінку особи, повагу до норм права та моралі; кримінально-правові ознаки мають важливе значення при призначенні особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби покарання; загальнозначимі позитивні властивості людини мають не обмежувальний характер та, відповідно, знаходять власний прояв у прагненні до позитивної діяльності, творчості тощо, що може відвернути особу від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи після його вчинення значно підвищити шанси на повернення її в соціум та в майбутньому приносити користь суспільству. Проте загалом визначено, що залежно від обставин конкретно визначеної справи набір ознак особи, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, буде видозмінюватися.

Ключові слова: ознаки, властивості, соціальні, демографічні, психологічні, моральні, правові, кримінальні.

Постановка проблеми. Зазначаємо, що в кримінологічній характеристиці будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі й самовільного залишення військової частини

або місця служби, особливе місце посідає особа злочинця. Це визначено тим, що безпосередньо в процесі здійснення кримінального провадження з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та до заключних стадій судового провадження здійснюється комплексний аналіз всіх характеристик конкретного військовослужбовця з огляду на конкретний випадок самовільного залишення військової частини або місця служби [1, с. 245]. Крім того, дослідження характерних ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину та або місце служби, важливе тим, що саме відповідні ознаки продемонструють кримінологічний портрет такої особи, адже раніше аналогічні дослідження не проводилися.

Питанням особи злочинця в кримінології присвячено низку досліджень, які висвітлені в підручниках із кримінології, монографіях, наукових статтях тощо. Загалом питанням особи злочинця, яка вчиняє військові кримінальні правопорушення, займалися такі науковці, як Ю.М. Береза, І.А. Ботнарченко, С.Ф. Денисов, Н.А. Дмитренко, А.П. Закалюк, Т.В. Корнякова, Ю.Б. Курилюк, О.М. Литвинов, М.С. Туркот, Ю.А. Чаплинська та інші.

Мета статті – дослідити ознаки, які характеризують особу, що самовільно залишила військову частину або місце служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що дослідники наводять різні ознаки, які характеризують особу злочинця. Однак загалом аналіз наукової літератури дає змогу констатувати, що структуру особи злочинця військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, утворюють наведені нижче ознаки.

1. Соціально-демографічні ознаки, які охоплюють відповідні відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, заняття, наявність постійного місця роботи, тривалість страхового стажу, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, національність, громадянство, сімейний стан тощо [2, с. 155].

Слід зазначити, що межах цієї групи ознак розглядається низка специфічних особливостей, які дають змогу уявити особу військовослужбовця. Якщо розглядати їх окремо, то майже всі кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі (99,7%), оскільки питома вага жінок військовослужбовців є мізерною порівняно з чоловіками. Ключова причина гендерної однорідності самовільного залишення військової частини або місця служби має, насамперед, об'єктивний характер та проявляється у військово-облікових спеціальностях Збройних сил України, на які дозволяється залучати жінок. Однак цілком зрозуміло, що зі збільшенням чисельності

жінок-військовослужбовців підвищиться кількість військових кримінальних правопорушень загалом і самовільного залишення військової частини або місця служби, зокрема, вчинених жінками [3, с. 126]. Статистика щодо осіб, що самовільно залишають військову частину або місце служби, має такий вигляд: 18–24 роки – 25,1%; 25–30 років – 25,4%; 31–40 років – 29,1%; 41–50 років – 18,2%; 51–65 років – 2,2%. Таким чином, найбільша криміногенна активність військовослужбовців, що безпосередньо ухиляються від проходження військової служби, має місце у 31–40 років [3, с. 127]; освіта в них, насамперед, повна загальна середня або середня технічна. Зокрема, статистичні дані свідчать, що початкову загальну освіту мають 0,3%, неповну середню освіту – 11,6%, загальну середню освіту – 41,3%, професійно-технічну освіту – 37,1%, неповну вищу освіту – 3,3%, вищу освіту – 6,4%. Таким чином, якщо аналізувати показники рівня освіти військовослужбовців, що самовільно залишають військові частини або місця служби, то переважають злочинці, які мають загальну середню освіту. Рівень освіти військовослужбовців, що вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби та інші подібні військові кримінальні правопорушення, як правило, нижчий порівняно з військовослужбовцями, які сумлінно з честю та гідністю виконують військовий обов'язок [4, с. 77]; Як вказують дослідники, робітниками були 30,3% осіб, що вчинили самовільне залишення військової частини або місце служби; проходили військову службу за контрактом у Збройних силах України 14,7% військовослужбовців; займалися підприємницькою діяльністю 1,3% осіб; до інших професій належали 10,6% осіб. При цьому більшість осіб, винних в ухиленні від військової служби (38,7%), до призову на військову службу взагалі не працювала [3, с. 127]; за громадянством такі особи є українцями; національність здебільшого, відповідно, також українська, однак, як свідчить статистика, 11,2% вчинених ухилень від проходження військової служби було вчинено росіянами. Це відповідає національному складу нашої держави, оскільки жителі півдня та сходу держави за національністю є росіянами [3, с. 127]. Що стосується сімейного стану, то особи, що ухиляються від проходження військової служби, здебільшого не одружені (54,7%), одружених 34,4%, розлучених 5%, фактичні шлюбні відносини мають 5,6%; є вдівцями 0,3% [3, с. 128].

Отже, соціально-демографічні ознаки дають ключову інформацію про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України. Така інформація безпосередньо може бути використана як у науці, так і в практичній діяльності в процесі розробки та реалізації заходів запобігання кримінальним правопорушенням загалом та самовільному залишенню військової частини або місця служби зокрема, розробленні відповідних версій, підготовки та безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінальних правопорушень [5, с. 182]. Загалом вищезазначені характеристики особи не вважаються криміногенними та не можуть характеризувати окрему особу як злочинну особистість [6, с. 139–140].

2. Особистісно-рольові властивості особи, оскільки кожна особа в різні періоди свого життя виконує певні соціальні «ролі». Особистісно-рольові якості – це особливості усвідомлення та сприйняття (або несприйняття) особою вимог, які висуває до неї суспільство в певних ситуаціях [6, с. 140]. Для осіб, які вчиняють самовільне залишення військової частини

або місця служби, характерним є відмежування від позитивно орієнтованих соціальних груп, виконання соціально негативних ролей та функцій, що призводить до неповаги або ж свідомого ігнорування норм моралі, права тощо [7, с. 87]. Соціально-рольові властивості особистості в умовах проходження військової служби мають насправді своєрідну специфіку, що тісно пов'язана із самим процесом проходження військової служби, у зв'язку з чим особа перебуває в підпорядкуванні військових командирів та начальників [8, с. 218].

Таким чином, саме особистісно-рольові ознаки визначають місце та суспільну значущість особи у військовому середовищі, а саме яким ролям вона надає перевагу, а які, відповідно, ігнорує. Саме особистісно-рольові ознаки розкривають її суспільну чи антисуспільну орієнтацію.

3. Морально-психологічні властивості особи. Вищезазначені властивості особи відображають її внутрішній світ, переживання та почуття. Фактично вищезазначена група ознак структури особи злочинця охоплює надзвичайно широке коло найбільш різноманітних проявів внутрішнього «Я», мотиваційні та інтелектуальні властивості, широту світогляду, ціннісні орієнтації та суспільно значимі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо [2, с. 156].

Морально-психологічні ознаки особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби, включають одночасно такі моральні властивості, як світогляд, духовність, погляди, установки, переконання, ціннісні орієнтири тощо. Тобто моральні властивості військовослужбовця вже закладаються в дитинстві і безпосередньо в умовах проходження військової служби впливають назовні. Своєю чергою психологічні властивості особи злочинця включають інтелектуальні, емоційні та вольові властивості [9, с. 230–231].

Досліджуючи інтелектуальні властивості особи, яка самостійно залишила військову частину або місце служби, варто зазначити, що серед них слід звернути увагу на рівень розумового розвитку військовослужбовців, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів особи, зміст та різноманітність інтересів і так далі. Емоційні властивості військовослужбовця характеризують його врівноваженість та рухливість нервових процесів, тобто вид темпераменту, ступінь емоційного збудження, силу й здатність реагувати на різноманітні. Вольові якості особи військовослужбовця виражаються у вмінні свідомо регулювати власну поведінку, а також здатності приймати рішення та виконувати поставлені завдання [10, с. 179]. Таким чином, вважаємо, що морально-психологічні властивості особи становлять собою світобачення військовослужбовця і прояв його поваги як до військової служби, так і до військового обов'язку, пов'язаного із захистом Вітчизни [11].

Варто зазначити, що сукупність негативних морально-психологічних характеристик особи військовослужбовця, яка самостійно залишила військову частину або місце служби, найдоцільніше розподілити на дві категорії. Так, по-перше, це стійкі морально-психологічні якості особи, які були притаманні військовослужбовцям безпосередньо ще до призову на військову службу та, відповідно, знаходять своє вираження в поведінці суб'єкта під час проходження ним військової служби, що в майбутньому проявилось у самовільному залишенні військової частини або місця проходження військової служби. По-друге, це такі властивості людини, які були набуті

особою вже безпосередньо в процесі проходження військової служби під впливом її специфіки, а також якості, які, відповідно, є наслідком негативного впливу на військовослужбовця неформальної системи позастатутних відносин між військовослужбовцем та його начальниками та командирами [12, с. 135].

Разом із тим необхідно в межах морально-психологічних ознак також звернути увагу на особливості психічних відхилень осіб, які вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби. Зокрема, такі психічні відхилення спричиняються черепно-мозковими травмами, психічними захворюваннями або ж іншим хворобливим станом, встановленим під час проведення судово-психіатричних експертиз [2, с. 156].

4. Ознаки правової свідомості особи. Як зазначають науковці, ознаки правової та моральної свідомості особи військовослужбовця відіграють надважливу роль у становленні особистості, адже життя в армії зумовлює необхідність додержання законів та статуту, а тому відхилення від додержання норм права є априорі неможливим, оскільки це порушує військову дисципліну [2, с. 156].

Правова свідомість військовослужбовців відображає ставлення особи до чинних правових норм, їх знання та цілеспрямоване свідоме дотримання. Зокрема, особи, які самовільно залишають військову частину або місце служби, не виконують вищезазначених норм, а також не виконують своїх безпосередніх обов'язків як щодо проходження військової служби, так і щодо суспільства. Порушники вважають, що вони зможуть обійти закон, порушити його таким чином, щоб про це не стало відомо. При цьому особи, які самовільно залишають військову частину або місце служби, порушують ще й моральні норми суспільства. Своїми діями вони показують своє негативне ставлення до Збройних сил України зокрема та суспільства загалом, ігнорують його вимоги, а також ставляться доволі ворожо до суспільства. Якщо особа самостійно залишає військову частину або ж місце, де проходить військову службу, то вона демонструє, що власні потреби та інтереси для неї є пріоритетнішими за інтереси держави та суспільства, при цьому заради досягнення власної мети вони порушують безпосередньо права та інтереси інших осіб [5, с. 137].

Правосвідомість пов'язана зі знанням права, повагою військовослужбовців до права, поведінкою в правовій сфері. Ключовий пункт правосвідомості – це усвідомлення особою цінності права, прав та свобод людини та, відповідно, оцінка чинного права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям, закріпленим у міжнародних стандартах, національному законодавстві, а також у правовій діяльності, що забезпечує мирне та гармонійне співіснування суспільства [13, с. 407–408].

5. Кримінально-правові ознаки особи злочинця, що самовільно залишила військову частину або місце служби, – це відомості про склад вчиненого самовільного залишення військової частини або місця служби, спрямованість та мотивацію кримінально-протиправної поведінки, одноособовий або ж груповий характер кримінально-протиправної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінально-протиправної діяльності, наявність судимостей тощо [5, с. 138]. Кримінально-правові ознаки особи злочинця мають важливе значення для призначення особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, покарання. Зокрема, відповідно до чинного кримінального законодавства України суд під час призначення покарання має враховувати характер та ступінь суспільної

небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, особу, винну у його скоєнні, ставлення злочинця до вчиненого ним кримінально-протиправного діяння та обставин справи, які безпосередньо пом'якшують або ж обтяжують кримінальну відповідальність [2, с. 156].

6. Загальнозначимі позитивні людські ознаки особи. Вказані вище ознаки особи мають не обмежувальний характер та, відповідно, знаходять власний прояв у прагненні до позитивної діяльності, творчості тощо, що може відвернути особу від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи після його вчинення значно підвищити шанси на повернення її в соціум та в майбутньому приносити користь суспільству. Безперечно, особа злочинця, що вчинив самовільне залишення військової частини або місця служби, як різновид особи в загальному розумінні повинна мати усі загальні властивості останньої [2, с. 156–157].

Разом із тим ознаки, які становлять кримінологічну структуру особи, що самовільно залишає військову частину або місце служби, не завжди характерні в повному обсязі для конкретної особи, що вчиняє це кримінальне правопорушення. Вони подають, як правило, загальний портрет особистості злочинця [14, с. 93]. Тому залежно від обставин конкретно визначеної справи набір ознак особи, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місце служби, буде видозмінюватися.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ознаки особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, ми дійшли висновку, що сукупність соціально-демографічних, особистісно-рольових, морально-психологічних ознак, ознак правової свідомості, кримінально-правових ознак та загальнозначимих позитивних властивостей людини визначає кримінологічний портрет особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби.

Література:

1. Береза Ю.М. Криміналістичний аналіз особи військовослужбовця, який вчиняє незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С. 244–249.
2. Денисов С.Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.
3. Артеменко О. Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 5(27). С. 126–130.
4. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82.
5. Чаплинська Ю.А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184.
6. Кримінологія: питання та відповіді / за заг. ред. О.М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.
7. Ботнарченко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 83–96.
8. Курилюк Ю. Б. Морально-психологічні ознаки особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 217–219.
9. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.

10. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
11. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Дмитренко Н.А. Характеристика особи військовослужбовця строкової служби, який вчиняє злочини у Збройних силах України. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень* : матеріали Міжнар. наук. конф. Луцьк, 2020. Т. 3. С. 133–135.
13. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Вид. 4-те, допов. і перероб. Київ : Правова єдність : Алерта, 2014. 524 с.
14. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.

Vysotsky P. Analysis of the characteristics of a serviceman who left a military unit or place of service without permission

Summary. The article is devoted to the study of the characteristics of a serviceman who left a military unit or place of service without permission. The scientific article defines that the characteristics of a serviceman who has left a military unit or place of service without permission are: 1) socio-demographic characteristics; 2) personality and role characteristics; 3) moral and psychological characteristics; 4) signs of legal consciousness; 5) criminal and legal features; 6) generally significant positive human properties. However, it is clarified that there is no exhaustive list of characteristics of a serviceman who left a military unit or place of service without permission, as researchers determine

their list at their own subjective discretion. It is established that the most important practical significance for determining the criminological portrait of a serviceman who left the military unit or place of service is socio-demographic characteristics, as these characteristics include relevant information about gender, age, level of education, marital status, occupation, availability permanent place of work, length of insurance, frequency of change of place of work, other sources of material income, nationality, citizenship, marital status, etc., ie the largest range of human characteristics. This scientific article analyzes other features of a serviceman who left a military unit or place of service, and determines that personality and role characteristics determine the roles and functions of a person in society, and in this case in the army; moral and psychological features determine a person's worldview and psychology; signs of legal consciousness reveal the essence of the individual's legal consciousness and its influence on a person's behavior, respect for the norms of law and morality; criminal law features are important in the appointment of a person who has left a military unit or place of punishment; generally significant positive human qualities are not restrictive and accordingly find their own manifestation in the pursuit of positive activity, creativity, etc., which can accordingly deter a person from leaving the military unit or place of service or after it significantly increase the chances of returning to society and benefit society in the future. However, in general, it is determined that, depending on the circumstances of a particular case, the set of characteristics of a person who leaves the military unit or place of service will change.

Key words: signs, properties, social, demographic, psychological, moral, legal, criminal.

*Драчевський Є. Ю.,**аспірант кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ ПРО НЕЗАКОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР, ЛОТЕРЕЙ (СТ. 203-2 КК УКРАЇНИ)

Анотація. Стаття присвячена критичному аналізу кримінально-правової норми про незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203-2 Кримінального кодексу України), за результатами якого отримано науково обґрунтовану відповідь на питання про оптимальність закріпленого в ній кола кримінально протиправних діянь.

Зокрема, доведено, що зарахування до злочинних не лише організації чи проведення азартних ігор, які здійснюються без ліцензії, а й тих, що відбуваються з будь-яким порушенням положень регулюючого законодавства, хоча й дозволяє охопити максимально можливе коло порушень, але призводить до того, що кримінально протиправними будуть визнані безліч порушень регулюючого законодавства, ступінь суспільної небезпеки багатьох з яких не є достатнім для визнання їх злочинними. Що ж до пропозиції про виділення в проєктованій забороні такої форми об'єктивної сторони, як надання приміщень для незаконних азартних ігор або інше сприяння такій діяльності, то аргументується, що вона не може бути підтримана через те, що така поведінка безболісно могла б бути оцінена за допомогою норм про співучасть як пособництво.

Обґрунтовано, що такі діяння, як прийом ставки в особи, яка не може бути гравцем відповідно до закону, не додатково (додатковий об'єкт), а насамперед (основний об'єкт) порушують саме відносини моральності, а не господарські відносини, які не можуть, за умови наявності ліцензії, завдати шкоди через абсолютну заборону на провадження такого різновиду діяльності. З огляду на це, тобто відсутність (або ж мінімальний характер) господарського складника, резюмується, що відповідній ознаці не має надаватися криміноутворююче значення в конструюванні складу, розміщеного саме в розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

З урахуванням аргументів, представлених у статті, робиться загальний висновок про те, що в кримінально-правовій нормі про незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор має йтися лише про організацію та проведення азартних ігор, які здійснюються без ліцензії, адже саме ці дії завдають найбільшої шкоди відповідним господарським відносинам. Що ж до деяких інших порушень законодавства у сфері організації та провадження азартних ігор, то вони за умови доведення необхідності їхньої криміналізації мають розглядатися як посягання на моральність.

Ключові слова: гральний бізнес, азартні ігри, лотерея, ліцензія, законодавство, злочин, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. 14 липня 2020 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (далі – Закон від 14 липня 2020 р.). Головним наслідком ухвалення цього Закону стало скасування (з урахуванням обмежень, передбачених у Прикінцевих та Перехідних положеннях) чинної в нашій державі з 2009 р. абсолютної заборони на зайняттям гральним бізнесом, що своєю чергою зумовило внесення одночасних змін і до ст. 203-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України, в оновленій редакції якої, що логічно, вже вказується не на легалізоване наразі «зайняття гральним бізнесом», а лише на «незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей».

Водночас маємо зазначити, що спосіб втілення відповідної законодавчої ініціативи в нормативний матеріал не знайшов одностайної підтримки у фаховому середовищі, а дискусії з цього приводу активно тривають і донині. При цьому чи не найбільше запитань викликає коло тих діянь, кримінальна відповідальність за вчинення яких була передбачена у ст. 203-2 КК України. Потреба отримання відповіді на ці питання і зумовила вибір теми дослідження.

У вітчизняній юридичній літературі розглядувана проблематика ставала предметом наукових розвідок таких вчених, як Д.О. Васильєва, В.В. Висоцька, А.А. Вознюк, О.З. Гладун, О.О. Дудоров, Д.В. Каменський, Р.О. Мовчан, Н.О. Петричко, А.С. Політова, С.В. Рябчук, А.В. Савченко та інших. Незважаючи на позначену доктринальну активність, мусимо констатувати, що більшість робіт названих авторів виконувалася ще до прийняття аналізованих змін до законодавства, через що в них не досліджувалася нова редакція розглядуваної кримінально-правової заборони.

Метою статті є критичний аналіз кримінально-правової норми про незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 203-2 КК України), за результатами якого має бути отримана науково обґрунтована відповідь на питання про оптимальність закріпленого в ній кола кримінально протиправних діянь.

Вклад основного матеріалу дослідження. Ознаки об'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення (далі – к. пр.) закріплені у ст. 203-2 КК України за допомогою вказівки на три форми суспільно небезпечного діяння, для з'ясування змісту кожного з яких необхідно звертатися до положень двох актів регулюючого законодавства – вже згаданого вище Закону від 14 липня 2020 р. та Закону України від 6 вересня 2012 р. «Про державні лотереї»

в Україні» (далі – Закон від 6 вересня 2012 р.). Йдеться про такі альтернативні діяння:

1) організація або проведення азартних ігор без ліцензії на провадження відповідного виду діяльності з організації та проведення азартних ігор, що видається відповідно до закону;

2) випуск чи проведення лотерей особою, яка не має статусу оператора лотерей;

3) організація чи функціонування закладів із метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет.

Водночас маємо зазначити, що, крім передбачених ст. 203-2 КК України, відповідне регулююче законодавство забороняє й багато інших діянь:

– у контексті *азартних ігор* йдеться про проведення азартних ігор та розміщення гральних закладів на тимчасово окупованій території України, організацію та проведення азартних ігор, що не відповідають вимогам Закону, а також поза межами гральних закладів (крім азартних ігор, що проводяться в мережі Інтернет), проведення у певних випадках азартних ігор без використання онлайн-системи організатора азартних ігор, використання несертифікованого грального обладнання для проведення азартних ігор, прийняття ставок у кредит або з наступною оплатою, приймання ставки в азартній грі в осіб, які не можуть бути гравцями, а також заборона брати участь в азартній грі деякими іншими суб'єктами тощо (ч. 6 ст. 2, ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 16, ч. 4 ст. 18 Закону від 14 липня 2020 р.);

– що ж до *лотерейної діяльності*, то в Україні забороняється розташовувати пункти розповсюдження державних лотерей на тимчасово окупованій території України, безпосередньо у приміщеннях, в яких розміщено органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, у приміщеннях закладів культури, медичних закладів, спеціалізованих дитячих розважальних центрів тощо, проводити державні лотереї, які мають ознаки азартних ігор у казино, приймати ставки в лотерею від осіб, які не досягли 18-річного віку, розігрувати призи, виражені в іноземній валюті тощо (ч. 6 та ч. 10 ст. 9, ч. 3 ст. 10, ч. 4 ст. 12 Закону від 6 вересня 2012 р.).

У зв'язку з цим виникають два взаємопов'язаних питання, без вирішення яких не варто сподіватися на досягнення задекларованих цілей цього дослідження:

1) чому серед усієї продемонстрованої множинності недозволених дій кримінально протиправними законодавець вибрав лише ті, що вказані у ст. 203-2 КК України?

2) чи є виправданим згадування в аналізованій кримінально-правовій забороні і про інші, крім описаних у двох перших формах, діяння?

Вивчення відповідного вітчизняного та іноземного досвіду дає підстави виділити кілька основних підходів до визначення кола злочинних діянь, які пов'язані з азартними іграми¹.

Перший підхід полягає у зарахуванні до числа кримінально протиправних лише тих дій, які здійснюються без ліцензії (дозволу, погодження). На користь такого варіанту передусім свідчить те, що саме безліцензійне провадження азартних ігор завдає найбільшої шкоди господарським відносинам, а тому саме і лише за такі дії варто встановлювати кримінальну відповідальність.

Тут слід зазначити, що саме такий підхід передбачався як первинною редакцією проекту Закону від 18 грудня 2019 р.,

який згодом набув статусу Закону від 14 липня 2020 р., так і в альтернативних останньому законопроектах № 2285, № 2285-9 та № 2285-10, автори яких пропонували вказати у ст. 203-2 КК України лише на одне діяння – організація та проведення азартних ігор без ліцензії. Аналогічний варіант знайшов підтримку і в парламентаріїв більшості балканських держав (Македонія, Сербія, Хорватія, Чорногорія), Люксембургу, ПАР, Швеції, а також частково у Фінляндії та ФРН.

Сутність **другого підходу** полягає в зарахуванні до злочинних не лише організації чи проведення азартних ігор, які здійснюються без ліцензії, а й тих, що відбуваються з будь-яким порушенням положень регулюючого законодавства (Албанія, Болгарія, Чехія). Такий варіант, який суттєво нагадує конструювання діючої до набрання чинності Законом від 15 листопада 2011 р. загальної ст. 202 КК України «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю», свого часу пропонувала і Н.О. Петричко. Зокрема, дослідниця виступала за доповнення КК України новою ст. 202-1 «Незаконні організація або проведення азартних ігор, лотерей чи розіграшів», у межах якої мала б бути встановлена кримінальна відповідальність за організацію або проведення азартних ігор, лотерей чи розіграшів: 1) без їхньої державної реєстрації; 2) без одержання ліцензії; 3) з порушенням умов ліцензування; 4) з порушенням правил їх проведення незалежно (на відміну від ст. 202) від розміру отриманого доходу [1, с. 220]. Таким чином розмірковував і О.З. Гладун, який писав про те, що не тільки законодавча заборона, а й належний державний контроль грального бізнесу, що передбачає визначення спеціальних обмежень та вимог до суб'єктів, які організують і проводять азартні ігри, може слугувати надійним бар'єром для зростання загрози моральності, індивідуальному та громадському здоров'ю [2, с. 83–84].

Прибічники такого варіанту можуть апелювати до того, що він дає змогу охопити максимально можливе коло порушень регулюючого законодавства. Однак, частково погоджуючись із цим очевидним аргументом, ми все ж схилиємося до думки, що зазначена обставина є більшою мірою аргументом «проти», а не «за» впровадження такого підходу, коли кримінально протиправними будуть визнані безліч порушень регулюючого законодавства, ступінь суспільної небезпеки багатьох з яких не є достатнім для визнання їх злочинними. Для ілюстрації сказаного зазначимо, що відповідно до Постанови КМУ від 21 грудня 2020 р. № 1341 порушенням умов ліцензування (ліцензійних умов) у сфері організації та проведення азартних ігор можуть вважатися, наприклад: незабезпечення зберігання у гральному закладі казино документів про право власності або користування відповідним приміщенням; непроведення обліку використання ігрових заміників гривні; неповідомлення органу ліцензування про будь-які зміни даних, зазначених у документах організатора азартних ігор, що зберігаються в ліцензійній справі протягом строку, встановленого законом, тощо. Та чи може криміналізація всіх цих дій вважатися соціальною? На нашу думку, очевидно, що ні.

У цьому контексті хотілося б пригадати, що для звуження меж криміналізації в чинній до 2011 р. ст. 202 КК України відповідальність передбачалася лише за те порушення порядку зайняття господарською діяльністю, яке було пов'язане з отриманням доходу у великому розмірі. На переконання О.О. Дудорова, ця ознака, будучи показником масштабів злочинної поведінки, давала змогу зосереджувати зусилля правоохоронців на

¹ Тут і далі все сказане стосуватиметься і лотерей.

суспільно небезпечних формах нелегального бізнесу і не відволікати увагу на поведінку дрібних «вимушених підприємців» [3, с. 439–440].

Однак використання цієї криміноутворювальної ознаки у ст. 203-2 КК України – навіть якщо залишити поза увагою ту обставину, що «змістовне наповнення доходу у великих розмірах свого часу стало справжнім каменем спотикання для теоретиків і практиків» [4, с. 151] (і не лише вітчизняних [5, с. 13]) – ми підтримати не можемо. Причому на формування такої позиції вплинув не лише очевидний факт, що у випадку з організацією та проведенням азартних ігор навряд чи доводиться вести мову про згаданих О.О. Дудоровим «вимушених підприємців», а й передусім те, що аналізованим посяганням притаманний такий ступінь (надзвичайно високий) та характер (багатооб'єктність) суспільної небезпеки, з урахуванням яких кримінально караними, на нашу думку, мають визнаватися будь-які їхні прояви, незалежно від розмірів отриманих доходів. Додатковим обґрунтуванням нашої позиції служить загалом не характерна для регламентації кримінальної відповідальності за організацію та проведення азартних ігор солідарність, яку із вказаного питання займають парламентарії іноземних країн: як і ми, останні одностайні в оцінці того, що розмір отриманих доходів може бути врахований хіба що в процесі диференціації, але не криміналізації відповідних діянь.

На відміну від другого, в рамках **третього підходу** кримінально караними визнаються не будь-які, а лише певні (поруч із «безліцензійною» діяльністю) порушення регулюючого законодавства. Наприклад, у ст. 171-2 КК РФ (як і у ст. 307 КК Казахстану), крім діянь, пов'язаних з інформаційно-телекомунікаційними мережами, також вказано на організацію та проведення азартних ігор поза гральною зоною та низку інших порушень. Карний казначейський кодекс Польщі передбачає покарання, зокрема, і для того, хто: всупереч положенням закону або умовам концесії чи ліцензії влаштовує або здійснює азартну гру, гру на автоматі або взаємний заклад (ст. 107); всупереч положенням закону або ліцензії організовує або проводить речову лотерею, речову гру бінго, рекламну лотерею або аудіотекстову лотерею (ст. 108); надає змогу особі, якій не виповнилось 18 років, брати участь в азартній грі [4, с. 148; 6, с. 113–116]. Ще ширше коло діянь криміналізоване ст. 202 КК Канади.

Найчастіше ж у межах цього підходу додатково – інколи в межах однієї (ст. 204 КК Данії, ст. 307 КК Казахстану, ст. 212 КК Киргизії, ст. 171-2 КК РФ, ст. 360 КК Угорщини, розділ 16 глави 17 КК Фінляндії) або двох різних статей (ст.ст. 197–198 КК Албанії) – забороняються такі дії, як надання приміщень для незаконних організацій та/або проведення азартних ігор. Вочевидь, мотиви такого рішення є подібними до тих, якими О.О. Дудоров пояснює виокремлення третьої форми об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України, – уможливлення кримінальної відповідальності працівників відповідних закладів, які самі азартні ігри не проводять, однак надають доступ до них у мережі Інтернет [4, с. 150]. До речі, саме мотивом більш ефективної протидії азартним іграм в Інтернеті В.В. Висоцька пояснювала свою пропозицію запровадити кримінальну відповідальність за сприяння в підготовці, забезпеченні організації та проведення азартних ігор, у т. ч. шляхом надання технічних засобів, приміщення, або в наданні

доступу до азартних ігор [7, с. 136, 196] (такий підхід знайшов своє втілення в межах ст. 284 КК ФРН).

Однак оптимальність і такого підходу, частково сприйнятого і в Україні, для нас виглядає сумнівною. Зокрема, виділення в проєктованій забороні такої форми об'єктивної сторони, як надання приміщень для незаконних азартних ігор або інше сприяння такій діяльності, не може бути підтримане через те, що така поведінка:

1) якщо вона стосується дозволених регулюючим законодавством видів діяльності, які, проте, здійснюються без ліцензії, безболісно могла б бути оцінена за допомогою норм про співучасть як пособництво (ч. 5 ст. 27 – ст. 203-2 КК України);

2) якщо вона стосується заборонених регулюючим законодавством видів діяльності, то не має визнаватися посяганням на господарські відносини.

До речі, наведені положення стосуються і згаданої вище діяльності щодо надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет. Та при цьому слід зробити важливе уточнення – особи, які здійснюють відповідний вид діяльності безліцензійно², мають визнаватися не пособниками, а виконавцями відповідного к. пр. З цього приводу в юридичній літературі зазначається, що якщо суб'єкт господарювання свідомо надає доступ до конкретного сайту азартних ігор і бере участь у проведенні розрахунків із гравцями, то фактично така діяльність є проведенням азартних ігор. Субагентський договір, як і наявний дозвіл на надання послуг зв'язку, не змінює, а лише прикриває зміст здійснюваної (нелегальної) діяльності. Власник такого закладу не просто надає доступ у мережу Інтернет всім бажаючим, він свідомо бере участь в укладанні угод про вигреш між його відвідувачами і компанією-власником Інтернет-казино [4, с. 150; 8, с. 130–131]. Крізь призму сказаного хотілося б нагадати, що в чинному раніше Законі України від 15 травня 2009 р. «Про заборону грального бізнесу в Україні» була закріплена законодавча дефініція двоєдиного поняття «організація та проведення» азартних ігор, в якій прямо вказувалося на те, що це діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється саме **з метою створення умов для здійснення азартних ігор** та видачі вигрешів (прізвів) учасникам азартних ігор.

Аналізуючи нову редакцію ст. 203-2 КК України, О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан задаються питанням, чи можна вважати виправданою вказівку в цій нормі лише на здійснення відповідної діяльності без ліцензії і незгадування при цьому про порушення істотних умов ліцензування, зокрема, прийом ставки в особи, яка не може бути гравцем відповідно до закону, розміщення грального обладнання поза межами гральних закладів (спеціальних гральних зон) тощо. Вчені підкреслюють, що такі діяння відносяться до моральності, які є додатковим обов'язковим об'єктом розглядуваного к. пр., можуть завдати навіть більшої шкоди, ніж прояви вже забороненої аналізованою нормою поведінки [9, с. 126–127]³.

Ми повністю погоджуємось із вченими стосовно тієї шкоди, яку відносинам моральності можуть завдати відповідні діяння. Водночас ми переконані в тому, що такі прояви не додатково

² Незважаючи на положення ст. 203-2 КК України, регулююче законодавство насправді дозволяє організувати та проводити певні азартні ігри в мережі Інтернет.

³ В одній зі своїх попередніх праць фахівці аргументовано довели, що викладена в первинній редакції норма про заборону грального бізнесу в Україні мала бути розміщена саме серед злочинів проти моральності, а не серед господарських деліктів [10, с. 230–234].

(додатковий об'єкт), а насамперед (основний об'єкт) порушують саме відносини моральності, а не господарські відносини, які, подібно до ситуації з «діяльністю з надання телекомунікаційних послуг зв'язку та будь-якого обладнання для організації та надання обладнаних місць третім особам для доступу до мережі Інтернет», не можуть, за умови наявності ліцензії, зазнати шкоди через абсолютну заборону на провадження такого різновиду діяльності. З огляду на це, тобто відсутність (або ж мінімальний характер) господарського складника, відповідній ознаці не має надаватися криміноутворююче значення в конструюванні складу, розміщеного саме в розділі VII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», що, однак, не виключає визнання саме її кваліфікуючою ознакою розглядуваного багатоб'єктного злочину. Зазначимо, що саме таким чином аналогічне за змістом питання було вирішене казахськими парламентаріями, які передбачили таку кваліфікуючу ознаку організації незаконного грального бізнесу, як вчинення відповідних дій із використанням неповнолітнього або з його участю в азартних іграх (ст. 307).

Крім того, у разі визнання беззаперечної суспільної небезпеки прийняття ставки в неповнолітнього (як і проведення азартних ігор у недозволених місцях) виникає питання: а чи є таке діяння небезпечнішим, ніж, скажімо, продаж алкоголю особам, які не досягли 18-річного віку, у приміщеннях та на території закладів освіти, закладів охорони здоров'я, в місцях проведення спортивних змагань за участю дітей тощо – діяння, які також заборонені господарським законодавством (ст. 15-3 Закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального»), але при цьому не включені до числа кримінально протиправних. На нашу думку, ні, а тому включення до числа злочинних лише відповідних діянь у сфері азартних ігор буде черговим проявом безсистемності, через що ми таке рішення, звісно, підтримати не можемо.

Аналізуючи антисуспільну спрямованість такого діяння, як надання неповнолітнім змоги брати участь в азартних іграх, не можна не помітити те, що вона має багато спільних рис з об'єктом передбаченого ст. 304 КК України втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми, які посягають на моральні засади суспільства в частині охорони неповнолітніх від негативного впливу азартних ігор. До речі, свого часу в юридичній літературі пропонувалося вилучити зі ст. 304 КК України вказівку на втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми і водночас утворити за рахунок цієї обставини кваліфікований склад злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України [11, с. 196–197, 251].

Однак, зважаючи на очевидну «антиморальну» спрямованість відповідного діяння, ми схильні вважати, що зміни (за умови доведення їхньої доцільності) до ст. 304 КК України мають відбуватися в напрямі, який є прямо протилежним до озвученого вище, – не вилученні вказівки на азартні ігри та її «перенесенні» до ст. 203-2, а, навпаки, доповненні ст. 304 КК України чи іншої статті, розміщеної саме серед к. пр. проти моральності, згадуванням про надання можливості участі в азартній грі неповнолітній особі. Водночас ще раз підкреслимо, що питання про доцільність криміналізації такого діяння, як допущення до азартних ігор (за умови наявності ліцензії), потребує окремого дослідження. Зокрема, в такому

разі неодмінно необхідно довести виправданість встановлення кримінальної відповідальності саме за ці діяння за одночасної її відсутності, наприклад, за продаж тим же неповнолітнім алкогольних напоїв та тютюнових виробів, які теж є підліцензійними видами діяльності.

Що ж до ідеї про об'єднання в межах єдиної норми відповідальності за незаконну організацію та проведення азартних ігор і втягнення неповнолітніх у заняття азартними іграми, то вона цілком має право на існування, однак, по-перше, лише за умови абсолютної заборони грального бізнесу, за якої будь-які прояви останнього автоматично перетворюються на посягання на моральність, по-друге, що випливає з першого, здійснена вона має бути не в межах розділу VII, як це пропонували В.В. Кузнецов, Н.О. Семчук та В.Д. Чабанюк, а в межах розділу XII Особливої частини. Покажемо у цьому аспекті є приклад КК Узбекистану, в якому існує єдина норма (ст. 278), в межах якої передбачається (щоправда, в різних частинах) відповідальність за три **абсолютно** заборонених діяння:

- 1) організацію та проведення азартних ігор;
- 2) втягнення неповнолітнього в азартні та інші засновані на ризику ігри;
- 3) подібне до передбаченого ст. 203-2 КК України надання послуг у мережах телекомунікації, у т. ч. провайдерів всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, для організації чи проведення азартних ігор.

Відповідно, корелюючись із нашою логікою, розміщена така норма була не серед господарських деліктів, а серед злочинів проти громадського порядку. Видається, що така «доля» (перенесення до розділу XII Особливої частини КК України) цілком могла б спіткати не лише згадані діяння, а й передбачені нині у ст. 203-2 «організацію чи функціонування закладів із метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет», які, ще раз це підкреслимо, через свою абсолютну заборону регулюючим законодавством мають визнаватися посяганнями на моральність.

Висновки. Отже, зважаючи на аргументи, представлені у статті, ми дійшли висновку, що в кримінально-правовій нормі про незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей має йтися лише про організацію та проведення азартних ігор (лотерей), які здійснюються без ліцензії, адже саме ці дії завдають найбільшої шкоди відповідним господарським відносинам. Що ж до деяких інших порушень законодавства у сфері організації та провадження азартних ігор (зокрема, прийом ставки в особи, яка не може бути гравцем відповідно до закону; передбачені в чинній ст. 203-2 КК України організація чи функціонування закладів із метою надання доступу до азартних ігор чи лотерей, які проводяться в мережі Інтернет), то вони, за умови доведення необхідності їхньої криміналізації, мають розглядатися як посягання на моральність.

Література:

1. Петричко Н.О. Незаконні азартні ігри: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 258 с.
2. Гладун О. Суспільна небезпечність зайняття гральним бізнесом. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 4. С. 81–85.
3. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.

4. Дудоров О.О. Кримінальна відповідальність за незаконну діяльність з організації або проведення азартних ігор, лотерей: аналіз законодавчих новел. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 144–152.
5. Мосечкин И.Н. Уголовно-правовые меры противодействия незаконной игровой деятельности : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2016. 190 с.
6. Карний казначейський кодекс Республіки Польща. Переклад / наук. ред. П.С. Берзін. Київ : Ваіте, 2015. 164 с.
7. Висоцька В.В. Зайняття гральним бізнесом: кримінально-правовий аналіз складу злочину : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 241 с.
8. Науменко О.В. О некоторых аспектах реализации уголовно-правовой нормы об ответственности за организацию и проведение азартных игр в сети Интернет. *Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2015. № 1. С. 127–131.
9. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 4. С. 120–140.
10. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.
11. Кузнецов В.В., Семчук Н.О., Чабанюк В.Д. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т.П., 2017. 276 с.

Drachevsky Ye. Directions of improving the criminal law on illegal activities in the organization or conduct of gambling, lotteries (Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine)

Summary. The article is devoted to a critical analysis of the criminal law norm on illegal activities related to the organization or conduct of gambling, lotteries (Article 203-2 of the Criminal Code of Ukraine), based on the results of which a scientifically substantiated answer to the question of the optimality of the range of criminal offenses enshrined in it was obtained.

In particular, it has been proven that the criminalization of not only the organization or conduct of gambling, which is carried out without a license, but also those that occur with any violation of the provisions of the regulatory legislation, although it allows to cover the maximum possible range of violations, but leads to the fact that many violations of regulatory legislation will be recognized as criminally unlawful, the degree of public danger of many of which is not sufficient to recognize them as criminal. As for the proposal to single out in the projected ban such a form of an objective aspect as the provision of premises for illegal gambling or other assistance to such activities, it is argued that it cannot be supported because such behavior could painlessly be assessed using rules on complicity as aiding.

It has been substantiated that such actions as accepting a bet from a person who cannot be a player in accordance with the law, not additionally (additional object), but first of all (main object) violate precisely moral relations, and not economic relations that cannot, subject to the availability of a license, suffer damage due to the absolute prohibition on the implementation of this type of activity. Taking this into account, that is, the absence (or minimal nature) of the economic component, it is summarized that the corresponding feature should not be given a criminogenic value when designing the composition, placed precisely in Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine “Criminal Offenses in the Sphere of Economic Activity”.

Taking into account the arguments presented in the article, a general conclusion is made that in the criminal law on illegal activities in the organization or conduct of gambling, lotteries, we should only talk about the organization and conduct of gambling, which are carried out without a license, because these actions inflict the greatest harm on the respective economic relations. As for other violations of the legislation in the field of organizing and conducting gambling, they, subject to proof of the need to criminalize them, should be considered as an encroachment on morality.

Key words: gambling business, gambling, lottery, license, legislation, crime, criminal liability.

*Керопян А. А.,**аспірантка кафедри кримінального права № 2**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ

Анотація. Залежно від змісту функцій та характеру покладених на службових осіб обов'язків висувається така їх класифікація: 1) особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування; 2) особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції; 3) особи, які виконують адміністративно-господарські функції.

Окремо у статті здійснюється детальний аналіз особливостей поняття службової особи як спеціального суб'єкта незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій. На основі судової практики виявлено, що до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 340 КК України, майже завжди притягувалися саме службові особи, які наділені функціями представників влади чи місцевого самоврядування, зокрема, працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції щодо гарантування та створення умов для реалізації права на мирні зібрання. Своєю чергою представником влади можна вважати особу, яка працює в органі державної влади або є самостійною державною посадовою особою і за характером своїх функцій має право віддавати вказівки та розпорядження, які є обов'язковими для не підпорядкованих по службі осіб. Коло цих осіб не слід пов'язувати тільки з поділом державної влади. Натомість представником місцевого самоврядування є особа, яка безпосередньо виконує завдання місцевого самоврядування (органу місцевого самоврядування) і за характером своїх функцій володіє повноваженнями ставити вимоги та приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними чи фізичними особами на відповідній території, незалежно від їх відомчої належності чи підпорядкування. Таким чином, характерною рисою цих службових осіб є саме наділення їх владними повноваженнями. У статті констатується, що до них, насамперед, належать працівники виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів, місцевих державних адміністрацій, які здійснюють повноваження щодо організації та контролю за забезпеченням охорони громадської безпеки, громадського порядку під час проведення мирних зібрань, а також органи, на які покладені в межах їхніх повноважень функції із забезпечення правопорядку під час проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, охорони прав та свобод людини та громадянина, зокрема, Національна поліція України та Національна гвардія України.

Ключові слова: службова особа, представник влади чи місцевого самоврядування, мирні зібрання, суб'єкт кримінального правопорушення, орган державної влади.

Постановка проблеми. Суб'єкт кримінального правопорушення, як і об'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони,

є обов'язковим та самостійним елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. Тому правильна кваліфікація суспільно небезпечного діяння пов'язана з необхідністю встановлення всіх ознак суб'єкта кримінального правопорушення.

Особливого значення під час кваліфікації кримінального правопорушення набувають саме спеціальні ознаки суб'єкта. Адже, встановлюючи кримінальну відповідальність за деякі кримінальні правопорушення, законодавець, на відміну від усіх інших кримінальних правопорушень, передбачає в цьому законі суб'єктом людину, яка відповідно до закону має особливі властивості чи ознаки. Відомо, що одним із видів спеціального суб'єкта кримінального правопорушення є службова особа.

Аналіз поняття службової особи як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення завжди був предметом ґрунтовних наукових досліджень учених-криміналістів, зокрема, П.П. Андрушка, М.І. Мельника, Р.Л. Максимовича, О.О. Дудорова, В.О. Навроцького, Т.І. Слуцької, М.І. Хавронюка. Безперечно, наукові роботи зазначених учених є вагомим внеском у розвиток кримінально-правової науки. Але є потреба в детальному аналізі ознак службової особи незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, оскільки раніше ця проблема висвітлювалась переважно на рівні науково-практичних коментарів і підручників.

Метою статті є з'ясування особливостей поняття службової особи як спеціального суб'єкта незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи зі змісту диспозиції ст. 340 КК України, суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення є службова особа (спеціальний суб'єкт), а у разі його вчинення із застосуванням фізичного насильства ним може бути будь-яка особа (загальний суб'єкт кримінального правопорушення). Це означає, що суб'єктом згаданого кримінального правопорушення є службова особа, якщо вона здійснює перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій в інший, ніж із застосуванням насильства спосіб. Якщо ж вона вчиняє таке кримінальне правопорушення із застосуванням фізичного насильства, то таке діяння потребує додаткової кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК України. Тобто застосування насильства службовою особою, відповідно до диспозиції ст. 340 КК України, цим складом злочину не охоплюється.

У контексті розглядуваного кримінального правопорушення під службовою особою, відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України, слід розуміти особу, яка постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснює функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймає в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконує такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, в тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [1].

Залежно від змісту функцій та характеру покладених на службових осіб обов'язків можна виокремити такі їх види: 1) особи, які здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування; 2) особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції; 3) особи, які виконують адміністративно-господарські функції. Зміст згаданих функцій та визначення представників влади встановлений Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5.

Аналіз судової практики у справах про незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій свідчить, що до кримінальної відповідальності за вчинення цього кримінального правопорушення майже завжди притягувалися саме службові особи, які наділені функціями представників влади чи місцевого самоврядування.

Так, відповідно до Постанови до представників влади належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості [2]. Учені-криміналісти, зокрема В.І. Тютюгін, зауважують, що представниками влади та місцевого самоврядування є працівники державних органів, органів місцевого самоврядування та їх апарату (напр., народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад органів МВС і Служби безпеки, державні інспектори та контролери тощо), які діють від імені цих органів (за їх дорученням) і в межах своєї компетенції здійснює їх функції. Характерною рисою цих службових осіб є наділення їх владними повноважен-

нями, відповідно до яких вони мають право висувати вимоги та приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними і юридичними особами незалежно від їхньої підлеглості або відомчої приналежності. Закон пов'язує визнання особи представником влади чи місцевого самоврядування не з посадою, яку вона обіймає, а з наявністю в неї владних повноважень, тому до цієї категорії службових осіб можуть бути зараховані і рядові працівники державного апарату чи органів місцевого самоврядування (наприклад, працівник органів МВС, що перебуває на посаді рядового поліцейського) або навіть представники громадських формувань (наприклад, громадський інспектор рибохорони) [3, с. 14].

Слушно здається позиція О.М. Грудзура, яка полягає в тому, що представник влади та місцевого самоврядування має бути наділений двома спільними ознаками: 1) приналежністю до органів державної влади, їх структурних підрозділів або до органів місцевого самоврядування; 2) наявністю владно-управлінських повноважень [4, с. 117].

Тобто представником влади можна вважати особу, яка працює в органі державної влади або є самостійною посадовою особою і за характером своїх функцій має право видавати вказівки та розпорядження, які є обов'язковими для не підпорядкованих по службі осіб. Коло цих осіб не слід пов'язувати тільки з поділом державної влади. Натомість представником місцевого самоврядування є особа, яка безпосередньо виконує завдання місцевого самоврядування (органу місцевого самоврядування) і за характером своїх функцій володіє повноваженнями ставити вимоги та приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними чи фізичними особами на відповідній території, незалежно від їхньої відомчої належності чи підпорядкування [5, с. 315].

Важливо підкреслити, що перед проведенням мирного зібрання громадяни мають завчасно повідомити про це орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування. Так, Конституційний Суд України 19 квітня 2001 року розглянув справу щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Зокрема, суд вирішив, що проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватися громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання. Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з частиною другою статті 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань [6].

Як слушно зауважує М.А. Самбор, відносини у сфері реалізації права на мирні зібрання мають багатосуб'єктний склад, оскільки, з одного боку, в таких відносинах беруть участь суб'єкт, який ініціює здійснення права на свободу мирних зібрань, суб'єкт, на адресу якого спрямовано інтерес здійснення права на свободу мирних зібрань, треті суб'єкти, які приєднуються до ініціативного суб'єкта здійснення права на

свободу мирних зібрань, та держава, апарат якої, крім здійснення контролю за дотриманням встановлених нормами позитивного права правилами поведінки суб'єктів здійснення права на свободу мирних зібрань, виступає об'єктом сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань, а також є носієм зобов'язань (адже змістом відносин є взаємні права і обов'язки, які є категоріями парними, кожному праву одного суб'єкта кореспондується відповідний обов'язок іншого суб'єкта) щодо забезпечення умов свободи реалізації права на свободу мирних зібрань. Саме органи виконавчої влади та місцевого самоврядування є тією третьою стороною вказаних правовідносин, якій належать повноваження із забезпечення свободи здійснення права на свободу мирних зібрань [7, с. 466].

Таким чином, можна дійти висновку, що однією із сторін суб'єктного складу таких відносин є суб'єкти, які забезпечують реалізацію права на свободу мирних зібрань та гарантують безпеку і порядок. Своєю чергою до суб'єктів незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій як службових осіб можна зарахувати працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції щодо гарантування та створення умов для реалізації права на мирні зібрання.

Як вже наголошувалося вище, характерною рисою цих службових осіб є наділення їх владними повноваженнями. Своєю чергою сукупність цих владних повноважень у сфері, що належить до предмета регулювання відповідних органів державної влади або місцевого самоврядування, утворює їх компетенцію. Правова природа компетенції суб'єкта владних повноважень у сфері забезпечення права на мирні зібрання полягає у мірі влади, якою наділений суб'єкт для реалізації своїх суспільно значущих функцій. Розуміння компетенції доцільно розглядати як змогу за допомогою примусу створювати, юридично вирішувати юридичні справи та створювати, змінювати або припиняти правовідносини, подекуди всупереч волі інших учасників правовідносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання. Ця можливість закріплена законом, реалізується в рамках забезпечення правопорядку і за своєю правовою природою проявляється під час підпорядкування своїй волі інших осіб [8, с. 38]. Відповідно до п. 7 ст. 4 КАС України під суб'єктом владних повноважень маються на увазі орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти в процесі здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [9]. О.С. Шкарнега у контексті дослідження проваджень у справах щодо реалізації права на мирні зібрання зазначає, що під суб'єктом владних повноважень маються на увазі тільки орган виконавчої влади та орган місцевого самоврядування, адже тільки вони на тепер приймають повідомлення про проведення мирного зібрання [10, с. 89].

Відомо, що до системи органів виконавчої влади належать Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні міські державні адміністрації та територіальні органи ЦОВВ). Під органом місцевого самоврядування розуміють сільські, селищні, міські, районні та обласні ради. Так, відповідно до пп. 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» до вида-

ння виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів, здійснення контролю за забезпеченням під час їх проведення громадського порядку. Ст. 16 Закону України від 09.04.1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» покладає на місцеві державні адміністрації функції зі здійснення на відповідній території державного контролю, зокрема за додержанням правил транспортного обслуговування, громадського порядку, правил технічної експлуатації транспорту та дорожнього руху; забезпечення виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; забезпечення здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю є одними з провідних функцій місцевої державної адміністрації на виконання її повноважень у галузі забезпечення законності, правопорядку, прав і свобод громадян. Отже, виконавчі комітети місцевих рад народних депутатів, місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження щодо організації та контролю за забезпеченням охорони громадської безпеки, громадського порядку під час проведення мирних зібрань [11, с. 94].

Одними з найнеобхідніших та важливіших суб'єктів у сфері реалізації права на мирні зібрання є органи, на яких покладені в межах їхніх повноважень функції із забезпечення правопорядку під час проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, охорони прав та свобод людини та громадянина, зокрема, до них належать Національна поліція України та Національна гвардія України. Національна поліція України та Національна гвардія України залучаються для проведення профілактичних заходів, інколи насамперед від них залежить організація, проведення, власне сам процес та результати і наслідки проведення масових зібрань, мирних заходів, мітингів тощо. Національна поліція України відповідно до ст. 30 Закону України від 02.07.2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію» для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення застосовує в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, а також для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом, а також інші заходи, визначені окремими законами [12]. Напрями вдосконалення правоохоронної сфери, зокрема Національної поліції, чітко окреслені в Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України» від 14.03.2016 р. № 92/2016, де основною метою розвитку Національної поліції України вказано поетапне створення правоохоронного відомства європейського зразка для подальшого ефективного виконання розглянутих завдань [13].

Отже, до повноважень органів, які забезпечують реалізацію права на свободу мирних зібрань та гарантують безпеку і правопорядок, можна зарахувати такі:

- реагування на повідомлення про проведення зібрання;
- організація та проведення роз'яснювальних бесід із метою роз'яснення норм права на мирні зібрання;

- припинення заворушень під час масових заходів;
- забезпечення безпеки учасників мирного зібрання з моменту отримання в будь-який спосіб інформації про проведення зібрання;
- у разі відсутності повідомлення про проведення зібрання сприяють проведенню та забезпечують його;
- сприяють діяльності журналістів, представників засобів масової інформації, а також незалежних спостерігачів під час проведення зібрань [14, с. 138].

Висновки. Таким чином, суб'єктом незаконного перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій є службова особа (спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення), а у разі його вчинення із застосуванням фізичного насильства суб'єктом може бути будь-яка особа (загальний суб'єкт кримінального правопорушення). Тобто суб'єктом згаданого кримінального правопорушення є службова особа, якщо вона здійснює перешкодження організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій в інший, ніж із застосуванням насильства спосіб. Якщо ж службова особа вчиняє таке кримінальне правопорушення із застосуванням насильства, то таке діяння потребує додаткової кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК України. До кримінальної відповідальності за вчинення цього кримінального правопорушення майже завжди притягувалися саме службові особи, які наділені функціями представників влади чи місцевого самоврядування, зокрема, працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інші суб'єкти, що здійснюють владні управлінські функції щодо гарантування та створення умов для реалізації права на мирні зібрання. До них слід зарахувати працівників виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів, місцевих державних адміністрацій, які здійснюють повноваження щодо організації та контролю за забезпеченням охорони громадської безпеки, громадського порядку під час проведення мирних зібрань, а також органів, на яких покладені в межах їхніх повноважень функції із забезпечення правопорядку під час проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, охорони прав та свобод людини та громадянина (Національна поліція України та Національна гвардія України).

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
2. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002. № 5. *Юридичний вісник*. 2002. № 28 (368).
3. Тютюгін В.І., Гродецький Ю.В., Гізимчук С.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : навч.-практ. посібник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна. Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2014. 232 с.
4. Груздур О.М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 229 с.
5. Пономаренко О.В. Представник влади та представник місцевого самоврядування як потерпілі від злочину, передбаченого ст. 350 КК України. *Кримінологічна теорія і практика : досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. 2019. С. 314–318. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/13937>. (дата звернення: 15.09.2021).
6. Про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів

- і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) : Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України від 19 квітня 2001 року, № 4-рп/2001, Справа № 1-30/2001. *Вісник Конституційного Суду України*. 2001. № 16.
7. Самбор М.А. Право на свободу мирних зібрань у конституційно-правовому вимірі адміністративної реформи. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції, Хмельницький, 2–6 березня 2021 р. Хмельницький, 2021. С. 463–467.
8. Корбусева Є.А. Суб'єкти владних повноважень, як сторони суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2019. Т. III, № 7. С. 37–40. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/7-3_2019/7-3_2019.pdf#page=37. (дата звернення: 15.09.2021).
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, 37. Ст. 446.
10. Шкарнега О.С. Провадження у справах щодо реалізації права на мирні зібрання : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 239 с.
11. Онищенко С.М. Адміністративно-правове забезпечення права на мирні зібрання : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 220 с.
12. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n1>. (дата звернення: 15.09.2021).
14. Корбусева Є.А. Суб'єкти адміністративного права як учасники суспільних відносин у сфері забезпечення права на мирні зібрання. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. Т. II. № 4. С. 132–140. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-19>. (дата звернення: 15.09.2021).

Keropian A. Official as a special subject of unlawful obstruction of the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations

Summary. Depending on the content of functions and the nature of the duties assigned to public officials, the following classification is put forward: 1) persons who exercise the functions of authorities or local government representatives; 2) persons who exercise organizational and administrative functions; 3) persons exercising administrative and economic functions.

Specifically, the article provides a detailed analysis of the features of the concept of an official as a special subject of unlawful obstruction of the organization or holding of meetings, rallies, marches and demonstrations. On the basis of the existing judicial practice it is revealed that officials who are endowed with the functions of authorities or local government representatives, mainly, employees of public authorities, local governments, other entities that exercise governmental functions to ensure and create conditions for the exercise of the right to peaceful assemblies are prosecuted for committing a criminal act under article 340 of the Criminal Code. In turn, a public agent can be considered as a person who works in a public authority or as an independent government official and by the nature of their functions has the right to give instructions and orders that are mandatory for non-subordinates. The circle of these persons should not be associated only with the separation of state power. Instead, a local government representative is a person who directly performs the tasks of local self-government (local self-government body) and by

the nature of its functions has the authority to make demands and make decisions binding on legal entities or individuals in the territory, regardless of their departmental affiliation. A defining characteristic of these officials is the empowerment of them. The article states that such officials include employees of the executive committees of local councils, local state administrations, which exercise powers to organize and control the protection of public safety, public order during peaceful

assemblies, as well as bodies to which within their powers, the functions of ensuring law and order during meetings, rallies, marches and demonstrations, protection of human and civil rights and freedoms are entrusted, mainly, the National Police of Ukraine and the National Guard of Ukraine.

Key words: public official, authority, representatives of a local self-government, peaceful assemblies, committee, state body.

*Савченко В. А.,**аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

Анотація. У статті досліджується застосування позбавлення волі до осіб, що обмежує їхні можливості реалізувати низку прав та свобод, але держава зобов'язується надавати таким особам змогу отримувати медичну допомогу та лікування. Однак процедура реалізації та забезпечення права на охорону здоров'я має особливості, зумовлені характером кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Незважаючи на велику увагу вчених до визначення та законодавчого закріплення прав та свобод людини та громадянина в Україні, складність завдання адміністративно-правового забезпечення та встановлення гарантій права на здоров'я громадян, засуджених до позбавлення волі, вимагає більш детального вивчення. Стан забезпечення засудженими реалізації свого права на охорону здоров'я та належну медичну допомогу останнім часом був надзвичайно несприятливим. За словами прокурорів, основними недоліками в організації охорони здоров'я є недостатня кількість персоналу, відсутність необхідних ліків та невідкладної медичної допомоги, несвоєчасне виявлення, діагностика та профілактика захворювань, особливо хронічних, неспроможність забезпечити належне лікування у слідчих ізоляторах осіб, яких там тримають, та осіб, які страждають на психічні аномалії. Слід конкретно визначити систему закладів охорони здоров'я, які можуть надавати медичну допомогу в загальному та спеціальному порядку, оскільки ці аспекти хаотично врегульовані кримінально-виконавчим законодавством. Крім того, головною проблемою недосконалого функціонування програми гарантування права засудженого на охорону здоров'я є недостатня матеріальна та фінансова підтримка пенітенціарних установ, оскільки більшість із них перебувають у крайній незадовільній стані та об'єктивно не можуть забезпечити нормальні умови життя засуджених позбавлення волі.

Ключові слова: проблема забезпечення права на здоров'я, засуджені до позбавлення волі, право на здоров'я, правовий статус засудженого, адміністративно-правове забезпечення, захист здоров'я громадян, позбавлення волі в Україні.

Однією з найважливіших складових частин системи соціально-економічних прав і свобод громадян є право на охорону здоров'я. Охорона здоров'я означає певну систему заходів, що здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування, їх посадовими особами, установами охорони здоров'я, фізичними особами-підприємцями, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями та громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних та психологічних функцій, оптимальної продуктивності та соціальної активності людини протягом життя [3].

Важливим аспектом охорони здоров'я є надання медичної допомоги громадянам. Медична допомога визначена в національному законодавстві як відповідна діяльність професійно

підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку із захворюваннями, травмами, отруєннями та патологічними станами, а також вагітністю та пологами [2].

Найважливішим і найціннішим із прав і свобод людини є право на життя. Життя – це основне благо і одна з найвищих суспільних цінностей, позбавлення якої є незворотним і означає припинення людського існування. Право на життя є природним і невід'ємним. Без цього права всі інші права не мають значення. Тому право на життя знаходиться під максимальним правовим захистом, що ґрунтується на Конституції України. Такі положення зазначені у ЦВК України (ст. 7). Право засуджених на життя та здоров'я та деякі елементи механізму його реалізації визначені у ст. 10 Кримінально-процесуального кодексу, а правові гарантії – у законах України «Про попереднє ув'язнення», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні», КПК та підзаконних актах Міністерства юстиції України [4].

Медична допомога особам, засудженим до позбавлення волі, забезпечується системою медико-санітарних та санітарно-профілактичних заходів, а також поєднанням безплатних та платних форм медичної допомоги, передбачених законодавством України. Однак, незважаючи на велику кількість нормативних документів, які становлять нормативну основу забезпечення права на охорону здоров'я засуджених громадян, нині організація медичної допомоги та надання медичної допомоги особам, позбавленим волі, є незадовільною, оскільки якість медичної допомоги, надання послуг громадянам, засудженим до позбавлення волі, на надзвичайно низькому рівні, є гостра нестача ресурсів, обладнання, ліків та кваліфікованого персоналу, а самі медичні працівники залишаються залежними від керівництва пенітенціарних установ [1].

У пенітенціарних установах забезпечуються санітарно-гігієнічні та протиепідемічні правила. У закладах охорони здоров'я Державної пенітенціарної служби України, які мають у своїй структурі психіатричні або інфекційні палати, встановлено режим, який забезпечує ізоляцію пацієнтів, а також посилений нагляд за поведінкою засуджених. З метою виявлення та запобігання поширенню інфекційних, паразитарних, соматичних та психічних захворювань серед засуджених у пенітенціарних установах раз на рік проводиться профілактичний медичний огляд.

Право на життя включає всю сукупність прав людини загалом, але не повністю збігається з будь-яким із них зокрема. Право на життя означає не тільки відмову від війни, заборону вбивства та смертну кару, а й умови гідного існування, необхідні для повноцінного розвитку людини. На відміну від інших прав, право на життя є визначальною передумовою, основою людської гідності, яка гарантує непорушність фізичного існу-

вання людини, оскільки життя розглядається як єдине та неподільне благо, що не підлягає обмеженню [6].

Право на життя гарантується низкою конституційних гарантій. Серед них однією з основних гарантій права на життя є система охорони здоров'я, її постійний розвиток, прогрес медичної науки, покращення постачання ліків, вдосконалення системи забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя. Що стосується медичної допомоги, то необхідно розглядати право на захист не просто життя як підтримання фізіологічного існування людини, а якості життя. Йдеться про те, яким є внутрішній (психологічний) та зовнішній (матеріальний) стан людини, наскільки повно відчувається людина в суспільстві, наскільки вона соціально активна, яким є ступінь адаптації суспільства до сприйняття людей, наприклад, із фізичними або психічними вадами [7]. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані вживати комплексних заходів, спрямованих на покращення якості життя людей. Важливо пам'ятати, що навіть особа, яка залежить від обладнання, що підтримує її фізіологічне існування, має право на життя та надання медичної та соціальної допомоги на найвищому рівні, досягнутому суспільством. Життя людини – це фізіологічне та психологічне функціонування його організму загалом. Людина має право на життя і постійне порушення цих функцій (параліч, психічний розлад), і в цих випадках її життя, з юридичного погляду, не може вважатися менш цінним за життя будь-якої іншої особи [3].

Водночас одним із ключових аспектів правового статусу особи, в тому числі засудженого, можна вважати право на медичну допомогу. У рамках медичного права обґрунтовано дослідження взаємозв'язку права на життя та надання медичної допомоги [2].

На початку XXI ст. забезпечення поваги до основних прав і свобод людини стало невід'ємною частиною розвитку цивілізованого суспільства. Будь-яка держава дійсно може вважатися правовою лише тоді, коли вона поважає пріоритети прав та свобод людини та громадянина. Україна, вибравши шлях демократичної трансформації та інтеграції у світову спільноту, взяла на себе зобов'язання виконувати положення ратифікованих нормативних актів [4].

У минулому наша держава характеризувалася явною перевагою інтересів суспільства, держави над правами, свободами та законними інтересами кожної людини. Проявами цього в галузі медицини були показники загальної захворюваності, постільного фонду лікарень, формулювання концепції громадського здоров'я тощо. Показники та зміст стану здоров'я окремої людини були більш цікавими для вузького кола дослідників, ніж відображали реальний стан справ щодо турботи держави про своїх громадян. Реалії верховенства права свідчать про те, що особливу увагу варто приділити статусу, забезпеченню та захисту прав пацієнтів. Нині стає зрозумілим, що отримання медичної допомоги – один з аспектів реалізації права людини на життя. У зв'язку з цим видається доцільним на медичному та юридичному рівні всебічно проаналізувати питання походження, реалізації права на життя, а також дослідити питання медичної допомоги як засобу забезпечення права на життя. Це необхідно для того, щоб надалі мати змогу запропонувати на галузевому рівні конкретні шляхи вдосконалення правової бази у сфері охорони здоров'я в контексті захисту прав пацієнтів [5].

Проблема неадекватних умов утримання та поганого медичного обслуговування в українських пенітенціарних установах є «структурною проблемою, і її потрібно негайно вирішувати, оскільки вона, зокрема, призводить до поширення різних захворювань і, як наслідок, смертей та самогубств». Дійсно, низька якість та неадекватність медичної допомоги в пенітенціарній системі тягне за собою низку серйозних наслідків, оскільки відсутність в осіб, засуджених до позбавлення волі, змоги отримати своєчасну та кваліфіковану медичну допомогу безпосередньо призводить до зростання захворюваності та смертності [6].

Так, станом на 1 січня 2020 року в пенітенціарних установах померло 88 осіб: 22 – від СНІДу, 21 – від захворювань серцево-судинної системи, 9 – від туберкульозу, 7 – від захворювань центральної нервової системи, 3 – від захворювань органів травлення, 9 – від злоякісних новоутворень, 8 – від захворювань органів дихання, 1 – від травми кінцівок, 1 – від травм, внаслідок самогубства – 5, нещасних випадків – 2. Крім того, в установах виконання покарань було зареєстровано 1923 особи, хворих на туберкульоз, 4876 осіб – на ВІЛ [5].

Ключовими факторами, що впливають на смертність ув'язнених, є недостатнє фінансування, неадекватне оснащення медичних закладів необхідним обладнанням (майже 70% застаріло або технічно зношене), ліками та відсутність кваліфікованого персоналу, що, зрештою, призводить до забезпечення бідних якості, а в деяких випадках і до ненадання медичної допомоги взагалі. Найбільш поширеними недоліками в наданні медичної допомоги засудженим є [7]:

- брак лікарів та медичного персоналу в медичних підрозділах пенітенціарних установ;
- неналежне забезпечення медичних пунктів обладнанням та медикаментами;
- незадовільний рівень організації надання медичної допомоги ув'язненим (відсутність лікарень, інфекційних ізоляторів, ізоляторів для осіб із психічними розладами тощо);
- недостатній рівень обстеження ув'язнених на ВІЛ-інфекцію та надання медичної допомоги хворим на ВІЛ СНІД;
- відсутність заходів додаткової діагностики захворювань, крім загальних обов'язкових та рентгенологічних обстежень;
- недостатня обізнаність персоналу установ щодо положень та вимог міжнародного законодавства з прав людини, стандартів поведінки з ув'язненими, невідповідності медичної документації вимогам чинного законодавства тощо [2].

Важливим є захист права на медичну допомогу особам, які перебувають під вартою, у тяжких умовах та засудженим, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Близько 90% засуджених страждають на різні захворювання, близько 30% – на соціально значущі захворювання (неофіційна статистика значно вище). За такого фінансування право на медичну допомогу у відповідному розмірі та якості є лише на папері. Це підтверджується смертю засуджених, які не отримали своєчасну та якісну медичну допомогу [5].

Отже, проблеми є, і держава практично не вживає заходів для їх усунення. Судова практика Європейського суду з прав людини постійно розширюється і не виключає порушення Україною своїх зобов'язань за Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод з позиції порушення ст. 3 Конвенції 1950 року.

Обов'язок держави, згідно зі ст. 3 ЄКПЛ, полягає у створенні належних умов для забезпечення того, щоб особи, які

перебувають у слідчих ізоляторах та пенітенціарних установах, мали право на належну та своєчасну медичну допомогу. Зокрема, Україна має забезпечити регулярний та систематичний моніторинг, детальну документацію про стан здоров'я та лікування ув'язнених під час тримання під вартою, створення умов, необхідних для відповідного лікування, постачання ліків, забезпечення медичних закладів кваліфікованими спеціалістами та діагностичним обладнанням, вирішення проблеми на ранній стадії або створення всіх умов для швидкого реагування. Така ситуація є неприйнятною для демократичної, правової та соціальної держави, якою Україна проголошена відповідно до Конституції, і, вочевидь, потребує швидких і фундаментальних змін [5].

Таким чином, сучасний стан права засуджених на охорону здоров'я, з огляду на низку соціально-економічних та правових факторів, залишається лише задекларованим у нормативних актах, що на практиці проявляється лише в періодичних медичних оглядах та діагностиці захворювань, оскільки для фактичної його реалізації це право засудженої особи має відповідати обов'язку держави забезпечити можливість його реалізації. Однак національне законодавство, як правило, обмежується встановленням загальних медичних правил для засуджених, які є декларативними і не можуть бути дотримані. Водночас законодавство України не встановлює ані жодних дієвих механізмів реалізації права на охорону здоров'я, ані відповідальності посадових осіб та посадових осіб за неналежну медичну допомогу засудженим та за заподіяння шкоди здоров'ю засуджених. Наприклад, Кримінально-виконавчий кодекс містить положення, згідно з яким кожен засуджений має право звертатися за порадою та лікуванням до установ, які надають платні медичні послуги, але відповідні режимні заборони та обмеження через характер кримінального покарання фактично не дозволяють громадянину, засудженому до позбавлення волі, скористатися таким правом. Право особи, засудженої до позбавлення волі, вільно обирати лікаря та медичний заклад, в якому вона бажає проходити лікування, також залишається декларативним, оскільки нині в Україні практично немає механізму надання засудженим лікарям не з пенітенціарної системи навіть за власні кошти.

Література:

1. Аналіз стану забезпечення ізоляції, нагляду і безпеки в кримінально-виконавчих установах за 12 місяців 2008 р. Інформаційний лист. Київ : Держ. департамент України з питань виконання покарання. № 1314. Іл. 12 бер. С. 21.
2. Бандурка О.М. Про владу і злочинність. Харків : Золота миля. 2012. 32 с.
3. Батиргарєєва В.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності осіб без визначеного місця проживання в Україні : монографія / В.С. Батиргарєєва, О.В. Дубович; Нац. акад. прав.

наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. В.В. Сташиса. Харків : Право, 2015. 198 с.

4. Міжнародна статистична класифікація хвороб та пов'язаних із ними проблем зі здоров'ям, 10-е видання (МКХ-10), версія за 2016 рік. URL: <http://apps.who.int/classifications/icd10/browse/2016/en> (дата звернення: 04.09.2021)
5. Почанська О.С. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Харківський нац. ун-т внутрішніх справ МВС України. Суми : СумДУ, 2020. 495 с.
6. Щорічна кримінальна статистика Ради Європи. URL: <http://wp.unil.ch.space> (дата звернення: 04.09.2021).
7. Dolan, K, Wirtz, A.L, Moazen, B et al. Global burden of HIV, viral hepatitis, and tuberculosis in prisoners and detainees. *Lancet*. 2016. P. 1089–1102.

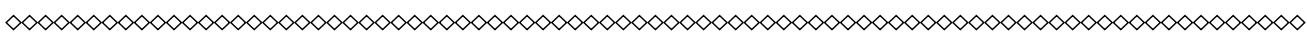
Savchenko V. The right of convicts to health care

Summary. The article examines the application of imprisonment to persons, which restricts their ability to exercise a number of rights and freedoms, but the state undertakes to provide such persons with access to medical care and treatment. However, the procedure for exercising and ensuring the right to health care has its peculiarities due to the nature of criminal punishment in the form of imprisonment. Despite the great attention of scientists to the definition and legislative consolidation of human and civil rights and freedoms in Ukraine, the complexity of the task of administrative and legal support and establishing guarantees of the right to health of citizens sentenced to imprisonment requires more detailed study.

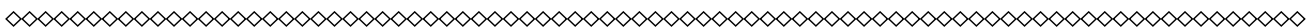
The state of ensuring that convicts exercise their right to health care and adequate medical care has recently been extremely unfavorable. According to prosecutors, the main shortcomings in the organization of health care are insufficient staff, lack of necessary medicines and emergency medical care, untimely detection, diagnosis and prevention of diseases, especially chronic ones, inability to provide proper treatment in remand prisons because people are sick, about infectious diseases of severe forms, and people suffering from mental anomalies.

The system of health care facilities that can provide medical care in general and special order should be specifically defined, as these aspects are rather chaotically regulated in the criminal-executive legislation. In addition, the main problem of the imperfect functioning of the program to guarantee the right of the convict to health care is the insufficient material and financial support of penitentiary institutions, as most of them are in extremely unsatisfactory condition and objectively unable to provide normal living conditions.

Key words: the problem of ensuring the right to health, sentenced to imprisonment, the right to health, the legal status of the convict, administrative and legal support, protection of public health, imprisonment in Ukraine.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС,
КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

*Неледва Н. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ПРОЦЕДУРИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СПЕЦИФІЧНІ СКЛАДНИКИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Трансформаційні зміни в сучасному світі спрямовані на демократизацію процесів впорядкування суспільних відносин та демонополізацію ролі держави у вирішенні конфліктів. Зазначене зумовлює формування нових, заснованих на основоположних правах і свободах, посередницьких форм вирішення спорів. У сфері ювенальної юстиції однією з таких форм, яка потребує всебічного осмислення, є відновне правосуддя (Restorative Justice).

Процедури відновного правосуддя відповідають сучасному рівню соціального розвитку та є цивілізованими формами виходу з конфлікту. Позитивний потенціал процедур відновного правосуддя має змінити на краще стан запобігання злочинам неповнолітніх, сприятиме їх соціально-психологічній реабілітації, надихатиме на віру у справедливість під час вирішення конфліктів.

Еволюція спрощеної концепції поведінки з неповнолітніми може бути визначена як перехід від репресії до охорони та піклування, що спрямовано, в першу чергу, на досягнення виховної мети. Однак дотримання прав та свобод неповнолітніх під час виховання та захисту їх від деморалізації та злочинності є доволі важливим завданням. Баланс між усуненням завданої шкоди та відповідальністю, пошук порозуміння та соціальної підтримки, формування бажання повернення до нормального життя – всі ці завдання можуть бути досягнуті під час здійснення ефективних процедур відновного правосуддя. Водночас чітка нормативна регламентація та деталізація таких процедур дозволить певним чином «розвантажити» як судову систему, так і слідчих.

Під відновним правосуддям щодо неповнолітніх слід розуміти сукупність процедур соціального примирення між потерпілим та неповнолітнім правопорушником (із можливістю залучення громади), орієнтованих на розв'язання конфлікту несуперницьким шляхом, які не є покаранням або адміністративним стягненням і можуть застосовуватися на різних стадіях кримінального провадження.

Важливим результатом відновного правосуддя є усвідомлення дитиною, яка знаходиться в конфлікті із законом, наслідків своїх дій та формування в неї бажання за власною ініціативою піти на відповідні перемовини з потерпілим. Процедури відновного правосуддя формують вихідні засади для спільного вироблення взаємоприйнятних засобів залагодження конфлікту та забезпечення максимального відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Слід враховувати, що, попри імплементацію багатьох положень і приписів вказаних міжнародно-правових актів в українське законодавство, багато аспектів в ювенальній сфері ще потребують вдосконалення та модернізації.

Ключові слова: відновне правосуддя, дитина, яка знаходиться в конфлікті із законом, кримінальне провадження, соціальне примирення, ювенальна юстиція.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни в сучасному світі спрямовані на демократизацію процесів впорядкування суспільних відносин та демонополізацію ролі держави у вирішенні конфліктів. Зазначене зумовлює формування нових, заснованих на основоположних правах і свободах, посередницьких формах вирішення спорів. У сфері ювенальної юстиції однією з таких форм, яка потребує всебічного осмислення, є відновне правосуддя (Restorative Justice).

Є публікації та наукові роботи, в яких започатковано розв'язання проблем розвитку ювенальної юстиції в напрямі впровадження відновного правосуддя (О.І. Богатирьова, І.Г. Богатирьов, В.М. Бурдін, А.О. Горова, Т.С. Жукова, С.М. Зеленський, В.В. Землянська, В.В. Коваленко, Р.Г. Коваль, О.М. Костенко, Н.М. Крестовська, В.Т. Маляренко, Ю.І. Микитин, І.С. Яковець та інші автори). Проте, на нашу думку, мало уваги було приділено, зокрема, питанням формування визначення поняття відновного правосуддя щодо неповнолітніх в Україні.

Мета статті – розкрити поняття та особливості здійснення процедур відновного правосуддя щодо неповнолітніх як специфічних складників формування сучасної ювенальної юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ст. 3 Конституції України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, а також безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав та свобод людини. Особа, яка вчинила правопорушення або злочин, притягається до відповідальності в порядку, встановленому законом. За наявності достатніх підстав їй вироком суду призначається відповідне покарання. Однак згідно з вимогами ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України (далі – КК) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [5].

Своєю чергою положення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) запроваджують ефективні законодавчі механізми запобігання злочинам неповнолітніх і надійно забезпечують права учасників кримінального провадження в умовах дотримання принципів змагальності та справедливості. Зокрема, інститут відновного правосуддя знайшов відображення у КПК, у Главі 35 якого регламентується порядок кримінального провадження на підставі угод [6].

На думку В.Т. Маляренка, завданням відновного правосуддя є примирення, головна мета якого – відновлення, що варто розуміти в широкому соціально-антропологічному сенсі – як реальне зцілення жертви та того, хто спричинив шкоду, а також поновлення порушеної внаслідок вчинення злочинного посягання рівноваги інтересів потерпілого, правопорушника, громадськості й держави [9, с. 42].

Певним чином розвиваючи висловлені положення, О.М. Литвинов зазначає, що «одним із найбільш перспективних напрямів реформування сучасного кримінального законодавства є розширення сфери застосування процедур примирення в кримінальному праві, які сприяють досягненню компромісу між неповнолітнім, який вчинив злочин, і потерпілим та усуненню негативних наслідків злочину. Розумний компроміс, досягнення якого, не заперечуючи принципи об'єктивної істини, справедливості, законності, презумпцію невинуватості та інші засади кримінального судочинства, сприятиме усуненню негативних наслідків злочину та справедливому розв'язанню справи» [8, с. 86].

В Україні існує об'єктивна потреба в реформуванні системи запобігання злочинам неповнолітніх, що має ґрунтуватися на досягненнях і традиціях національного законодавства, європейських цінностях щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положеннях міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це зумовлює необхідність змін системного характеру у структурі органів кримінальної юстиції, в тому числі й органів ювенальної юстиції, спрямованих на створення оптимальної системи запобігання злочинним діянням осіб, які не досягли повноліття. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є закріплення нових складників розвитку ювенальної юстиції, що реалізуються через прогресивні ідеї виправлення неповнолітніх, які вчинили злочин.

Відомий фахівець у сфері ювенальної юстиції Н.М. Крестовська підкреслює, що «ювенальна юстиція «працює» з двома категоріями дітей – діти-правопорушники та діти, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, жертви злочинів тощо). Тому вона спрямована не тільки на притягнення до відповідальності дітей-правопорушників, а й на розв'язання проблем дітей, які самі стали жертвами або дорослих правопорушників, або недбалого до них ставлення. За словами досвідченого науковця, практика показує, що нерідко ці дві категорії збігаються: на шлях правопорушення найчастіше стають якраз діти, що опинились у складній життєвій ситуації» [4].

Концепцією розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схваленою Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011, до основних заходів із розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, зокрема, належить удосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом визначення механізмів взаємодії державних органів у сфері кримінальної юстиції [14].

Важливими складниками кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є відновне правосуддя, що є одним із напрямів побудови в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення стосовно дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаний з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою [14], а також проба-

ція як правовий інститут, що має існувати в системі запобігання злочинам неповнолітніх, у тому числі з метою зниження рівня рецидивної злочинності вказаної категорії осіб в Україні [3].

Аналізуючи сучасний стан регламентації процедур відновного правосуддя в Україні, окрему увагу варто звернути на запропонований проєкт закону «Про юстицію, дружню до дитини», який має на меті створення умов для організації та ефективної діяльності юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини, міжнародним стандартам щодо захисту прав дитини і є основою для запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поводження з дитиною в контакт з законом та її соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком [16].

На наш погляд, розробниками зазначеного законопроекту було запропоновано вдале, з наукового погляду, визначення неповнолітнього правопорушника як «дитини, яка знаходиться в конфлікті із законом». Таке визначення цілком відповідає сучасному рівню розуміння цілей та форм організації відновного правосуддя.

На думку Ю.І. Микитина, відновне правосуддя покликане впливати на підлітка-правопорушника спеціальними психолого-педагогічними способами примусових заходів виховного характеру, сприяти забезпеченню відшкодування матеріальної шкоди потерпілому, підвищенню відповідальності правопорушника за його діяння, зменшенню рецидивізму та гуманізації кримінального судочинства [10, с. 1].

Слід підтримати висловлену наукову позицію, що відновне правосуддя в Україні являє собою новий, сучасний підхід до реагування на протиправну поведінку та вчинення злочинів. Він враховує баланс інтересів громади, потерпілої особи та правопорушника. Адже, як свідчить практика, суворе покарання не є запорукою того, що така людина виправиться.

Аналіз праць, присвячених розгляду відновного правосуддя, свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття «відновне правосуддя». Одне з найперших визначень відновного правосуддя було запропоновано Т. Маршалом, який наголошував на тому, що «відновне правосуддя – це процес, відповідно до якого всі учасники кримінального правопорушення зустрічаються для колективного вирішення питання, що робити з наслідками правопорушення та їх впливом на майбутнє» [2].

І.М. Михайлова, аналізуючи визначення Т. Маршала, вказує, що у ньому взято до уваги лише процедурні характеристики і не згадано про відновну складову частину. Таке визначення не пояснює, що саме та кого слід відновлювати, а також не визначає основи відновного правосуддя, які полягають у тому, щоб зцілити, а не завдати болю, в тому, щоб надати морального уроку, залучати громаду і спонукати саму громаду до проведення діалогу на основі поваги, навчати усвідомлювати цінність прощення, відповідальності, вибачення та виправлення, наголошуючи при цьому, що відновне правосуддя передбачає відновлення належного фізичного й емоційного стану жертви, правопорушника та громади [11, с. 196].

Нині під терміном «відновне правосуддя» розуміють різні практичні моделі реагування на злочини, об'єднані загальною ідеологією – спрямованістю на зцілення жертв, ресоціалізацію правопорушників та відновлення спільнот. Інститут відновного правосуддя у кримінальному процесі акцентує не на особі

обвинуваченого, а на особі потерпілого, тобто не на покаранні винного, а на відновленні прав потерпілого [18, с. 20].

Доволі чітко модель та змістове наповнення відновного правосуддя щодо неповнолітніх характеризує польська дослідниця А. Мужинська, яка, зокрема, підкреслює, що «сьогодні еволюція спрощеної концепції поведження з неповнолітніми може бути визначена як перехід від репресії до охорони та піклування, що спрямовано, в першу чергу, на досягнення виховної мети. Однак дотримання прав та свобод неповнолітніх під час виховання та захисту їх від деморалізації та злочинності є доволі важливим завданням. Чинні в Польщі правові системи та правила поведження з неповнолітніми під час здійснення щодо них правосуддя зводяться до ідей застосування до них елементів юридичних та виховних (корекційних) моделей, а також моделі примирення. Співіснування різних концепцій у підході до правосуддя стосовно неповнолітніх протягом останніх років призвело до спроби поєднати елементи виховних та соціальних моделей із моделлю примирення, яка спрямована на компенсацію за заподіяну шкоду» [20, с. 128].

В Україні високу ефективність щодо профілактики злочинності неповнолітніх й асоціальної поведінки серед молоді та формування безпечного середовища для розвитку підлітків продемонстрували програми відновного підходу або відновні практики.

Зокрема, отримує розвиток «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину». Програма відновлення для неповнолітніх дає змогу дітям, які допустилися помилки в житті, не розлучатися зі своїми батьками, рідними та близькими, не потрапляти під негативний вплив осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, продовжувати навчання у школах та інших навчальних закладах.

Проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину» впроваджується Міністерством юстиції України, Офісом Генерального прокурора України на базі системи надання безоплатної правової допомоги за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

З приводу запровадження в Україні зазначеного проекту директор Регіонального центру з надання БВПД у Львівській області І. Микитин зазначає: «Найважливішим досягненням реалізації пілотного етапу проекту є популяризація самої ідеї відновного правосуддя. Ця робота дозволила ознайомити широке коло дотичних до сфери дитячого правосуддя фахівців із засадами раннього виведення неповнолітніх із кримінального процесу. Суспільство загалом не надто готове сприймати ідею відновного правосуддя, тому рухатися доводиться маленькими кроками, «залучаючи у спілники» небайдужих із правоохоронців, суддів, адвокатів, громадських активістів» [1].

Доцільну пропозицію щодо розвитку примірювальних процедур неповнолітніх пропонує запровадити І. Михайлова, яка зазначає, що «упровадження відновних практик може відбуватися й через створення шкільних служб порозуміння (далі – ШСП) – це команда підготовлених старшокласників-посередників (або медіаторів), які допомагають своїм ровесникам розв'язувати конфлікти мирним шляхом (використовуючи в роботі відновні практики – медіацію однолітків) та працюють над формуванням безпечної атмосфери в навчальному закладі. Діяльність ШСП координує зазвичай психолог або соціальний

педагог, який пройшов підготовку і володіє знаннями та навичками з організації і керування ШСП» [11, с. 148].

На ефективності запровадження таких програм шкільних служб порозуміння наголошують і інші науковці, зокрема В. Головатий, А. Горова, Р. Коваль, які вказують, що «коли учні мають змогу допомагати вирішувати конфлікти між своїми однолітками, зменшується ризик виникнення непорозуміння між поколіннями, оскільки медіатори постійно спілкуються зі своїми ровесниками, й атмосфера стосунків довіри та взаєморозуміння між представниками одного покоління встановлюється набагато швидше, ніж між представниками різних вікових груп; ровесники більше довіряють одне одному, тому що не відчують нерівності між собою; ровесники в ролі медіаторів викликають у сторін конфлікту повагу та шанобливе ставлення, спостерігаючи за врівноваженою та впевненою поведінкою медіаторів, сторони конфлікту налаштовуються на позитивне сприйняття ситуації та серйозний підхід до її вирішення; позитивний результат медіації досягається за рахунок того, що учні-медіатори дуже серйозно сприймають покладену на них відповідальність та прагнуть здобути позитивних результатів у роботі, яку виконують» [19, с. 28].

Стосовно особливостей реалізації на практиці таких процедур відновного правосуддя, як проведення конференцій у громаді та сімейних конференцій, кін правосуддя, кін примирення, варто зауважити, що ці форми відновного правосуддя передбачають участь у процедурі вирішення кримінального конфлікту в межах кримінального провадження також представників громади, в якій було вчинено злочин чи правопорушення (наприклад, жителів села, представників навчального закладу тощо), членів родини правопорушника, адвоката правопорушника та представника поліції, який виконує функцію обвинувачення. Такі процедури відновного правосуддя включають значну частину компонентів альтернативних підходів до вирішення кримінальних ситуацій (залучення членів місцевої громади, що сприяє їхній консолідації; організація зустрічі потерпілого і правопорушника; залучення до процесу обговорення і прийняття рішення членів родини та друзів потерпілого і правопорушника [19, с. 32–33]), що мають на меті не лише відновлення балансу між задоволенням інтересів потерпілого та потребою інтеграції правопорушника в суспільство, а й соціалізацію і розвиток громад [13, с. 13].

Сучасний кримінальний процес європейських країн виходить із необхідності застосування відновних процедур як ефективного засобу впливу на учасників кримінального судочинства з метою відновлення порушених кримінально караним діянням прав потерпілого, а також соціальної адаптації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення [7, с. 73].

Враховуючи мету та принципи відновного правосуддя, Рада Європи (членом якої є й Україна) у 1999 р. прийняла Рекомендацію «Про медіацію у кримінальних справах» [17], щоб сприяти країнам-учасникам у питаннях становлення або подальшого розвитку питання медіації. Європейський Союз зробив подальший крок і прийняв Основоположене рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. (2001/220/ЖНА), відповідно до якого 22 березня 2006 р. кожна держава – учасниця ЄС мала у своєму законодавстві закріпити можливість проведення медіації (одна з форм відновного правосуддя) у випадках вчинення злочинів [15]. Економічна і Соціальна

Рада ООН 24 липня 2002 р. прийняла Резолюцію «Про основні принципи застосування відновного правосуддя у кримінальних справах», яка закликала держави – учасниці ООН розробити стратегії та політику, спрямовану на впровадження відновного правосуддя.

Слід зазначити, що, попри імплементацію багатьох положень і приписів вказаних міжнародно-правових актів в українське законодавство, багато аспектів в ювенальній сфері ще потребують вдосконалення та модернізації.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що процедури відновного правосуддя відповідають сучасному рівню соціального розвитку та є цивілізованими формами виходу з конфлікту. Позитивний потенціал процедур відновного правосуддя має змінити на краще стан запобігання злочинам неповнолітніх, сприятиме їх соціально-психологічній реабілітації, надихатиме на віру у справедливість під час вирішення конфліктів.

Баланс між усуненням завданої шкоди та відповідальністю, пошук порозуміння та соціальної підтримки, формування бажання повернення до нормального життя – всі ці завдання можуть бути досягнуті під час здійснення ефективних процедур відновного правосуддя. Водночас чітка нормативна регламентація та деталізація таких процедур дасть змогу певним чином «розвантажити» як судову систему, так і слідчих.

Враховуючи наведені положення, вважаємо, що під відновним правосуддям щодо неповнолітніх слід розуміти сукупність процедур соціального примирення між потерпілим та неповнолітнім правопорушником (із можливістю залучення громади), орієнтованих на розв'язання конфлікту несуперницьким шляхом, які не є покаранням або адміністративним стягненням і можуть застосовуватися на різних стадіях кримінального провадження.

Важливим результатом відновного правосуддя є усвідомлення дитиною, яка знаходиться в конфлікті із законом, наслідків своїх дій та формування в неї бажання за власною ініціативою піти на відповідні перемовини з потерпілим. Процедури відновного правосуддя формують вихідні засади для спільного вироблення взаємоприйнятних засобів залагодження конфлікту та забезпечення максимального відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Проаналізовані положення вказують на необхідність подальших досліджень у сучасній юриспруденції щодо особливих характеристик процедур відновного правосуддя стосовно дітей, які знаходяться в конфлікті із законом.

Література:

1. Відновне правосуддя для неповнолітніх: набутий досвід та перспективи розвитку. URL: <https://pravokator.club/news/vidnovne-pravosuddya-dlya-nerovnoolitnih-nabutij-dosvid-ta-perspektyvurozvytku/>
2. Землянська В.В. Відновне правосуддя в кримінальному процесі України: посібник. Київ: Захаренко В.О., 2008. 200 с.
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text>
4. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція: навчальний посібник. URL: <https://goo.gl/3uh9J4>
5. Кримінальний кодекс України. Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n223>

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n3768>
7. Куц В.М. Звільнення від кримінальної відповідальності в контексті реалізації ідеї відновного правосуддя: теоретичний аспект. *Відновне правосуддя в Україні: цюкварт. бюлетень*. 2007. № 4. С. 24–27.
8. Литвинов О.М. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження): монографія / О.М. Литвинов, Є.С. Назимко, Т.І. Пономарьова; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. Київ: ВД «Дакор», 2015. 128 с.
9. Маляренко В.Т. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні. *Відновне правосуддя в Україні: цюкварт. бюлетень*. 2005. № 1–2. С. 27–33.
10. Микитин Ю.І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2010. 19 с.
11. Михайлова І.М. Відновне правосуддя як спосіб захисту прав потерпілих від злочинів. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та аспірантів, Івано-Франківськ, 23–24 квіт. 2009 р. Івано-Франківськ, 2009. С. 195–198.*
12. Михайлова І.М. Ювенальна юстиція в системі запобігання злочинам неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ МВС України. Київ, 2015. 226 с.
13. Побудова безпечної громади: попередження правопорушень серед дітей та молоді. Український центр порозуміння. Київ, 2010. 23 с.
14. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України; Концепція від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>
15. Про положення жертв у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення ради Європейського Союзу від 15 берез. 2001 р. *Голос України*. 2001. № 3. 15 квіт.
16. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
17. Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 15.09.1999 р. № R(99)19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828
18. Скурихин Д. Інститут примирення сторін в уголовном процессе: практика применения судами и противоречия в законодательном регулировании. *Юридическая практика*. 2014. № 22 (858). С. 18–24.
19. Стратегії забезпечення життєздатності відновних практик: механізм співпраці правової системи та громади заради суспільної безпеки: посібник / В. Головатий, А. Горова, Р. Коваль. та ін. Київ: Захаренко В.О., 2009. 224 с.
20. Muszyńska A. Zobowiązanie do naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich. *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny rok lxxix. Zeszyt 2*. 2007. P. 127–136.

Neledva N. Restorative justice procedures for juveniles as specific components of the formation of modern juvenile justice in Ukraine

Summary. Transformational changes in the modern world are aimed at democratizing the processes of regulating social relations and demonopolizing the role of the state

in resolving conflicts. This leads to the formation of new, based on fundamental rights and freedoms, mediation forms of dispute resolution. In the field of juvenile justice, one of such forms that needs comprehensive consideration is restorative justice.

Restorative justice procedures correspond to the current level of social development and are civilized forms of conflict resolution. The positive potential of restorative justice procedures should change for the better the state of prevention of juvenile delinquency, promote their socio-psychological rehabilitation, inspire faith in justice in resolving conflicts.

The evolution of the simplified concept of the treatment of minors can be defined as the transition from repression to protection and care, which is aimed primarily at achieving the educational goal. However, respect for the rights and freedoms of minors in their upbringing and protection from demoralization and crime is a rather important task. The balance between the elimination of harm and responsibility, the search for understanding and social support, the formation of a desire to return to normal life, all these tasks can be achieved through the implementation of effective restorative justice procedures. On the other hand, clear regulations and details of such

procedures will in some way “unload” both the judiciary and investigators.

Restorative juvenile justice should be understood as a set of social reconciliation procedures between the victim and the juvenile offender (with the possibility of community involvement), aimed at resolving the conflict in a non-contentious manner, which is not a punishment or administrative penalty and can be applied at different stages.

An important result of restorative justice is the awareness of a child who is in conflict with the law, the consequences of their actions and the formation of her desire, on their own initiative, to negotiate with the victim. Restorative justice procedures form the basic basis for the joint development of mutually acceptable means of resolving the conflict and ensuring maximum compensation for the damage caused by the crime.

It should be borne in mind that despite the implementation of many provisions and provisions of these international legal acts in Ukrainian law, many aspects of the juvenile sector still need to be improved and modernized.

Key words: restorative justice, child in conflict with the law, criminal proceedings, social reconciliation, juvenile justice.

*Чорноус Ю. М.,**доктор юридичних наук,**професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЕЧІ З МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання, пов'язаного із наданням домедичної допомоги та екстреної медичної допомоги потерпілим особам під час розслідування втечі з місця позбавлення волі. Розглядаються види надання медичної допомоги залежно від джерела поранення та характеру отриманого поранення чи травми. Розглядаються поняття «домедична допомога» та «екстрена медична допомога», а також суб'єкти їх надання. порушено питання, чи є працівники Державної кримінально-виконавчої служби відповідальними за надання чи ненадання домедичної допомоги потерпілим під час розслідування втечі з місця позбавлення волі.

Завдання першої медичної допомоги полягає в тому, щоб шляхом проведення найпростіших заходів врятувати життя потерпілому, зменшити його страждання, запобігти розвитку можливих ускладнень, полегшити тягар вчення травми або захворювання.

Перша медична допомога може бути надана на місці ураження самим потерпілим (самодопомога), його товаришем (взаємодопомога), медичними працівниками закладів охорони здоров'я України. Заходами першої медичної допомоги є тимчасова зупинка кровотечі, накладання стерильної пов'язки на рану і опікову поверхню, штучне дихання і непрямий масаж серця, введення антидотів, надання антибіотиків, введення болезаспокійливих (в разі шоку), гасіння палаючого одягу, транспортна іммобілізація, зігрівання, укріття від спеки та холоду, надягання протигазу, видалення ураженої шкіри з зараженої ділянки, часткова санітарна обробка.

Надання першої медичної допомоги в більш ранні терміни має вирішальне значення для подальшого перебігу і наслідків поразки, а іноді і порятунку життя. У разі сильної кровотечі, ураження електричним струмом, утоплення, припинення серцевої діяльності і дихання і низці інших випадків перша медична допомога має виявитися негайно.

Пристаюючи до надання першої медичної допомоги в разі комбінованого ураження, необхідно визначити послідовність окремих її прийомів. Спочатку виконують ті прийоми, від яких залежить збереження життя ураженого, або ті, без яких неможливо виконати подальші прийоми першої медичної допомоги.

Під час надання першої медичної допомоги використовують табельні або підручні засоби. Табельними засобами надання першої медичної допомоги є перевізний матеріал – бинти, перев'язувальні пакети медичні, великі і малі стерильні пов'язки і серветки, вата. Для зупинки кровотечі застосовують джугути – стрічкові і трубчасті, а для проведення іммобілізації – спеціальні шини.

Ключові слова: місце позбавлення волі, пенітенціарна установа, домедична допомога, екстрена медична допомога, постраждалий, потерпілий, поранення, стан здоров'я

Постановка проблеми. Нині втеча засуджених із місць позбавлення волі займає одне з перших місць серед пенітенціарних правопорушень як найбільш поширене і суспільно небезпечне діяння. Окрім того, особи, котрі здійснюють втечу з місця позбавлення волі, є доволі рішучими та жорстокими, здатними на вчинення нових правопорушень та злочинів, навіть таких, котрі спрямовані на завдання непоправної шкоди здоров'ю особам, що їм протидіють, або іншим невинним членам суспільства.

Нині питанню надання медичної допомоги потерпілим під час розслідування втечі науковці не надавали належної уваги. Проте питанню, пов'язаному з наданням медичної допомоги постраждалим особам, були присвячені роботи як зарубіжних (М. Земан, Ю.В. Аксенов, О.О. Александровский, Т.І. Боровських), так і вітчизняних вчених (Б.Г. Апанасенко, Л.П. Чепкий, О.І. Петрик, Р.О. Валецька, Ю.М. Валецький, С.К. Ненько, Л.А. Полівода).

Мета статті полягає в аналізі та дослідженні поняття та значення домедичної допомоги та екстреної медичної допомоги. Досліджуються питання, котрі пов'язані із суб'єктами надання домедичної допомоги, та міра відповідальності, передбачена законодавством України за її ненадання. Розглядаються види травм та поранень, які потерпілі можуть отримати під час досудового розслідування втечі з місця позбавлення волі. Наводиться перелік порядків надання медичної допомоги залежно від отриманого поранення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ст. 27 Конституції України зафіксовано положення, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [2]. Проте виникає питання, як саме працівникам Державної кримінально-виконавчої служби України захищати своє життя, здоров'я та життя і здоров'я ув'язнених, якщо відбувається кримінальне правопорушення в межах пенітенціарної установи або з неї здійснюється втеча ув'язнених. У такому разі працівники пенітенціарної установи мають діяти лише в межах, передбачених законодавством України, а в разі застосування спецзасобів до правопорушника – негайно запобігти ризику і загрозам життю та здоров'ю ув'язненого.

У Законі України «Про екстрену медичну допомогу» надається чітке визначення понять «домедична допомога» та «екстрена медична допомога». Отже, домедична допомога – невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини в невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здо-

ров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками мають володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи [1].

Екстрена медична допомога – медична допомога, яка полягає у здійсненні працівниками системи екстреної медичної допомоги відповідно до Закону «Про екстрену медичну допомогу» невідкладних організаційних, діагностичних та лікувальних заходів, спрямованих на врятування і збереження життя людини в невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я [1].

Виходячи із вищенаведених у Законі України «Про екстрену медичну допомогу» понять, можемо зазначити, що надання першої (швидкої) допомоги може належати до двох категорій:

- надання медичної допомоги професійним лікарем;
- надання невідкладної долікарської допомоги особою, котра виявила потерпілого до прибуття на місце події працівників охорони здоров'я.

Також необхідно розділити надання медичної допомоги за місцем її надання:

1) медична допомога надається потерпілому, котрий був виявлений на території пенітенціарної установи;

2) медична допомога надається потерпілому, котрий був виявлений за межами території виправної установи.

Для того щоб перша долікарська допомога була ефективною, в пенітенціарній установі мають бути:

- аптечки з набором необхідних медикаментів і медичних засобів для надання першої долікарської допомоги;
- плакати, що зображують прийоми надання першої долікарської допомоги потерпілим, проведення штучного дихання і зовнішнього масажу серця;
- проведення тренінгів з ув'язненими щодо надання невідкладної медичної допомоги.

Особа, яка надає допомогу, має знати основні ознаки порушення життєво важливих функцій організму людини, а також вміти звільнити потерпілого від дії небезпечних і шкідливих факторів, оцінити стан потерпілого, визначити послідовність застосовуваних прийомів першої долікарської допомоги, в разі потреби використовувати підручні засоби під час надання допомоги і транспортування потерпілого.

Варто пам'ятати про чітку послідовність дій, які треба вчинити для правильного надання допомоги:

- звільнити потерпілого від впливу небезпечних факторів, що загрожують життю або здоров'ю потерпілого;
- оцінити стан здоров'я постраждалого та стан його самопочуття;
- надалі варто виконати всі необхідні заходи для стабілізації стану здоров'я потерпілого та намагатись підтримувати нормальний стан здоров'я (штучне дихання, зовнішній масаж серця, накладення джгута, накладення пов'язки, зупинення кровотечі і т.д.);

– виклик на місце події працівників закладу охорони здоров'я або вжиття необхідних заходів для транспортування потерпілого до закладу охорони здоров'я.

Не менше значення має правильне визначення черговості виконання прийомів надання першої медичної допомоги, особливо в разі важкої комбінованої травми:

– не можна, наприклад, проводити іммобілізацію в разі відкритого перелому кістки з артеріальною кровотечею, поки вона не зупинена, не введений протибольовий засіб, а рана не закрита стерильною пов'язкою;

– не допустимо проводити штучне дихання і непрямий масаж серця ураженому, в якого не звільнені верхні дихальні шляхи і який неправильно лежить [5, с. 6].

При різних видах травм та поранень надається різна медична допомога, саме тому перед наданням потерпілому медичних заходів допомоги спочатку необхідно виявити причину небезпеки здоров'ю (вид травми). Серед таких видів травм під час розслідування злочинів, пов'язаних із втечею з місця позбавлення волі, найчастіше зіштовхуються і наведеними нижче.

1. Поранення, котре своєю чергою поділяється на:

- вогнепальне;
  - а) куля пройшла на виліт;
  - б) куля застрягла в тілі потерпілого;
  - в) куля зачепила життєво важливі органи;
  - г) куля зачепила кістки;
- ножове.

Ножове поранення своєю чергою може бути таких видів:

- а) колоте;
- б) різане;
- в) рубане.

У кожному випадку такого поранення надається різна медична допомога, залежно від виду та ступеню поранення.

2. Кровотеча:

- капілярна кровотеча;
- венозна кровотеча [5, с. 9];
- артеріальна кровотеча;
- внутрішня кровотеча;
- зовнішня кровотеча;
- несильна кровотеча;
- сильна кровотеча.

3. Травмування:

- вивих;
- забій;
- перелом;
- розтягнення.

4. Опіки.

5. Укуси тварин.

6. Обмороження.

За ступенем тяжкості травми та поранення можна класифікувати за 4 ступенями:

- легкі;
- середньої тяжкості;
- тяжкі;
- зі смертельним наслідком.

Варто зазначити, що в Україні на нормативно-правовому рівні закріплені порядки надання домедичної допомоги в Наказі Міністерства охорони здоров'я України від 16.06.2014 р. № 398 «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах». До вищезазначеного Наказу затверджуються та додаються 29 порядків надання домедичної допомоги з повним переліком проведення всіх необхідних заходів медичної допомоги з їх чіткою послідовністю:

1) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі раптової зупинки серця; 2) порядок надання домедичної

допомоги постраждалим у разі серцевого нападу; 3) порядок проведення серцево-легеневої реанімації з використанням автоматичного зовнішнього дефібрилятора; 4) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на пошкодження хребта; 5) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на травму голови (черепно-мозкова травма); 6) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на пошкодження живота; 7) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на інсульт; 8) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на травму грудної клітки; 9) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на перелом кісток кінцівок; 10) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі рани кінцівки, в тому числі ускладненої кровотечею; 11) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі травматичної ампутації; 12) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі позиційного стиснення м'яких тканин; 13) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на шок; 14) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі порушення прохідності дихальних шляхів – обтурації стороннім тілом; 15) порядок надання домедичної допомоги за наявності кількох постраждалих; 16) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі підозри на гостре отруєння невідомою речовиною; 17) порядок надання психологічної підтримки постраждалим у надзвичайній ситуації; 18) порядок надання домедичної допомоги постраждалим з опіками; 19) порядок надання домедичної допомоги постраждалим із переохолодженням/відмороженням; 20) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі утоплення; 21) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі перегрівання; 22) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі травм та пошкоджень очей; 23) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі укусів тварин та комах; 24) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у разі падіння з висоти; 25) порядок надання домедичної допомоги постраждалим у дорожньо-транспортних пригодах; 26) порядок надання домедичної допомоги постраждалим від ураження електричним струмом та блискавкою; 27) порядок надання домедичної допомоги постраждалим при судомомах (епілепсії); 28) порядок надання домедичної допомоги постраждалим без свідомості; 29) порядок надання домедичної допомоги особам у разі підозри на передозування опіоїдами [4].

Важливість цього Наказу та затверджених ним порядків надання домедичної допомоги важко переоцінити, особливо для працівників правоохоронних органів, котрі ведуть розслідування втечі з місця позбавлення волі, оскільки відповідно до ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» особами, які зобов'язані надавати домедичну допомогу людині в невідкладному стані, є рятувальники аварійно-рятувальних служб, працівники державної пожежної охорони, поліцейські, фармацевтичні працівники, провідники пасажирських вагонів, бортопровідники та інші особи, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками мають володіти практичними навичками надання домедичної допомоги [1]. Хоча цей закон і зобов'язує певні категорії осіб надавати медичну допомогу потерпілим, проте такий перелік не є чітким, зокрема у ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» зазначається «та інші особи». Хто є іншими особами, питання

доволі неоднозначне. Чи є іншими особами працівники органів прокуратури, співробітники Державної кримінально-виконавчої служби? Якщо так, то де конкретно про це зазначається? Це питання доволі важливе, оскільки вже у ст. 15 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» вже йдеться про настання відповідальності за ненадання або неналежне надання медичної допомоги: «Особи, винні у порушенні положень цього Закону, у порядку, встановленому законом, несуть дисциплінарну, адміністративну, кримінальну або цивільно-правову відповідальність за:

- ненадання без поважних причин на місці події домедичної допомоги або необґрунтовану відмову в її наданні;
- ненадання без поважних причин на місці події необхідної медичної допомоги або необґрунтовану відмову в її наданні;
- ненадання без поважних причин наявного транспортного засобу для безоплатного перевезення людини, яка перебуває в невідкладному стані, до найближчого до місця події відділення екстреної (невідкладної) медичної допомоги або необґрунтовану відмову у здійсненні такого перевезення;
- несвоєчасне надання екстреної медичної допомоги або створення перешкод в її наданні;
- невиконання без поважних причин розпоряджень оперативно-диспетчерської служби центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф або бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги щодо надання необхідної невідкладної медичної допомоги пацієнту, який перебуває в невідкладному стані, що загрожує життю такого пацієнта;
- необґрунтовану відмову в передачі та прийнятті викликів екстреної медичної допомоги [1].

Велике значення в комплексі заходів першої медичної допомоги має швидке транспортування потерпілого до лікувального закладу. Транспортування хворого або потерпілого потрібно здійснювати не тільки швидко, а й правильно, в положенні, найбільш безпечному для хворого, відповідно до характеру захворювання чи виду травми. Найзручніше для перевезення потерпілого використовувати спеціалізований транспорт (санітарну автомашину, санітарний літак) [3, с. 5].

Висновки. Отже, від правильної та оперативної медичної допомоги потерпілому під час розслідування втечі з місця позбавлення волі може залежати життя людини. Нерідко бригада «Швидкої» не встигає оперативно прибути на місце події: у містах – через затори, а поза населеними пунктами – через віддаленість від населеного пункту та велику відстань. Проте слід пам'ятати, що саме допомога, надана потерпілому протягом перших 60 хвилин після отримання поранення, вважається найефективнішою. Невмілі та некваліфіковані дії можуть привести до того, що надання такої медичної допомоги тільки погіршить становище потерпілого. Саме тому знання про надання першої медичної допомоги постраждалим ніколи не будуть зайвими для працівників Державної кримінально-виконавчої служби.

Література:

1. Про екстрену медичну допомогу : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 30. Ст. 340
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Усик С.Л., Богданович Л.М. Надання першої допомоги потерпілим. Основи догляду за хворими (Методичні рекомендації для керівників навчальних груп особового складу медичних форму-

вань з питань ЦЗ підприємств, установ та організацій). Луцьк, 2013. С. 46.

4. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.06.2014 року № 398.
5. Ненько С.К., Полівода Л.А. Надання першої медичної допомоги при надзвичайних ситуаціях : навчальний посібник. Херсон, 2014. 28 с.

Chornous Yu. Providing first aid to victims during the investigation of escape from the place of imprisonment

Summary. The article is devoted to the study of the issue of providing home care and emergency medical care to victims during the investigation of escape from prison. Types of medical care are considered depending on the source of injury and the nature of the injury or trauma. The concepts of “home care” and “emergency care” are considered, as well as the subjects of their provision. The question is whether the employees of the State Penitentiary Service are responsible for providing or not providing home medical care to victims during the investigation of the escape from the place of imprisonment.

The task of first aid is to save the life of the victim, to reduce his suffering, to prevent the development of possible complications, to alleviate the burden of injury or illness by carrying out the simplest measures.

First aid can be provided at the site of injury to the victim (self-help), his comrade (mutual aid), medical staff of health

care institutions of Ukraine. First aid measures are: temporary cessation of bleeding, application of a sterile bandage to the wound and burn surface, artificial respiration and indirect heart massage, administration of antidotes, antibiotics, administration of analgesics (in shock), extinguishing burning clothes, transport immobilization, warming, shelter from heat and cold, wearing a gas mask, removing the affected from the infected area, partial sanitation.

Providing first aid at the earliest possible time is crucial for the further course and consequences of defeat, and sometimes saving lives. In case of heavy bleeding, electric shock, drowning, cardiac and respiratory arrest, and in some other cases, first aid should be given immediately.

When starting to provide first aid for combined lesions, it is necessary to determine the sequence of its individual techniques. First, perform those techniques on which depends the preservation of the life of the victim, or those without which it is impossible to perform the following methods of first aid.

When providing first aid use regular or improvised means. The tabular means of first aid are transportation material – bandages, medical dressings, large and small sterile bandages and napkins, cotton wool. To stop the bleeding, tourniquets are used – tape and tubular, and to immobilize special tires.

Key words: place of imprisonment, penitentiary institution, home medical care, emergency medical care, victim, victim, injury, state of health.

*Майстренко М. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ*

*Татарин І. І.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ ШАХРАЙСТВ, ВЧИНЕНИХ У КІБЕРПРОСТОРІ

Анотація. Стаття присвячена проблемам розкриття шахрайств, що вчиняються у віртуальному просторі (кіберпросторі). Охарактеризовані окремі аспекти процесу доказування, що пов'язаний із застосуванням спеціальних знань (незабезпеченість програмними та апаратними комплексами експертів цього напрямку дослідження), малорозвиненими навичками аналізу даних під час виявлення слідів, які утворюються внаслідок зовнішнього або внутрішнього неправомірного впливу на телекомунікаційну систему чи певний електронний пристрій, програму чи на комп'ютерну інформацію, що виражається в будь-якій зміні комп'ютерної інформації. Констатовано типові помилки під час вилучення та упакування смартфона.

Розглядаються проблеми проведення судової телекомунікаційної експертизи, а саме: відсутність упорядкованої сукупності зведень виключно для такого роду експертизи, використання несертифікованих технічних засобів і програмного забезпечення, а також чітко розробленої та нормативно закріпленої методологічної основи проведення таких експертиз.

Вкотре наголошується та доводиться неефективність у чинній редакції такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів, зокрема положення щодо присутності представника того чи іншого органу, у володінні котрого знаходяться речі чи документи, до яких необхідно отримати доступ, відсутність у КПК України норми, що встановлювала б термін, протягом якого слідчий суддя зобов'язаний розглянути таке клопотання, що має особливе значення у розкритті злочинів вчинених із використанням інформаційних технологій. Підтримується пропозиція щодо внесення змін у ст. 166 КПК України: «У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів прокурор, слідчий, дізнавач із метою відшукування та вилучення зазначених в ухвалі речей і документів вправі невідкладно провести обшук. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку».

Відповідно, виникають складнощі зі встановленням тих користувачів, які безпосередньо вчиняють шахрайські дії. Проте цю ситуацію можна полегшити, якщо ввести на державному рівні обмеження щодо реалізації SIM-карт лише за наявності паспорта громадянина України або іншого документа, що посвідчує особу, для іноземців чи осіб без громадянства. Як свідчить практика, на підготовчій стадії кримінального правопорушення зло-

вмисники часто купляють нові SIM-карти, а після його вчинення позбавляються таких карт. Вбачається, що таке обмеження значно ускладнить вчинення кримінальних правопорушень та слугуватиме стримувальним фактором.

З огляду на встановлену недосконалість кримінальної процесуальної процедури, а також брак спеціальних знань, науково-обґрунтованих методик та економічного забезпечення експертних установ визнається ефективною позиція активної протидії цьому виду кримінальних правопорушень у напрямі превенції.

Ключові слова: шахрайство, кіберпростір, докази, судова експертиза, телекомунікаційна експертиза, тимчасовий доступ до речей та документів, превенція.

Постановка питання. XXI ст. характеризується тотальною цифровізацією, особливо гостро тенденція проявилася після оголошення світового локдауну, пов'язаного з поширенням вірусу COVID-19, під час якого актуалізувалася не тільки сфера Інтернет-комерції, а й інших сфер людської життєдіяльності. Сучасне суспільство переживає інформаційний бум через значне збільшення кількості джерел інформації, зокрема в онлайн-режимі. Глобальна діджиталізація світової економіки зумовлює появу нових видів кримінальних правопорушень, зокрема, таких, що вчиняються в кіберпросторі.

За даними Департаменту кіберполіції України, повідомлення про шахрайські дії в Інтернеті становлять 80% від усіх звернень громадян, що дорівнює 32 000 звернень громадян. Найчастіше злочини ошують громадян, продаючи неіснуючі товари на майданчиках оголошень або в соцмережах. Зростання числа користувачів мережею Інтернет корелює з одночасним зростанням кількості постраждалих від шахрайських дій правопорушників.

Свої наукові доробки як загалом, так і окремо проблемі розслідування шахрайств, які вчиняються в кіберпросторі, присвятили Н.М. Ахтирська, А.Ф. Волобуєва, І.В. Діордіца, Н.Ю. Кириленко, А.А. Комаров, Л.І. Криушенко, А.В. Кушник, А.В. Микитчик, М.П. Лоцько, Т.В. Рудий, В.В. Сенік, Т.Л. Сироїд, В.С. Ткаліч, К.В. Тутуніна, Д.М. Цехан, В.І. Шакун, С.В. Шандра, С.В. Шапочка, А.М. Юрчук, Н.П. Яблоков та інші.

Слід наголосити, що однією з головних проблем досліджуваного виду шахрайств є низький рівень їх розкриття через брак спеціальних знань у зв'язку з тим, що бурхливий розвиток інформаційних технологій методики судово-експерт-

ного дослідження цих об'єктів вимагає постійного оновлення та доопрацювання. Кожного року змінюються операційні системи, формати даних, протоколи і середовище перенесення даних, технічні засоби, що забезпечують процеси передавання та обробки інформації.

Метою статті є дослідження актуальних проблем доказування шахрайств, що вчиняються у віртуальному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початковому етапі розслідування шахрайств дії сторони обвинувачення визначаються залежно від характеру наявних даних. Багатоетапний процес доказування передбачає обов'язковість доведення таких обставин, як подія шахрайства (час, місце, спосіб вчинення злочину та ін.), винуватість конкретної особи у шахрайстві і мотиви вчинення діяння, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності обвинуваченого, характер і розміри шкоди, заподіяної шахрайством, обставини, що сприяли вчиненню шахрайства.

Відповідно до ст.ст. 214, 237 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] слідчий, дізнавач проводить огляд місця події з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та речових доказів, з'ясування обстановки кримінального правопорушення, а також інших обставин, які мають значення в конкретному кримінальному провадженні. Огляд місця події є первинною і невідкладною слідчою дією.

Огляд місця події в процесі розслідування шахрайств, вчинених у віртуальному просторі, має свою специфіку. «Кіберпростір» ми визначаємо як віртуальний штучно створений простір, в якому моделюється, зберігається, переміщується інформація закодована, як правило, з використанням двійкового коду, яка може становити найрізноманітніші відомості про об'єктивний світ. Така інформація зберігається в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки й передачі, таких як жорсткі диски, кластери логічних дисків, сервери – data center, онлайн-сховища – cloud storage, внутрішні енергозалежні флеш-пам'яті, зовнішні карти пам'яті тощо.

Утворена індивідуальна слідова картина зумовлює труднощі у виявленні та дослідженні, а також використанні в доказуванні. У таких випадках фактично завжди доводиться застосовувати спеціальні заходи для фіксування «недовговічної інформації», наприклад щодо поточних мережевих IP-з'єднань. Це своєю чергою вимагає застосування спеціальних знань з урахуванням вірогідності швидкого знищення злочинцем електронних слідів, тому своєчасність виявлення слідів злочину має виключне значення.

Зазвичай сліди злочинів, що вчинені в кіберпросторі, утворюються в результаті зовнішнього або внутрішнього неправомірного впливу на телекомунікаційну систему, окремий електронний пристрій, програму чи на комп'ютерну інформацію і являють собою будь-які зміни комп'ютерної інформації [2, с. 62].

Відповідно, основоположним моментом під час розслідування шахрайств, вчинених із використанням інформаційних технологій, є фіксація виявлених слідів. Для побудови належної і цілісної системи доказів, тобто перетворення невидимої інформації та слідів кіберзлочинів на докази є проведення судової експертизи, наприклад, комп'ютерно-технічної, предметом

якої є закономірності формування і дослідження комп'ютерних систем і рух цифрової інформації, дослідження фактів і обставин, пов'язаних із проявом цих закономірностей.

Своєю чергою вдосконалення комп'ютерної техніки (системні блоки комп'ютера, ноутбуки, сервери тощо), цифрових електронних носіїв інформації (жорсткі диски, твердотілі накопичувачі даних, карти пам'яті, планшетні комп'ютери, мобільні телефони, розумні годинники), а саме збільшення об'єму дослідження даних, використання захисту, вимагають від експертів використання аналітичного підходу, поглиблених знань, а також новітніх експертних програмних продуктів, апаратних пристроїв задля досягнення максимального результату дослідження [3].

В. Коршенко зазначає, що для вирішення усіх питань, що пов'язані з комп'ютерно-технічними засобами, телекомунікаційними системами, електронними пристроями, програмами тощо, до 2006 року в Україні призначали судову комп'ютерно-технічну експертизу. Однак через те, що перелік питань, які стояли перед експертом, постійно розширювався, настав час для виділення в окремий рід інженерно-технічних експертиз судову телекомунікаційну експертизу [4, с. 198].

Проте нині в Україні непроста ситуація саме із застосуванням спеціальних знань як під час виявлення вищезазначених слідів, так і під час проведення експертних досліджень.

Малорозвинені навички аналізу даних, незабезпеченість програмними та апаратними комплексами експертів цього напрямку дослідження, а також неналежне упакування об'єктів дослідження оперативними та слідчими підрозділами під час огляду місця події можуть суттєво вплинути на результат не тільки дослідження, а розслідування протиправного діяння загалом [3].

Мобільні телефони (смартфони, фаблети) стали невід'ємним аксесуаром сучасного життя, як вже було зазначено, кібершахрайства часто вчиняють з їх використанням, а отже, виникає необхідність дослідити інформацію, яку вони містять. Докази, пов'язані з кіберзлочинами, тобто цифрові докази, вилучені із віртуального простору, вразливі, їх пошкодження чи втрата може статися через помилки під час їх вилучення, дослідження. До найбільш типових помилок у процесі вилучення та упакування телефону належать:

1) невмикання «режиму польоту» або незабезпечення його захисту від зовнішнього впливу через мережу мобільного оператора та мережі бездротового зв'язку;

2) вимикання телефону без його попереднього огляду;

3) витягнення SIM-карти безпосередньо на ввімкненому телефоні, що призводить до його автоматичного перезавантаження та втрати можливості розблокування відбитком пальця або системою розпізнавання обличчя;

4) втрата можливості дослідження телефону після його розблокування відбитком пальця або системою розпізнавання обличчя [5, с. 103].

Очевидно, що перспектива розслідування шахрайств, вчинених із використанням мобільних телефонів, в основному залежить від вміння уповноваженої особи правильно вилучити термінал.

Правильність вилучення телефону, на думку експертів, є такою: в разі можливості розблокування особою телефону відбитком пальця або системою розпізнавання обличчя розблокований телефон переводиться у «РЕЖИМ ПОЛЬОТУ»,

після чого у його налаштуваннях дисплею та меню налаштувань безпеки встановлюють параметри: «ВИМИКАННЯ ЕКРАНУ» – «НІКОЛИ», «БЛОКУВАННЯ ЕКРАНУ / РЕЖИМ ОЧІКУВАННЯ» – «НІКОЛИ», яскравість екрану виставляється на мінімум із метою збільшення строку збереження заряду батареї, телефон під'єднують до зовнішнього носія живлення (power bank) та упаковують у пакет, що блокує радіохвилі [5, с. 103].

Однак такий порядок вилучення телефону викликає низку запитань процесуального характеру, наприклад, щодо зовнішнього носія живлення, якщо такий носій надається уповноваженою особою, яка здійснює вилучення. Як описати вміст пакета, в якому вкладено носій живлення, що не стосується події кримінального правопорушення?

Крім того, під час дослідження об'єктів телекомунікаційних експертиз необхідно оперувати великим обсягом різноманітної довідкової інформації з різних галузей комп'ютерних знань. Проте нині не існує упорядкованої сукупності зведень виключно для такого роду експертиз, а самі експерти черпають знання з інструкцій, довідкової літератури та інформації, що розміщена на численних сайтах мережі Інтернет, що ставить під питання її надійність та достовірність. Також наголошується на такій істотній проблемі, як використання несертифікованих технічних засобів і програмного забезпечення, механізм дії яких найчастіше до кінця не вивчений і походження яких невідоме [4, с. 198].

У методології проведення телекомунікаційної експертизи пропонують використовувати методи, що характерні для інших видів експертиз та апробовані часом. Серед таких – метод візуального дослідження, спостереження, органолептичні методи, вимірювання, порівняння, тестування тощо [6].

Поширенню кібершахрайств сприяє той факт, що часто неможливо встановити осіб, які вчиняють такого роду злочини. Також поширена практика не вносити відомості про шахрайство, що вчинене у віртуальному просторі, зокрема, яке виразилося в обмані покупців під час здійснення купівлі товару чи послуги, до Єдиного реєстру досудових розслідувань або закривати таке кримінальне провадження за відсутністю складу злочину, мотивуючи свою відмову переведенням вирішення конфлікту з кримінальної у цивільно-правову площину.

Крім того, часто виникає ситуація, за якої стає неможливим встановлення причинно-наслідкового зв'язку між використанням спецобладнання для отримання інформації про платіжні інструменти та подальшим підробленням самих платіжних інструментів із метою незаконного отримання матеріальних благ. Аналіз помилок, що допускаються під час розслідування, свідчить про певну однобічність і неповноту досудового розслідування, що призводило до невстановлення осіб, причетних до кримінального правопорушення, або неможливості участі у вчиненому [7, с. 43].

Досить неефективним (93% опитаних практичних працівників вважають норму ст. 166 КПК України неефективною) у чинній редакції, однак доволі поширеним заходом забезпечення кримінального провадження є тимчасовий доступ до речей і документів. Поширений цей захід, зокрема, тому, що фактично усі відомості, які можуть становити інтерес слідчого, дізнавача чи прокурора, законодавець уналежнює до охоронюваної законом таємниці і встановив правила розгляду такого клопотання, найбільш недієве з яких – присутність

представника того чи іншого органу, у володінні якого знаходяться речі чи документи, до чого необхідно отримати доступ. Наприклад, представника банківської установи, оператора чи провайдера телекомунікаційних послуг. Крім того, у КПК України прямо не вказаний термін, протягом якого слідчий суддя зобов'язаний розглянути таке клопотання, а з огляду на специфіку досліджуваного виду шахрайств фактор часу є пріоритетною позицією.

Здобуття інформації, яка становить банківську таємницю, штучно ускладнюється самими банківськими установами. У ст. 62 Закону України «Про банки та банківську діяльність» [8] зазначено порядок розкриття банківської таємниці із вказівкою на те, що інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками не тільки за рішенням суду, а й на письмову вимогу органів, що уповноважені на здійснення досудового розслідування стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу. Утім, як свідчать опитування слідчих Національної поліції, поширена практика, за якої банківські установи переважно відмовляють у наданні такої інформації за запитом, вимагаючи рішення суду. Тим самим, знову ж таки нівелюється часовий фактор, що негативно впливає на процес розслідування.

Крім того встановлено, що в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями КПК України з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів [1].

Завищено формалізований стандарт доказування, закладений у вказану норму, видається абсурдним з позицій не тільки швидкості досудового розслідування, а і його ефективності, адже за таких обставин не тільки затягується час, а й створюються передумови, за яких фізичні чи юридичні особи, що володіють речами чи документами (інформацією), можуть їх позбутися, спотворити, тим самим перешкодити встановленню істини в кримінальному провадженні.

Від початку реформаційного процесу в Україні і теоретики, і практики відмічають надмірну гуманізацію законодавства. За нинішніх обставин акцентується на захисті прав і свобод правопорушника замість того, щоб поновлювати в правах жертву кримінального правопорушення, основним запитом якої є відшкодування та компенсація шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Згідно з теорією відновного правосуддя основним питанням має бути не «як слід вчинити з правопорушником?» чи «на що правопорушник заслуговує?», а «що треба зробити для відновлення справедливості?». Відповідно, правосуддя не має бути відплатою, не має приносити додаткову шкоду, а навпаки, діяти на відновлення, створення умов, в якій цей процес міг би початися, а отже, першочерговою метою правосуддя має бути відшкодування шкоди та зцілення потерпілих [9].

З цією метою необхідно змінювати законодавство таким чином, щоб створити умови для проведення ефективного досудового розслідування, забезпечити принцип наступальності та дієвості. А тому підтримується думка та пропонується спростити порядок реалізації тимчасового доступу як до інформації

ції, що містить банківську таємницю, а також до інформації операторів та провайдерів телекомунікацій на підставі ухвали слідчого судді в частині невідкладного надання відомостей у режимі реального часу.

Тим самим треба внести зміни у ст. 166 КПК України, виклавши її в такій редакції: «У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів прокурор, слідчий, дізнавач із метою відшукання та вилучення зазначених в ухвалі речей і документів вправі невідкладно провести обшук. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку».

У процесі розслідування шахрайств, вчинених у кіберпросторі, часто виникають проблеми із визначенням конкретного користувача, який здійснив під'єднання до мережі Інтернет через динамічну IP-адресу.

Загалом IP-адреса складається з адреси мережі, підмережі та локальної гост-адреси (Host), яка є унікальна для кожного вузла. Кожен гост може мати не тільки IP-адресу, але й ім'я, які діляться на частини, що розділяються крапками. Список таких імен зберігається в спеціальній базі даних доменів служби імен DNS (Domain Name System) [10].

Отже, за IP-адресою неможливо встановити конкретний унікальний комп'ютер, з якого зайшли у віртуальний простір, проте вона показує адресу вузла, з якого своєю чергою можуть заходити різні фізичні користувачі.

Відповідно, виникають складнощі зі встановленням тих користувачів, які безпосередньо вчиняють шахрайські дії. Проте цю ситуацію можна полегшити, якщо зобов'язати провайдерів вести облік користувачів із прив'язкою до номера мобільного телефону. Часто реєстрація на певному ресурсі чи створення облікового запису передбачає зазначення номеру мобільного телефону.

Крім того, пропонується ввести на державному рівні обмеження щодо реалізації SIM-карт лише за наявності паспорта громадянина України або іншого документа, що посвідчує особу, для іноземців чи осіб без громадянства. Як свідчить практика, на підготовчій стадії кримінального правопорушення зловмисники часто купляють нові SIM-карти, а після його вчинення позбавляються таких карт. Вбачається, що таке обмеження значно ускладнить вчинення кримінальних правопорушень та слугуватиме стримувальним фактором.

Висновки. Особливістю першочергових та подальших слідчих (розшукових) дій у процесі розслідування шахрайств, вчинених у кіберпросторі, є спрямування на виявлення і фіксацію цифрових слідів, які характеризуються нестійкістю та вимагають спеціальних знань.

Особи, що уповноважені на здійснення розслідування шахрайств у кіберпросторі, перебувають у досить складному становищі через недосконалість кримінальної процесуальної процедури, ресурсовитратність зазначених кримінальних проваджень, брак спеціальних знань, науково-обґрунтованих методик та економічного забезпечення експертних установ.

За таких умов на цьому етапі ефективною є позиція активної протидії цьому виду кримінальних правопорушень у напрямі превенції. З цією метою необхідно активно підвищувати рівень обізнаності громадян щодо того, як не стати жертвою шахраїв у мережі Інтернет.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України в редакції від 11.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 228 с.
3. Золотарьов С.О. Судова комп'ютерно-технічна експертиза та її роль у боротьбі з кіберзлочинами. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*. Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції. Харків, 27 травня 2020 р. С. 95–96.
4. Коршенко В. Судова телекомунікаційна експертиза як джерело доказів під час розслідування кіберзлочинів. *National law journal: theory and practice*. 2017. Вип. 2. С. 197–199.
5. Колесник В.Г. Проблемні питання збереження, фіксації та дослідження інформації в сучасних мобільних телефонах. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*. Збірник матер. Міжнар. наук.-практ. конференції. Харків, 27 травня 2020 р. С. 102–105.
6. Коршенко В.А. Методи судової телекомунікаційної експертизи. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 224–230.
7. Щербакова Г. Досудове розслідування злочинів, учинених із використанням платіжних інструментів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Кримінальне право і кримінальний процес. 2017. Вип. 3. С. 41–46.
8. Про банки та банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 7 грудня 2000 р. в редакції від 05.08.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
9. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание : Пер. с англ. / Общ. ред. Л.М. Карнозовой. Комментарий Л.М. Карнозовой и С.А. Пашина. Москва : МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.
10. Горлач В.М., Макар В.М. Побудова та адміністрування INTRANET-мереж. Ч. 1. Основи мережних технологій : Тексти лекцій. Львів, 1999. 45 с.

Maistrenko M., Tataryn I. Problem aspects of proving fraud committed in cyberspace

Summary. The article is devoted to the problems of detecting fraud committed in cyberspace. Some aspects of the proof process related to the application of special knowledge (lack of software and hardware of experts in this area of research), underdeveloped skills of data analysis in detecting traces formed as a result of external or internal improper influence on the telecommunications system, or certain electronic device, program or computer information, which is expressed in any changes in computer information. Typical errors when removing and packing a smartphone are indicated.

The problems of forensic telecommunication examination are considered, namely: the lack of an orderly set of reports exclusively for such examinations, the use of non-certified hardware and software, as well as a clearly developed and normatively established methodological basis for such examinations.

Emphasizes and proves the ineffectiveness, in the current version, of such a measure to ensure criminal proceedings as temporary access to things and documents. In particular, the provision on the presence of a representative of a body in possession of things or documents to which access must be obtained, the absence in the CPC of Ukraine of a rule that would establish the period during which the investigating judge is obliged to consider such a petition of particular importance. in the disclosure of crimes committed with the use of information technology.

The proposal to amend Art. 166 of the CPC of Ukraine: “In case of non-compliance with the decision on temporary access to things and documents, the prosecutor, investigator, coroner in order to find and seize the things and documents specified in the decision may immediately search. In this case, the prosecutor, investigator, coroner, in agreement with the prosecutor, is obliged to immediately after such actions to apply to the investigating judge with a request to conduct a search”.

Given the established imperfection of the criminal procedure, as well as the lack of special knowledge, scientifically sound methods and economic support of expert institutions, is recognized as an effective position to actively combat this type of criminal offense in the direction of prevention.

Key words: fraud, cyberspace, evidence, forensic examination, telecommunication examination, temporary access to things and documents, prevention.

*Мирошниченко Ю. М.,
кандидат юридичних наук,
суддя*

Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької області

ЗМІСТ І ПОРЯДОК ПОДАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ

Анотація. Стаття присвячена методико-криміналістичним аспектам подання суду доказів учасниками кримінального провадження. Констатовано, що порядок дослідження доказів – це не тільки черговість відповідних дій, але й затверджений судом регламент роботи з окремими доказами, визначений ним метод, за яким здійснюється судове дослідження. З огляду на це головуючий має чітко й зрозуміло для учасників судового провадження розмежувати етап розв'язання судом клопотань сторін і надання ними своїх доказів залежно від встановленої послідовності їх дослідження. При цьому подання доказів не вичерпується наданням суду письмових, електронних документів або речових доказів. Обґрунтування необхідності допиту свідків, експертів, забезпечення сторонами прибуття зазначених осіб та їх допит перед судом – це теж подання доказів.

Таким чином, подання доказів логічно перетворюється з механічної передачі головуючому матеріалів досудового розслідування на процес демонстрації сторонами своїх доказів, обґрунтування їх вагомості, переконливості, доведення допустимості. Цей метод, безумовно, оптимізує процес судового дослідження, підвищить його якість, забезпечить дійсну змагальність сторін, які, на відміну від суду, докладно ознайомлені зі змістом зібраних під час досудового розслідування доказів і як ніхто інший здатні ефективно оперувати ними в судовому засіданні, реалізуючи функцію судового доказування. Для цього його суб'єкт має не просто перелічити й передати зібрані ним джерела доказів головуючому. Подаючи докази, необхідно пояснювати доказове значення кожного з них, систематизувати докази стосовно попередньої чи наступної тези, наголошуючи на висновках, які витікають із сукупності окремих доказів. Відповідну настанову головуючий має дати суб'єктам доказування, визначаючи порядок дослідження доказів.

Ключові слова: криміналістична методика судового провадження, подання доказів.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок наук кримінального процесуального права та криміналістики визначається застосуванням у практичній діяльності суду тісно пов'язаних між собою норм процесуального закону та наукових рекомендацій криміналістики. Положення кримінального процесу становлять правову основу створюваних криміналістикою засобів розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних справ. Криміналістика своєю чергою покликана розкрити особливості застосування інститутів і норм кримінального процесуального права та (за Р.С. Белкіним) заповнити своєю «продукцією» змістовну сторону кримінальної процесуальної науки. Зокрема, це стосується процесу оперування доказами з метою встановлення істини, що підпо-

рядковано закономірностям, які вивчаються криміналістикою [1, с. 136]. Актуальними питаннями, розв'язання яких може бути зараховано до проблемного поля криміналістики, є з'ясування сутності подання суду доказів та розроблення на його основі рекомендацій з оптимізації цього процесу.

Мета статті, результати якої подаються в пропонованій статті, полягала у формуванні в межах концепції криміналістичного забезпечення судового провадження нового підходу до розуміння інституту подання суду доказів сторонами кримінального провадження.

У різні періоди розвитку юридичної науки проблемні питання, пов'язані з поданням доказів у кримінальному провадженні, досліджувались Г.І. Алейніковим, В.Д. Арсеньєвим, А.Р. Белкіним, Ю.М. Грошевим, Є.А. Долею, Р.Г. Зоріним, О.В. Капліною, Л.М. Карнеєвою, Л.Д. Кокоревою, А.М. Ларінім, П.А. Лупинською, М.М. Михеєнком, В.Т. Нором, Ю.К. Орловим, І.Д. Перловим, М.А. Погорєцьким, В.О. Попелюшком, М.С. Строговичем, С.А. Шейфером, О.Г. Шило та іншими радянськими, сучасними українськими та іноземними процесуалістами. Водночас криміналістичним аспектам інституту подання доказів увага практично не приділялась, а наукових праць цієї тематики в межах сучасної кримінальної процесуальної парадигми взагалі немає. Тоді як забезпечення повного та всебічного дослідження фактичних обставин кримінального правопорушення, а отже, значною мірою й правильного вирішення справи, залежить не тільки від точного виконання судом і учасниками судового розгляду процесуального закону, але й від доцільного, вмілого використання прийомів і методів, що розробляються криміналістикою [2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Головним питанням оптимальної організації судового розгляду, відповідь на яке не містить процесуальний закон, є порядок подання сторонами доказів. Щодо цього в КПК існує лише одне правило: докази обвинувачення досліджуються в першу чергу (ч. 1 ст. 349). Невизначеним лишається й момент подання доказів, а отже, розв'язання цих питання переходить у тактичну площину.

За логікою закону суд ухвалює рішення щодо обсягу й порядку дослідження доказів, не маючи у своєму розпорядженні матеріалів досудового розслідування, що суттєво ускладнює розв'язання цього питання. У таких умовах особливого значення набувають вступні промови сторін кримінального провадження. Звісно, виступ зі вступною промовою – це право, а не обов'язок сторони, однак ст. 321 КПК надає суду широкі повноваження щодо проведення судового засідання для забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження, усуваючи з судового розгляду все, що не має

значення для кримінального провадження. Для ефективної презентації своєї позиції прокурори та адвокати мають бути готовими, що головуючий запропонує їм виступити зі вступною промовою [3, с. 14].

У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути висловлена позиція сторони щодо предмета судового розгляду. Таким чином, вступна промова є важливим інструментом для надання судді інформації про факти справи та питання, що ставляться під сумнів [3, с. 13]. Тому головуючий вже на етапі підготовчого судового засідання має всіляко заохочувати сторони до майбутніх вступних промов, підкреслюючи їх значення та окреслюючи зміст.

Судова практика склалася таким чином, що зібрані сторонами докази подаються під час розгляду судом клопотань учасників судового провадження (ст. 350 КПК). При цьому між опонентами нерідко виникають спори з приводу належності та допустимості доказів, розв'язання яких буває вельми проблематичним і не відповідає завданням цієї фази судового розгляду. Втягування суду в передчасні суперечки сторін щодо процесуальних вад певних доказів дезорганізує судове провадження. З метою подолання деструктивного впливу таких спорів на хід судового розгляду необхідно відокремити розгляд клопотань учасників судового провадження, безпосередньо не пов'язаних із дослідженням наявних у сторін доказів, від процесу їх подання, що має стати стрижнем етапу з'ясуванням судом обставин, встановлених під час досудового розслідування, та перевірки їх доказами.

Для цього насамперед потрібно визначитися з поняттям «подання доказів». Попри доволі широке використання як у науковому обігу, так і в практичному вжитку, законодавцем відповідний термін не застосовується. Проте ця обставина не має зупиняти суддів у прагненні оптимізувати свою діяльність, застосовуючи для цього такі організаційно-тактичні заходи, які, з одного боку, не суперечать вимогам закону, а з іншого – сприяють реалізації завдань та основних засад кримінального судочинства (оперативності, безперервності, процесуальної економії та ін.). Власне кажучи, в цьому й полягає один із провів криміналістичного забезпечення судового провадження.

Подання доказів відрізняється від процесуальних клопотань тим, що воно не є зверненням до суду з проханням взяти до розгляду наявні у сторін докази. Суд зобов'язаний прийняти всі докази, які відповідають вимогам належності та допустимості, що доводиться сторонами в процесі подання й одночасного дослідження доказів. Правильно, на нашу думку, вчиняють науковці, які розглядають подання доказів у судовому провадженні у двох аспектах: 1) як фізичне передання суду зібраних речей і документів; 2) як демонстрацію сторонами своїх доказів, спрямовану на їх дослідження в судовому засіданні й доведення їх переконливості [4, с. 173–174].

Однак необхідно йти далі в розумінні природи інституту подання доказів, названі аспекти якого – це дві сторони одного явища, єдиного процесу. Для усвідомлення його неподільної сутності необхідно відмовитися від надто формального, спрощеного, виключно буквального сприйняття норм, які регулюють процедуру судового розгляду. Норми кримінального процесуального права здатні регулювати суспільні відносини лише у взаємодії, що передбачає необхідність системного підходу до тлумачення їх аналізу. Поряд із функціями з'ясування

й роз'яснення змісту норм кримінального процесуального права судове тлумачення виконує ще одну винятково важливу роль – сприяє вдосконаленню законодавства шляхом пом'якшення формулювань нормативних приписів, подолання їхніх дефектів і недосконалостей [5].

З урахуванням наведеного можемо стверджувати, що порядок дослідження доказів – це не тільки черговість відповідних дій, але затверджений судом регламент роботи з окремими видами доказів, визначений ним метод, за яким здійснюється судове дослідження. З огляду на це головуючий має чітко й зрозуміло для учасників судового провадження розмежувати етап розв'язання судом клопотань сторін і надання ними своїх доказів залежно від встановленої послідовності їх дослідження. При цьому подання доказів не вичерпується наданням суду письмових, електронних документів або речових доказів. Обґрунтування необхідності допиту свідків, експертів, забезпечення сторонами прибуття зазначених осіб та їх допит перед судом – це теж подання доказів.

Таким чином, подання доказів логічно перетворюється з механічної передачі головуючому матеріалів досудового розслідування на процес демонстрації сторонами своїх доказів, обґрунтування їх вагомості, переконливості, доведення допустимості. У великих за обсягом доказового матеріалу справах під час підготовчого судового засідання доцільно рекомендувати сторонам підготувати й надати суду під час розв'язання зазначеного питання списки джерел доказів, які вони мають намір подати для дослідження. Так суд отримає необхідну для ухвалення оптимального рішення інформацію щодо характеру та обсягу наявних у сторін доказів.

Цей метод, безумовно, оптимізує процес судового дослідження, підвищить його якість, забезпечить дійсну змагальність сторін, які, на відміну від суду, докладно ознайомлені зі змістом зібраних під час досудового розслідування доказів і як ніхто інший здатні ефективно оперувати ними в судовому засіданні, реалізуючи функцію судового доказування. Для цього його суб'єкт має не просто перелічити й передати зібрані ним джерела доказів головуючому. Подаючи докази, необхідно пояснювати доказове значення кожного з них, систематизувати докази стосовно попередньої чи наступної тези, наголошуючи на висновках, які витікають із сукупності окремих доказів. Відповідну настанову головуючий має дати суб'єктам доказування, визначаючи порядок дослідження доказів.

Тобто в процесі подання доказів сторони мають продемонструвати перед судом як належність та допустимість окремих джерел фактичних даних, так і логічні зв'язки між ними, доводячи певні обставини, критикуючи докази процесуального супротивника, підкреслюючи недоліки чужих та переваги власних доказів. Інакше суд, як і раніше, буде сумлінно «бубоніти» незнайомі йому до цього (значні за обсягом, нерідко рукописні) тексти, а сторони нудьгуватимуть через попередню й детальну з ними обізнаність.

У цьому зв'язку може виникнути сумнів щодо того, чи відбулося в цьому випадку безпосереднє дослідження судом усіх наданих сторонами доказів. Відповідь на це питання має бути позитивною. Судове дослідження – колективний процес, під час якого сторони під керівництвом головуючого досліджують наявні докази. Верховний Суд (далі – ВС) в одній зі своїх постанов із цього приводу зазначив, що мета норм, які регулюють дослідження письмових доказів у суді, полягає в тому,

щоб кожна сторона мала змогу звернути увагу суду на аспекти, важливі для обґрунтування її позиції. Якщо з певних причин сторона вважає, що письмовий документ має бути повністю або частково оголошений, вона має право заявити таке клопотання відповідно до ч. 1 ст. 358 КПК. Кодекс не визначає, хто саме має оголосити ці докази. З огляду на зміст ч. 1 та ч. 2 ст. 22 КПК подання суду доказів, і, відповідно, застосування такого способу їх подання, який забезпечить потреби суду і права інших учасників провадження, покладається на сторону, яка надає такі докази або посилається на них. У певних випадках, урахуваючи особливі потреби сторони, суд може прийняти цей обов'язок на себе [6].

Спірним у судовій практиці початкового періоду застосування нового КПК було питання обсягу матеріалів досудового розслідування, що мали бути долучені до матеріалів кримінальної справи. Зрештою прокурори погодилися з протестами адвокатів щодо залучення протоколів слідчих допитів, і на цьому проблему було вичерпано. Проте, на нашу думку, суду доцільно надавати тільки джерела доказів та документи, зміст яких зазвичай наводиться в судовому рішенні. Інші матеріали, що стосуються результатів оперативно-розшукових заходів, листування слідчого тощо, тільки захаращують справу. Процесуальні документи щодо руху справи, рішень слідчого, прокурора, слідчого судді подаються на дослідження лише в разі потреби доведення допустимості певного доказу.

З огляду на це нами позитивно сприйнята позиція ВС, згідно з якою характер і обсяг доказів, що не стосуються предмета доказування, але можуть мати значення, наприклад, для з'ясування допустимості чи достовірності наданих сторонами доказів, практично неможливо визначити наперед. Через те, що сторони вільні у використанні своїх процесуальних прав і самостійно вибирають стратегію і тактику ведення справи (ст. 22 та ст. 26 КПК), у тому числі тактику спростування доказів, наданих протилежною стороною, обсяг доказів, які можуть бути надані на спростування або, навпаки, на підтвердження допустимості чи достовірності доказів, не може бути визначений заздалегідь, оскільки залежить від динаміки кримінального провадження, яка визначається головним чином діями сторін у процесі.

На цій підставі Суд дійшов такого висновку: сторона, у володінні якої знаходяться докази, що обґрунтовують допустимість інших наданих доказів, приймає рішення про необхідність їх надання суду, лише якщо допустимість цих доказів обґрунтовано поставлена під сумнів з тих чи інших підстав. У такому разі в сторони, яка надала спірний доказ, виникає обов'язок довести його допустимість (ч. 2 ст. 92 КПК), надавши інші докази, і, відповідно, як умова надання доказу – обов'язок відкрити їх іншій стороні. Водночас суд, що розглядає справу, має забезпечити стороні можливість підготувати свою позицію щодо наданого доказу, який не був відкритий стороні на більш ранніх стадіях провадження [7].

Висновки. Отже, ключовим питанням, що корінним чином впливає на вибір тактики судового розгляду, є визначення порядку подання сторонами доказів, зміст якого включає обсяг, послідовність і метод їх дослідження. Суддя, головуєчий у судовому засіданні, має вимагати від прокурора, захисника, інших суб'єктів доказування під час надання доказів не тільки наводити найменування документів, якими вони аргументують свої позиції, але й розкривати їх зміст та так повідомляти про

обставину, на підтвердження якої вони подаються, щоб це було зрозумілим як для суду, так і для будь-якого стороннього розумного спостерігача. Те саме стосується використання сторонами показань свідків, експертів, належність та допустимість яких також мають бути обґрунтовані до початку їх допиту. Власне в цьому й полягає судове доказування в змагальному кримінальному процесі.

Література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики : учебное пособие для вузов в 3-х т. Т. 1. 2001.
2. Гавло В.К., Анисимов Е.Б. К вопросу о предмете криминалистической методики предварительного расследования и судебного разбирательства преступлений, совершаемых преступными сообществами (преступными организациями) в сфере незаконного оборота наркотиков. *Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями* : материалы тринадцатой международной научно-практической конференции : в 2 ч. Барнаул : Барнаульский юридический институт МВД России, 2015. Ч. 1. С. 92–93.
3. Мауї Т.А. Судові процеси: стратегія, навички та нові методи переконання. Аспен Паблішерз, 2-е видання, 2009 р. URL: https://kmdka.com/sites/default/files/files/a5_zelenaya.pdf (дата звернення: 21.06.2021).
4. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 247 с.
5. Бессонов В.О. Проблемы толкования норм уголовно-процессуального права. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2010. № 2. С. 22–24.
6. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.10.2020 р. у справі № 127/21324/16-к (провадження № 51-922км19). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/46/ee02bbc506fc971a6c8c6e11d030f53f.rtf> (дата звернення: 21.06.2021).
7. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 11.05.2021 р. у справі № 737/838/16-к (провадження № 51-1383 км 19). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/48/20e87ec8c40ed48c6b7b47a9332adea.rtf> (дата звернення: 30.06.2021).

Miroshnichenko Yu. Content and procedure for presenting in court during consideration of criminal cases

Summary. The article is devoted to the criminalistic aspects of the submission of evidence by the participants in criminal proceedings. It is stated that the order of examination of evidence is not only the sequence of relevant actions, but the rules of work with individual evidence approved by the court, the method determined by it, according to which the judicial investigation is carried out. In view of this, the presiding judge must clearly and intelligibly distinguish between the participants in the proceedings the stage of the court's resolution of the parties' motions and the provision of their evidence, depending on the established sequence of their examination. In this case, the submission of evidence is not limited to the provision of written, electronic documents or physical evidence. Substantiation of the need to interrogate witnesses, experts, ensure the parties' arrival of these persons and their interrogation before the court is also the submission of evidence.

Thus, the submission of evidence is logically transformed from the mechanical transfer to the chairman of the materials of the pre-trial investigation to the process of demonstration by the parties of their evidence, substantiation of their weight,

persuasiveness, proof of admissibility. This method, of course, optimizes the process of judicial investigation, improve its quality, ensure the real adversarial nature of the parties, which, unlike the court, are thoroughly acquainted with the content of evidence collected during the pre-trial investigation and like no other able to effectively operate them in court. To do this, his subject must not simply list and pass on the sources of evidence he has collected to the chairman. When presenting

evidence, it is necessary to explain the probative value of each of them, to systematize the evidence in relation to the previous or next thesis, emphasizing the conclusions that follow from the totality of individual evidence. The presiding judge should give appropriate instructions to the subjects of evidence, determining the procedure for examining the evidence.

Key words: criminalistic methodics of court proceedings, submission of evidence.

*Свінцицький А. В.,**кандидат юридичних наук,**директор**Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ІНСТИТУТУ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню досвіду зарубіжних країн у питанні забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Визначено, що до заходів безпеки належать такі: для забезпечення безпеки зазначених осіб за рішенням слідчого дані про них можуть не вказуватися в протоколі слідчої (розшукової) дії, проведеної за їх участю, в цьому випадку слідчий за згодою прокурора виносить постанову, в якій викладає причини прийняття такого рішення, вказує псевдонім учасника слідчої (розшукової) дії та зразок його підпису, які використовуються в протоколах слідчих (розшукових) дій за його участю; постанову зберігається в опечатаному конверті, долучається до матеріалів кримінального провадження; за наявності загрози насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо зазначених осіб допустимі контроль і запис їх телефонних та інших переговорів або за їхньою письмовою заявою, або, в разі відсутності такої заяви, на підставі судового рішення; для забезпечення безпеки того, хто впізнає, упізнання може бути проведено таким чином, щоб той, кого впізнають, не міг бачити того, хто впізнає; для забезпечення безпеки зазначених осіб на підставі постанови суду допускається проведення закритого судового розгляду – всього або відповідної його частини; для забезпечення безпеки свідка, його родичів і близьких осіб суд має право не оголошувати справжніх даних про свідка і провести його допит таким чином, щоб інші учасники судового розгляду не могли бачити цього свідка. Доведено, що ефективність і особлива значимість діяльності органів, що забезпечують заходи державного захисту, підтверджена практикою застосування Державної програми в зарубіжних країнах, де цьому питанню приділяється належна увага. На основі досвіду зарубіжних країн можна стверджувати, що переважно застосовувалися такі заходи безпеки, як особиста охорона, охорона житла та майна і тимчасове поміщення в безпечному місці. Зазначено, що, незважаючи на суттєве фінансування державної програми забезпечення безпеки свідків в державах-сусідах і збільшення випадків її застосування, рівень забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, як і довіра до органів правопорядку, залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб надавати необхідну інформацію.

Ключові слова: свідки, потерпілий, заходи безпеки, охорона, кримінальне провадження.

Законодавство України проголошує визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина обов'язком держави. Захист прав людини в кримінальному процесі неможливо розглядати у відриві від кримінальної та кримінальної

процесуальної політики держави, яка є невід'ємною частиною правової політики будь-якого демократичного суспільства.

Одним із проявів державного захисту конституційних прав на життя, свободу і особисту недоторканість є забезпечення безпеки громадянина у сфері кримінального провадження.

У зв'язку з тим, що проблема протиправного впливу на свідків, потерпілих, суддів, прокурорів, слідчих, дізнавачів, їх родичів і близьких осіб набула особливо гострого характеру, на законодавчому рівні було вжито заходів для посилення державного захисту цих осіб, які знайшли відображення в нормах спеціальних правових актів. Забезпечення безпеки громадян направлено на захист таких конституційних і невід'ємних прав людини і громадянина, як право на життя (ст. 27 Конституції України), право на свободу і особисту недоторканість (ст. 29 Конституції України), право на охорону власності (ст. 41 Конституції України), право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України) тощо.

Положення про захист учасників кримінального провадження базуються на ст. 20 КПК України, а також регламентуються Законом України № 3926-ХІІ від 04.02.1994 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Положення щодо права на захист передбачає те, що за наявності достатніх даних про те, що потерпілому, свідкові чи іншим учасникам кримінального провадження, а також їхнім близьким родичам, родичам або близьким особам погрожують вбивством, застосуванням насильства, знищенням або пошкодженням їх майна або іншими небезпечними протиправними діями, суд, прокурор, слідчий, орган дізнання і дізнавач приймають у межах своєї компетенції щодо вказаних осіб заходи безпеки.

У законодавстві України передбачені заходи безпеки, що приймаються судом, прокурором, слідчим, органом дізнання, дізнавачем у межах їх компетенції. До заходів безпеки належать такі:

– для забезпечення безпеки зазначених осіб за рішенням слідчого дані про них можуть не вказуватися в протоколі слідчої (розшукової) дії, проведеної за їх участю, в цьому випадку слідчий за згодою прокурора виносить постанову, в якій викладає причини прийняття такого рішення, вказує псевдонім учасника слідчої (розшукової) дії та зразок його підпису, які використовуються в протоколах слідчих (розшукових) дій за його участю; постанову зберігається в опечатаному конверті, долучається до матеріалів кримінального провадження;

– за наявності загрози насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо зазначених осіб допустимі контроль і запис

їхніх телефонних та інших переговорів або за їхньою письмовою заявою, або, в разі відсутності такої заяви, на підставі судового рішення;

– для забезпечення безпеки того, хто впізнає. упізнання може бути проведено таким чином, щоб той, кого впізнають, не міг бачити того, хто впізнає;

– для забезпечення безпеки зазначених осіб на підставі постанови суду допускається проведення закритого судового розгляду – всього або відповідної його частини;

– для забезпечення безпеки свідка, його родичів і близьких осіб суд має право не оголошувати справжніх даних про свідка і провести його допит таким чином, щоб інші учасники судового розгляду не могли бачити цього свідка.

На превеликий жаль, у нашій державі немає дієвої окремої програми щодо захисту суб'єктів кримінального провадження, і закон, який дуже схожий із законом у США, не отримує гідного фінансування для реалізації його положень.

Ефективність і особлива значимість діяльності органів, що забезпечують заходи державного захисту, підтверджена практикою застосування Державної програми в зарубіжних країнах, де цьому питанню приділяється належна увага. На основі досвіду зарубіжних країн можна стверджувати, що переважно застосовувалися такі заходи безпеки, як особиста охорона, охорона житла та майна і тимчасове поміщення в безпечному місці.

Реалізація програми захисту свідків у зарубіжних країнах покладена на міністерства і відомства. Вивчення бюджету програми дає змогу зробити висновок, що найчастіше застосовуються заходи з особистої охорони для тих, хто потребує захисту, забезпечення спеціальними засобами захисту та оповіщення про небезпеку.

При цьому необхідно зазначити, що такі заходи безпеки, як зміна місця проживання, зміна документів, зміна зовнішності, зміна місця роботи та навчання хоча і включені до відповідних програм, часто на них не виділяється фінансування через велику грошову вартість цих заходів. Тобто незважаючи на їх наявність у законі, на практиці вони застосовуються вкрай рідко.

На жаль, нині відсутній чіткий механізм реалізації всіх заходів безпеки, що передбачені законом, а той факт, що її виконання покладено на кілька міністерств і відомств, ставить під сумнів питання організації, взаємодії та дотримання вимог конфіденційності з боку співробітників рівнозначних відомств.

Крім того, істотним аргументом свідків, які відмовляються співпрацювати з правоохоронними органами, є доволі високий рівень корумпованості окремих співробітників, які за певну винагороду можуть розкрити інформацію про особу, що підлягає захисту.

Залишаються проблемою прогалини у вирішенні питання, яким чином проводити заміну документів і подальше переселення особи в інше місце проживання, оскільки відсутнє чітке розуміння того, як і на підставі якого акту має вносити зміни до відповідних документів (паспорт, ідентифікаційний номер, поліс, трудова книжка) тощо. Тобто невирішених питань у галузі реалізації програми захисту свідків вистачає.

Л. Брусніцин зазначає, що «при наявному формулюванні норм КПК України і КК України неможливо використовувати заходи безпеки у випадках, коли злочинці або їх оточення використовують способи впливу на потерпілих і свідків, не заборонені КК України: мовчазне переслідування на вулицях, підкидання до житла трупів тварин і багато чого іншого. У досить закритих соціальних групах цілі впливу можуть досягатися шляхом створення атмосфери нарочитого відчуження навколо осіб, які сприяють правосуддю. Посткримінальний вплив у таких формах не пов'язаний із протиправними діями, але часто досягає мети» [1, с. 48].

Становить інтерес досвід зарубіжних країн у галузі забезпечення безпеки свідків. Так, у США з 1971 року здійснюється фінансована державою спеціальна Федеральна програма захисту свідків. Крім того, питанням захисту свідків присвячена глава 224 Зводу законів США, яка детально регламентує порядок, підстави і види заходів забезпечення безпеки.

Здійснюється програма спеціальною Службою маршалів США, в якій є своя штаб-квартира, десяток регіональних представництв і офіс у поліції кожного міста, де працює інспектор із питань захисту свідків. Крім того, аналогічний департамент є у ФБР. Згідно з параграфом 3521 Зводу Законів США питання про необхідність застосування заходів безпеки до свідка вирішує Генеральний прокурор, виходячи із суспільної небезпеки скоєного злочину і потенційної небезпеки для свідка і його близьких. Цей параграф передбачає можливість застосування таких заходів захисту:

– забезпечення свідка і його близьких новими документами;

– забезпечення свідка транспортом для перевезення майна свідка до нового місця проживання;

– надання житла;

– забезпечення свідка грошовими засобами, необхідними для поточних витрат;

– надання допомоги в отриманні нової роботи;

– надання інших послуг, необхідних на новому місці проживання;

– забезпечення приховування інформації про заходи захисту свідка, а також міра відповідальності за розкриття цієї інформації.

Відповідно до ч. 3 цього параграфу відповідальність за розголошення цієї інформації передбачає штраф 5000 доларів або тюремне ув'язнення терміном на 5 років, або одночасно обидва види покарання [2, с. 199].

У процесі вирішення питання про застосування заходів безпеки беруться до уваги такі обставини: інформація про попередні судимості свідка, психологічна оцінка особи свідка, а також значимість цих свідків для розслідування кримінальної справи і можливість надходження цієї інформації з інших джерел. У випадках застосування заходів захисту щодо неповнолітнього проводиться психологічна експертиза, що визначає потенційний вплив цієї програми на стосунки між дитиною та батьками.

Перед застосуванням заходів захисту між свідком та Міністерством юстиції укладається угода, в якій визначається таке:

- 1) особа погоджується надати інформацію в кримінальній справі і виступити свідком у суді;
- 2) особа дає зобов'язання про невчинення ним злочину;
- 3) особа дає зобов'язання про нерозголошення відомостей про наданий їй захист;
- 4) особа дає зобов'язання про співпрацю з посадовими особами;
- 5) визначаються заходи захисту, що застосовуються щодо цього свідка.

Параграф 3523 Зводу Законів США встановлює єдину можливість, коли допускається розкриття інформації про особу, учасника програми захисту свідків, – у разі розгляду цивільного позову щодо цієї особи, якщо відповідач не застосував заходів для вирішення питання про розгляд цієї цивільної справи за її відсутності.

Крім Зводу Законів США, порядок застосування заходів безпеки регламентується Законом про захист жертв і свідків злочинів, а також Законом про посилення безпеки свідків.

Необхідно зазначити, що, на протипагу українському законодавству, законодавство США у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства містить чіткі вказівки, в яких випадках може бути реалізована програма захисту свідків, а саме: у справах організованих злочинних груп, злочинах пов'язаних з обігом наркотиків, або інших серйозних федеральних злочинах, зарахованих до таких положеннями Глави 18 зводу Законів США.

Крім того, ця програма може застосовуватися в адміністративному та цивільному судочинстві, якщо дача показань свідком може спричинити застосування до нього насильства.

Законодавство США регламентує особливості включення до програми захисту свідків інформаторів і свідків ув'язнених. Мається на увазі, що безпека інформатора забезпечується силами слідчого органу, що його використовує. Однак у разі потреби він може бути включений до Програми захисту свідків на загальних умовах, якщо відповідає необхідним критеріям.

Закон передбачає обов'язкове психологічне тестування свідка і членів його сім'ї як умову для включення в програму. Також обов'язковою умовою є проведення дослідження на апараті «Поліграф» для свідків, які відбувають ув'язнення, з метою виявлення істинності їхніх показань і подальших намірів і дій. Якщо під час дослідження буде встановлено, що особа становить небезпеку для оточення або дає неправдиві показання, або не розкриває повну інформацію, їй може бути відмовлено у включенні до Програми захисту свідків [3].

Після того, як особу включають до Програми захисту свідків, дані про неї та її близьких є конфіденційними, всі документи подаються в опечатаному вигляді з позначкою «секретно», в тому числі документи щодо опіки, працевлаштування, місця проживання тощо, і державні службовці несуть кримінальну відповідальність за розголошення цих відомостей.

Можна зазначити, що в США питання забезпечення безпеки свідків отримало ширшу розробку й основним засобом захисту є переміщення особи в безпечне місце. Однак серед вчених і практиків у самих Сполучених Штатах можна зазначити критичні погляди щодо дії цієї програми. Так, Slate. RisdonN акцентує на її недоліках. Він зазначає, що з моменту створення в програму було введено близько 7000 свідків і 16 000 членів їхніх сімей. Приблизна вартість безпеки одного свідка з сім'єю становить приблизно 150 000 доларів. При цьому він зазначає, що значна частина свідків має багате кримінальне минуле і вони володіють цінною для розслідування інформацією з тієї причини, що займали не останнє місце в ієрархії організованої злочинної групи і вчиняли злочини поряд з іншими її членами. Також мінусом програми є той факт, що за допомогою отримання нових документів і переміщення свідки переховувалися від боргів, органів опіки та соціальних служб. Крім того, особа, яка переміщується в межах програми, втрачає конституційне право на свободу пересування і приватне життя, оскільки зобов'язана передавати інформацію про це до служби федераль-

них маршалів. Однак при цьому ніхто з третіх осіб не застрахований від можливих протиправних дій із боку захищеної особи з огляду на її кримінальне минуле, і в межах дії програми мали місце випадки, коли захищені особи вчиняли злочини [4].

Отже, необхідно зазначити, що реалізація програми із забезпечення безпеки свідків та інших учасників кримінального судочинства в США має значну кількість дискусійних питань, незважаючи на тривалий період її дії і доведену часом ефективність.

У ФРН у 1998 році був розроблений і прийнятий Закон «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека». Закон визначає, що заходи безпеки можуть бути застосовані до свідків, які дають або можуть дати суттєві показання з метою розкриття особливо небезпечних злочинів, а також до їхніх родичів і близьких, якщо їхнім життям, здоров'ям або благополуччю загрожує небезпека. Відповідно до цього закону реалізується Програма захисту свідків, яка передбачає режим секретності щодо даних про особу захищених осіб, а також можливість їх переміщення на нове місце проживання.

Аналогічна Програма, що фінансується коштом державного бюджету, діє в Австрії. Найпоширеніший спосіб захисту, як і в США і ФРН, – переміщення свідка на безпечну територію, при цьому після переміщення свідкові кілька місяців надається фінансова підтримка, покликана забезпечити йому звичний рівень життя до тих пір, поки він не адаптується в новій обстановці і буде здатний заробляти на життя [5, с. 251–252].

Необхідно зазначити, що незважаючи на суттєве фінансування державної програми забезпечення безпеки свідків у державах-сусідах і збільшення випадків її застосування, рівень забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, як і довіра до органів правопорядку, залишаються на досить низькому рівні, що тягне за собою відмову осіб надавати необхідну інформацію. При цьому притягати до кримінальної відповідальності за дачу неправдивих показань або за відмову від дачі показань досить проблематично, оскільки на практиці особа не говорить про відмову від дачі показань, а пояснює, що «не має необхідної інформації», «не знала», «не чула», «не бачила», «не пам'ятає або пам'ятає смутно». Безсумнівно, ці обставини негативно позначаються на якості розслідування кримінальних проваджень.

Викладене уможливило висновок про необхідність подальшого вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства у сфері забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Література:

1. Брусницян Л. Обеспечение безопасности участников процесса: возможности и перспективы развития УПК. *Российская юстиция*. 2003. № 5. С. 48.
2. Волосова Н.Ю. Уголовно-процессуальное законодательство США: общая характеристика, законодательство штатов, сравнительный анализ / Н.Ю. Волосова, О.В. Федорова. Москва : Издательство «Юрлитинформ» 2008. 264 с.
3. WitnessSecurityProgram. URL: http://www.justice.gov/usao/eousa/foia_reading_room/usam/title9/21mcrmh.htm
4. Slate, Risdon N. The federal Witness Protection Program: its evolution and continuing growing pains. *Criminal Justice Ethics*. 1997. 22 Jun.
5. Правовые основы защиты свидетелей в Австрии. *Зарубежный опыт правового регулирования по вопросам защиты участников судопроизводства и практика его применения*. Москва, 2000. 356 с.

Svintsitsky A. Comparative analysis of the legislation of foreign countries regarding the institute of safety of participants in criminal proceedings

Summary. The article is devoted to the study of the experience of foreign countries in ensuring the safety of participants in criminal proceedings. It is determined that security measures include the following: to ensure the safety of these persons, by decision of the investigator, data on them may not be indicated in the investigative report (search) action carried out with their participation, in this case, the investigator, with the consent of the prosecutor, makes a decision stating the reasons for making such a decision, indicates the pseudonym of the participant in the investigation a (search) action and a sample of its signature, which are used in the protocols of investigative (search) actions with its participation; the order is stored in a sealed envelope, attached to the materials of criminal proceedings; If there is a threat of violence, extortion and other criminal acts against these persons, control and recording of their telephone and other conversations is permissible, either on their written application or, in the absence of such a statement, on the basis of a court decision; To ensure the safety of whoever learns the identification can be conducted in such a way

that whoever learns cannot see whoever learns; In order to ensure the safety of these persons, a closed trial, all or part of it, may be conducted on the basis of a court order; In order to ensure the safety of the witness, his relatives and close persons, the court has the right not to disclose the present witness data and to conduct his interrogation in such a way that other participants in the trial cannot see the witness. It has been proved that the effectiveness and special significance of the activities of the bodies providing state protection measures is confirmed by the practice of applying the State program in foreign countries, where due attention is paid to this issue. Based on the experience of foreign countries, it can be argued that such security measures as personal security, protection of housing and property and temporary accommodation in a safe place were mainly applied. It was noted that despite substantial funding for the State witness security programme in neighbouring States and an increase in its use, the level of security of criminal proceedings as well as confidence in law enforcement agencies remained fairly low, which led to the refusal of persons to provide the necessary information.

Key words: witnesses, victim, security measures, security, criminal proceedings.

Чернієнко А. О.,*кандидат юридичних наук,**головний консультант**Секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності*

КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НАРКОЗЛОЧИНІВ: СУДОВА ПРАКТИКА

Анотація. У кримінальному процесуальному законодавстві України закріплено право кожної особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді в порядку, передбаченому законом. Зазначена гарантія є важливою основою будь-якої правової держави, яка визначає людину, її права та свободи найвищою соціальною цінністю.

Крім того, в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, реалізація права на оскарження має велике значення з позиції дотримання основоположних основ, задекларованих державою, адже ці злочини також підпадають під категорію тяжких або особливо тяжких відповідно до критеріїв, визначених Кримінальним кодексом України.

Стаття присвячена дослідженню судової практики касаційного оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Визначено основні підстави для скасування або зміни судових рішень у процесі розгляду справи зазначеної категорії злочинів у суді касаційної інстанції.

Констатовано, що судова практика касаційного оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях щодо наркозлочинів є невеликою, водночас їх аналіз дає змогу виокремити типові підстави, процесуальні помилки, які становлять основу для скасування рішень попередніх інстанцій.

Зазначено, що найтиповішою підставою для перегляду судового рішення щодо вказаної категорії злочинів є істотне порушення вимог кримінального процесуального закону, зокрема коли під час збирання доказів органами досудового розслідування, що є основою доказування в суді винуватості особи, були допущені порушення прав людини, щодо якої здійснювались відповідні процесуальні заходи.

Також зазначається, що судами касаційної інстанції залишено вирок судів попередніх інстанцій без змін, зокрема виправдувальних вироків, внаслідок недопустимості доказів під час доведення винуватості особи щодо вчинення злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

На основі зазначених типових помилок, яких припускаються під час досудового розслідування кримінального провадження зазначеної категорії злочинів, акцентовано на важливих аспектах, які мінімізують процесуальні помилки та сприятимуть ухваленню законних рішень.

Ключові слова: наркозлочини, перегляд судових рішень, касаційне провадження, права учасників сторін кримінального провадження, виправдувальний вирок.

Постановка проблеми. Держава гарантує кожній особі право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду в порядку, який визначений законодавством України. Важливою передумовою забезпечення такої гарантії є дотримання положень, зокрема кримінального процесуального законодавства України у контексті як процесуальних аспектів розгляду судової справи, так і дотримання прав учасників судового розгляду. Водночас процесуальні помилки, допущені органами досудового розслідування, прокурором, можуть призвести до ситуації, коли реально винувата особа буде виправдана. У кримінальних провадженнях у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів така ситуація має актуальність, адже цей різновид злочину належить до категорії тяжких та особливо тяжких, тобто є злочином підвищеної суспільної небезпечності.

І хоча питання оскарження судових рішень вивчалось багатьма науковцями (Л.О. Богословською, Т.В. Варфоломєєвою, І.В. Вернидубовим, М.М. Гродзинським, Ю.М. Грошевим, В.Т. Маляренком, В.В. Молдованом, М.С. Строговичем та іншими вченими-процесуалістами), касаційне оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях щодо наркозлочинів залишається малодослідженим напрямом у контексті наукових доробків.

Мета статті – комплексно дослідити судову практику касаційного оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях щодо наркозлочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Главою 32 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) регламентовано провадження в суді касаційної інстанції. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку, визначені в ст. 424 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК [1] суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу.

Підставами для скасування або зміни судових рішень у процесі розгляду справи в суді касаційної інстанції є: 1) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 2) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність; 3) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого (ч. 1 ст. 438 КПК України).

У ч. 2 ст. 438 КПК України законодавцем передбачено, що під час вирішення питання про наявність зазначених підстав суд касаційної інстанції має керуватися ст.ст. 412–414 цього Кодексу, в яких роз'яснено, що треба розуміти під кожною з підстав.

Практика розгляду судами касаційної інстанції скарг щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів не є поширеною, проте невелика кількість таких рішень дає змогу виокремити певні помилки судів першої та апеляційної інстанцій, на які має звертати увагу прокурор із метою належного та своєчасного реагування на незаконні рішення, а також уникнення власних помилок, що призводять до залишення без змін виправдувальних вироків судів попередніх інстанцій.

Отже, істотні порушення вимог кримінального процесуального закону вбачаються в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8 лютого 2018 року [2], постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 березня 2018 року [3], постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 березня 2018 року [4], ухвалі Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 березня 2014 року [5] тощо.

З аналізу вказаних судових рішень видається, що судом першої інстанції в основу обвинувального вироку покладено докази, зібрані органом досудового розслідування з порушенням прав людини й основоположних свобод.

Оцінюючи як доказ протокол огляду місця події з огляду на його допустимість, суд першої інстанції не врахував, що речовина, яка виявилась наркотичним засобом – канабісом, вилучена з лівої внутрішньої кишені куртки обвинуваченого працівником поліції, тобто фактично було проведено обшук. Однак у протоколі міститься посилання, що вона вилучена під час поверхневого огляду.

Крім того, поза увагою суду залишилися ті обставини, що зазначений огляд місця події був проведений у кімнаті поліції, до якої обвинувачений був запрошений працівником правоохоронного органу.

Таким чином, з огляду на вимоги ст. 209 КПК України обвинувачений був особою, яка фактично була затримана уповноваженою службовою особою, однак у матеріалах провадження відсутній відповідний протокол затримання особи, складений відповідно до вимог ст. 208 КПК України. Водночас судом не була оцінена законність проведення обшуку затриманого. Ухвалою суду апеляційної інстанції вказаний вирок залишився без змін.

З огляду на викладене касаційна скарга була задоволена, а Верховний Суд наголосив, що судові рішення підлягають скасуванню з призначенням нового розгляду в суді першої інстанції, під час якого варто врахувати наведене, ретельно дослідити всі докази в провадженні та залежно від встановленого постановити законне і обґрунтоване рішення з викладенням у ньому аналізу доказів і ґрунтовних мотивів його прийняття.

Крім вказаного, спостерігаються випадки, коли прокурор формує обвинувачення на доказах, які, вочевидь, є недопустимими, що призводить до винесення судом першої інстанції виправдувального вироку, що в апеляційному та касаційному

оскарженні залишається без змін. Зокрема, в одному з наведених рішень обвинувачення особи за ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 311 КК України переважно ґрунтується на доказах, отриманих у результаті проведених на підставі ухвал слідчого судді обшуків.

Враховуючи, що ці слідчі дії було дозволено здійснювати лише в автомобілі, яким користувався обвинувачений та в квартирі, де він проживав, суд, дослідивши та проаналізувавши протокол за результатами обшуку та відеозапис вказаної слідчої дії, обґрунтовано дійшов висновку, що, по суті, слідчим було здійснено обшук гаражного приміщення без дозволу та згоди його власника (іншої особи) на це, а також із порушенням права обвинуваченого на захист, таким чином порушено вимоги кримінального процесуального закону щодо отримання доказів на підтвердження винуватості в інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях стороною обвинувачення.

В іншому рішенні суд касаційної інстанції з'ясував, що обвинувачення щодо двох осіб за ч. 2 ст. 307 КК України переважно ґрунтувалось на доказах, отриманих у результаті проведених негласних слідчих (розшукових) дій щодо інших осіб та в процесі здійснення досудового розслідування стосовно іншої особи. Негласні слідчі дії щодо обвинувачених не проводились, дозвіл було надано на здійснення оперативної закупки наркотичного засобу в зовсім іншої особи. У матеріалах кримінального провадження відсутня відповідна ухвала слідчого судді про використання результатів вказаних негласних слідчих дій в іншому кримінальному провадженні, як того вимагає ст. 257 КПК України, тому всі докази, здобуті внаслідок проведених негласних слідчих дій щодо інших осіб, суд правильно визнав недопустимими.

З урахуванням наведеного колегія суддів погодилась із висновком суду першої інстанції про недопустимість таких доказів з огляду на положення ст.ст. 86, 87 КПК України та вважає, що суд дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність вчинення кримінальних правопорушень обвинуваченими, а тому постановив ухвалу Апеляційного суду залишити без зміни, а касаційну скаргу прокурора, який брав участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції, – без задоволення.

До того ж суди апеляційної інстанції, які залишають скаргу без задоволення, а рішення суду першої інстанції, яким виправдано обвинуваченого за злочин визначеної категорії, – без змін, на порушення вимог кримінального процесуального закону не перевіряють доводи прокурора про те, що в діях засудженого вбачається інший склад злочину, не надають оцінки доказам, які підтверджують доводи сторони обвинувачення.

Крім того, постановою колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 листопада 2018 року [6] залишено без змін рішення судів попередніх інстанцій, якими особу визнано невинуватою у пред'явленому обвинуваченні за ч. 2 ст. 307 КК України та виправдано через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення.

Зокрема, судом підтверджені доводи суду першої інстанції щодо обґрунтованості визнання доказів такими, що отримані з істотним порушенням кримінального процесуального закону.

У процесі касаційного розгляду було встановлено, що вказане обвинувачення переважно ґрунтується на доказах, отриманих у результаті проведених негласних слідчих (розшукових) дій.

Суд першої інстанції врахував, що ці слідчі дії необхідно було проводити на підставі письмової згоди на проведення

оперативної закупки покупцем та на підставі постанови прокурора про проведення оперативної закупки покупцем в особи, а також у кожному випадку наявності підстав для оперативно-розшукової діяльності мала бути порушена оперативна-розшукова справа, що не було зроблено, та обґрунтовано визнав, що було порушено вимоги кримінального процесуального закону щодо отримання доказів на підтвердження винуватості особи в інкримінованих йому кримінальних правопорушеннях стороною обвинувачення.

Також місцевим судом правильно зазначено щодо розбіжностей у часі, місці та кількості вилученої в особи речовини рослинного походження.

Беручи до уваги вищезазначене, колегія суддів погодилась із висновком суду першої інстанції про те, що всі докази, отримані внаслідок негласних слідчих (розшукових) дій з огляду на положення ст.ст. 86, 87 КПК України, не можуть бути визнаними допустимими.

Відповідно до вимог ст. 419 КПК України у разі залишення апеляційної скарги без задоволення в ухвалі суду апеляційної інстанції мають бути зазначені підстави, з яких апеляційну скаргу визнано необґрунтованою.

Прокурор має звертати увагу на те, що в ухвалі варто проаналізувати всі доводи, зазначені в апеляції, та зіставити їх із наявними у справі доказами, дати на кожен із них вичерпну відповідь. Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність за вказаною категорією кримінальних правопорушень також має практичне значення.

У межах зазначеної підстави прокурору необхідно ретельно перевіряти правильність кваліфікації, як, наприклад, в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15 жовтня 2009 року [7], де прокурор ставить питання про зміну вироку у зв'язку з неправильним застосуванням судом закону, а саме зайвою кваліфікацією за ч. 1 ст. 313 КК України.

Колегія суддів наголосила, що п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» зазначено, що відповідно до ст. 313 КК України під обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, потрібно розуміти апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляються (наприклад, конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегату (наприклад, насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави тощо) обладнанням, призначеним для цієї мети, за змістом закону не визнаються.

Таким чином, вилучені в особи металева підставка, матер'яна мотузка, лійка та дві каstrули не є обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, а його дії з придбання та зберігання цих предметів не містять складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 313 КК України, тому вирок щодо нього в частині засудження за цим законом підлягає скасуванню, а справа – закриттю.

Крім вказаного, прокурору необхідно звертати увагу на правильність застосування положень ст. 75 КК України

(«Звільнення від відбування покарання з випробуванням»), маючи на увазі, що з урахуванням даних про особу засудженого та обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, призначення покарання із застосуванням ст. 75 КК України вважатиметься неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що потягло м'якість призначеного покарання. Про це зазначено в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26 липня 2018 р. [8].

Невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого є заключною підставою для скасування або зміни судового рішення судом касаційної інстанції, передбаченою п. 3 ч. 1 ст. 438 КПК України.

У контексті вказаної підстави прокурору необхідно пам'ятати, що злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів мають велику суспільну небезпеку, завдаючи шкоди здоров'ю населення.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів засудженими, так і іншими особами.

Ч. 2 ст. 65 КК України визначено, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Прикладом вказаного є ухвала Колегії суддів судової палати в кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 червня 2014 року [9].

Аналіз цього рішення суду зображує вирішення питання щодо невідповідності призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого, а також правил призначення покарання на підставі ст. 70 КК України за сукупністю злочинів щодо застосування принципів поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань.

Зокрема, особу засуджено за ч. 1 ст. 306, ч.ч. 1, 2 ст. 307 КК України. У касаційній скарзі прокурор послався на порушення правил призначення покарання на підставі ст. 70 КК України.

Колегія суддів визначила, що суд правильно встановив відсутність пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, дані про особу засудженого, який раніше не судимий, характеризується посередньо. Разом із тим судом не враховано стан здоров'я засудженого, який є інвалідом III групи і потребує лікування. Однак суд вважає можливим визнати стан здоров'я засудженого та відсутність попередніх судимостей обставинами, що пом'якшують покарання та істотно знижують тяжкість вчиненого злочину, у зв'язку з чим покарання варто пом'якшити із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом»), передбаченої санкцією ч. 2 ст. 307 КК України.

Висновки. Дослідження практики касаційного оскарження судових рішень у кримінальних провадженнях щодо наркозлочинів дало змогу виокремити типові порушення, які виникають здебільшого під час досудового розслідування, а їх врахування в практичній діяльності, зокрема органами досудового розслідування, дозволять уникати порушень прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також сприятимуть ухваленню законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/ed20200101#Text>.
2. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08.02.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72243400>.
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.03.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72561227>.
4. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.03.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938764>.
5. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27.03.2014 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.
6. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.11.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78044769>.
7. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 15.10.2009 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.
8. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26.07.2018 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75528729>.
9. Ухвала Колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26.06.2014 р. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

Cherniienko A. Cassation appeals of court decisions in criminal proceedings regarding drug crimes: judicial practice

Summary. The criminal procedural legislation of Ukraine enshrines the right of every person to appeal against procedural decisions, actions or omissions of a court or an investigating

judge in the manner prescribed by law. This guarantee is an important basis of any state governed by the rule of law, which defines a person, his rights and freedoms as the highest social value.

In addition, in criminal proceedings for crimes in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors, the exercise of the right to appeal is of great importance in terms of compliance with the fundamental principles declared by the state, as this crime also falls, in accordance with the criteria set by the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the study of judicial practice of cassation appeal of court decisions in criminal proceedings in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.

The basic bases for cancellation or change of court decisions at consideration of case of the specified category of crimes in court of cassation are defined.

It is stated that the judicial practice of cassation appeal of court decisions in criminal proceedings on drug crimes is small, at the same time their analysis allows to identify typical grounds, procedural errors, which are the basis for revoking the decisions of previous instances.

It is also noted that the courts of cassation upheld the verdicts of the courts of previous instances, in particular acquittals, due to the inadmissibility of evidence in proving the guilt of a person in the field of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors.

Based on these typical mistakes that are made during the pre-trial investigation of criminal proceedings in this category of crimes, attention is focused on important aspects that minimize procedural errors and facilitate the adoption of legal decisions.

Key words: drug crimes, review of court decisions, cassation proceedings, the rights of participants in criminal proceedings, acquittal.

Завидняк І. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України

РІВНІ ТА ВИДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розглядаються аспекти міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях за участю іноземних громадян, що стосуються понять та умов видачі осіб до держави громадянства, рівнів міжнародного співробітництва під час кримінального провадження та видів взаємної правової допомоги під час розслідування злочинів міжнародного характеру. Розглянуто нормативно-правові акти щодо екстрадиції осіб, які вчинили транснаціональні злочини у сфері оподаткування, особливості та проблематику застосування цього виду міжнародного співробітництва до таких осіб.

Визначено три рівні міжнародного співробітництва під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру: універсальний рівень, який охоплює співробітництво в рамках універсальних міжнародних організацій; регіональний рівень, який охоплює співробітництво на регіональному рівні; двосторонній рівень, який охоплює співробітництво шляхом укладання угод між двома державами.

Окреслено такі види міжнародного співробітництва: 1) досудове співробітництво, яке включає в себе (отримання показань і заяв від окремих осіб; вручення документів, пов'язаних із кримінальним провадженням; здійснення обшуків та виїмок; проведення оглядів; надання інформації, речових доказів, оригіналів або заверених копій відповідних документів; встановлення особи та її місцезнаходження; проведення експертиз; розшук або визначення розміру активів та їх передача для доказових цілей; надання будь-якої допомоги, яка не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної сторони;

вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження, ідентифікації, накладення арешту, вилучення і конфіскації коштів, призначених для вчинення терористичних дій тощо); 2) співробітництво під час судового провадження, яке включає такі форми (вручення судових документів, проведення окремих процесуальних дій; виконання вироків судів України на території іноземних держав; виконання вироків (рішень) судів іноземних держав на території України; інформування компетентних органів України про вирок, які набрали законної сили щодо іноземних громадян; оформлення та подання запитів компетентним органам іноземних держав; підготовка та направлення запитів щодо роз'яснення законодавства іноземної держави); 3) міжнародне співробітництво з питань екстрадиції (видачі) та тимчасової видачі особи.

Акцентовано на колізії норм міжнародного законодавства, двосторонніх міжнародних договорів, учасником яких є Україна, та національного кримінального та кримінального процесуального законодавства України щодо екстрадиції осіб під час розслідування транснаціональних податкових злочинів. Зазначено, що такий вид міжнародного співробітництва, як екстрадиція, не може бути засто-

сований під час розслідування транснаціональних податкових злочинів.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, економічні злочини транснаціонального характеру, податкові злочини, міжнародна правова допомога, кримінальне провадження, екстрадиція.

Постановка проблеми. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального процесу є об'єднанням зусиль держав та інших учасників міжнародних відносин із метою підвищення ефективності процесу досудового розслідування злочинів міжнародного характеру, судового розгляду та притягнення винних осіб до відповідальності. Міжнародне співробітництво під час розслідування злочинів міжнародного характеру, в тому числі й розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру, реалізується згідно з певними рівнями, напрямками та має певні види. Однак активний розвиток міжнародної злочинності, нові виклики та загрози вимагають від нас не тільки вдосконалення чинних напрямів та видів міжнародного співробітництва, а й впровадження нових, з огляду на специфіку розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру.

Увагу питанням міжнародного співробітництва в процесі розслідування злочинів приділяли Ю.П. Аленіна, А.Б. Антонюк, О.В. В'язовченко, Г.В. Грянка, О.М. Джуца, Ю.В. Оніщик, Ю.М. Черноус та ін. Але, пропри значне зацікавлення науковців проблематикою міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, єдиного погляду щодо рівнів та видів такого співробітництва немає.

Мета статті – визначити основні рівні, напрями та види міжнародної співпраці під час кримінального провадження та окреслити особливості цих категорій у розслідуванні економічних злочинів транснаціонального характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародне співробітництво в кримінальному провадженні є багаторівневою системою відносин, яка охоплює процесуальну, законодавчу, політичну, організаційно-управлінську, інформаційну та науково-дослідну діяльність держав, уповноважених органів та міжнародних організацій задля узгодженості дій уповноважених на те органів під час досудового розслідування злочинів, судового розгляду та притягнення винних осіб до відповідальності. Міжнародне співробітництво під час розслідування злочинів міжнародного характеру може проходити на кількох рівнях. Н.В. Пронюк визначає три рівні міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні, а саме: рівень двостороннього співробітництва між державами; регіональний рівень; універсальний рівень [1, с. 228]. А от Л.Н. Галенська вказує на те, що боротьба зі злочинністю ведеться у світовому

масштабі, на регіональному рівні та на двосторонній основі. Своєю чергою Г.В. Грянка, думку якого ми підтримуємо, виділяє такі рівні міжнародного співробітництва в процесі розслідування злочинів міжнародного характеру [2, с. 170]:

1) рівень двостороннього співробітництва між державами, що полягає у взаємодії між центральними (уповноваженими), компетентними органами держав, дипломатичними представництвами, консульськими установами та іншими уповноваженими суб'єктами;

2) співробітництво на регіональному рівні, що відбувається за сприяння міжнародних організацій регіонального рівня. Так, Україна є членом Ради Європи (з 1995 р.), Організації з безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ) (з 1992 р.). Слід зазначити й взаємодію з Європейським Союзом, Європол, Організацією американських держав (ОАД), з якими Україна співпрацює на окремих засадах;

3) співробітництво на світовому (глобальному) рівні, що відбувається за сприяння відповідних міжнародних організацій. Йдеться про ООН (членство з 1945 р.) та її спеціалізовані установи, Інтерпол (членство СРСР з 1990 р., України – з 1992 р.) та інші.

У зв'язку з цим вважаємо, що співробітництво держав під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру також здійснюється на трьох рівнях: універсальному, регіональному й двосторонньому.

Перший рівень – універсальний – охоплює співробітництво в рамках універсальних міжнародних організацій.

Другий рівень – регіональний – охоплює співробітництво на регіональному рівні, що пояснюється збігом інтересів та характером відносин країн певного регіону. У рамках регіональних організацій розроблено механізми координації зусиль держав у боротьбі зі злочинністю, в тому числі й у боротьбі з економічною злочинністю транснаціонального характеру. Правову основу таких механізмів становлять багатосторонні конвенції.

Третій рівень – двосторонній – охоплює співробітництво шляхом укладання угод між двома державами. Таке співробітництво дозволяє більш повно врахувати характер відносин між двома державами, їхні інтереси щодо кожної конкретної проблеми. Найбільшого поширення набули двосторонні угоди з таких питань, як уникнення подвійного оподаткування, надання правової допомоги в податкових справах, надання правової допомоги в кримінальних справах, видача правопорушників, видача засуджених осіб для відбування покарання у країні, громадянами якої вони є, тощо.

Види міжнародного співробітництва під час кримінального провадження можна виокремити, дослідивши кримінальне процесуальне законодавство України та міжнародні нормативно-правові акти в цій сфері. Так, аналіз законодавства показує, що в процесі розслідування злочинів міжнародного характеру, в тому числі розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру, можна виділити три групи видів міжнародного співробітництва, а саме:

1) досудове співробітництво, яке включає в себе окремі форми взаємної правової допомоги:

– отримання показань і заяв від окремих осіб (включаючи обвинувачених, підозрюваних, свідків, потерпілих, експертів тощо);

– вручення документів, пов'язаних із кримінальним провадженням, в тому числі повісток;

– здійснення обшуків та виїмок;

– проведення оглядів;

– надання інформації, речових доказів, оригіналів або завірених копій відповідних документів, включаючи банківські, фінансові, юридичні тощо;

– встановлення особи та її місцезнаходження;

– проведення експертиз;

– розшук або визначення розміру активів (доходів, майна або інших речей), їх передача для доказових цілей, а також реалізація заходів, пов'язаних із накладенням арешту, конфіскацією та передачею здобутого злочинним шляхом майна тощо;

– надання будь-якої допомоги, яка не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної сторони – держави, до компетентного органу якої направляється запит;

– використання технологій відеоконференцв'язку під час розслідування кримінальних справ;

– проведення транскордонних обшуків та вилучення інформації, наданої через телекомунікаційні мережі;

– вжиття заходів щодо встановлення місцезнаходження, ідентифікації, накладення арешту, вилучення і конфіскації коштів, призначених для вчинення терористичних дій тощо;

2) співробітництво під час судового провадження, яке включає такі форми:

– виконання запитів про правову допомогу (вручення судових документів, проведення окремих процесуальних дій);

– оформлення доручень про вручення документів та виконання окремих процесуальних дій на території іноземної держави;

– виконання вироків судів України на території іноземних держав;

– виконання вироків (рішень) судів іноземних держав на території України;

– інформування компетентних органів України (Міністерство юстиції України) про вирок, які набрали законної сили щодо іноземних громадян;

– оформлення та подання запитів компетентним органам іноземних держав;

– підготовка та направлення запитів щодо роз'яснення законодавства іноземної держави;

3) міжнародне співробітництво з питань екстрадиції (видачі) та тимчасової видачі особи. Цей вид співробітництва включає видачу особи для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

На нашу думку, п. 2 ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України необхідно доповнити таким видом екстрадиції, як видача осіб для проведення примусового лікування в державі їх громадянства або постійного місця проживання.

Зазначимо, що не всі види міжнародного співробітництва під час кримінальних проваджень входять до кола слідчих (розшукових) та процесуальних дій, зазначених у Кримінальному процесуальному кодексі України, хоча більшість із них визнається законодавством багатьох країн світу. Тому певне обмеження меж правового регулювання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження у КПК України не відповідає загальносвітовим тенденціям. У зв'язку з цим вважаємо, що пропозиція щодо зміни назви ст. 542 «Обсяг міжнародного співробітництва під час кримінального провадження» на «Види міжнародного співробітництва під час кримінального провадження», яка буде містити

виділені нами види міжнародного співробітництва, враховуючи не тільки вітчизняне, а й міжнародне законодавство, є доволі перспективною.

Хочемо зауважити, що найбільш проблемним видом міжнародного співробітництва під час кримінального провадження є вид міжнародного співробітництва, пов'язаний з екстрадицією іноземних громадян до держави громадянства. Також хочемо акцентувати на тому, що саме цей вид співробітництва не може бути застосований під час розслідування певної категорії економічних злочинів транснаціонального характеру, а саме злочинів у сфері оподаткування. У першу чергу це стосується видачі осіб, які вчинили злочин цієї категорії та фактичної передачі таких осіб.

Проаналізуємо цю проблематику на прикладі міжнародного законодавства, двосторонніх міжнародних договорів учасником яких є Україна та кримінального процесуального законодавства України. Відповідно до ст. 2 другого додаткового протоколу Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17 березня 1978, за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, видача здійснюється між Договірними Сторонами відповідно до положень цієї Конвенції, якщо правопорушення, за законодавством запитованої Сторони, відповідає правопорушенню такого ж самого характеру. При цьому у видачі правопорушника не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитованої Сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту таким же чином, як законодавство запитуючої Сторони [3]. Але, згідно з ч. 1 ст. 2 цієї конвенції, видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитованої Сторони та запитованої Сторони позбавленням волі на мінімальний строк не менше одного року. Якщо особу визнано винною на території запитованої Сторони, термін призначеного покарання має становити не менше чотирьох місяців [4].

Наприклад, у ч. 3 ст. 2 Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників від 21 жовтня 2003 року у справах про злочини, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, екстрадиція здійснюється відповідно до цього Договору та законодавства запитованої Сторони. У видачі не може бути відмовлено на тій підставі, що законодавством запитованої Сторони не передбачені такі самі мито чи податки, або якщо вони неоднаково регулюються в обох Сторонах [5]. Але ч. 1 ст. 2 цього Договору вказує на те, що екстрадиція особи здійснюється за умови, якщо за законодавством обох Сторін за злочин, у зв'язку з яким направляється запит про видачу, передбачено мінімальне покарання у виді позбавлення волі не менше одного року, незалежно від будь-яких особливостей кваліфікації злочину [5].

Аналогічні норми містяться в Договорі про екстрадицію між Україною та Китайською Народною Республікою від 10 грудня 1998 року, Договорі між Україною та Республікою Індія про видачу правопорушників від 3 жовтня 2002 року, Договорі між Україною та Республікою Панама про видачу правопорушників від 4 листопада 2003 року, Договорі між Україною та Ісламською Республікою Іран про видачу правопорушників від 11 травня 2004 року.

Відповідно до ч. 1 ст. 573 КПК України запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитую-

ється видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців [6].

Як бачимо, проблематика цього питання полягає в тому, що міжнародне законодавство та двосторонні міжнародні договори, учасником яких є Україна не забороняють видачу осіб, які вчинили транснаціональні злочини у сфері оподаткування, та фактичну передачу таких осіб, але чітко визначають санкцію, що передбачає покарання за вчинений злочин (позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року).

Отже, екстрадиція злочинців здійснюється за умови, якщо за законом хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитуються видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі не менше як один рік. Однак згідно з Кримінальним кодексом України більшість злочинів у сфері оподаткування не передбачають покарання у виді позбавлення волі. Тому цей вид міжнародного співробітництва неможливо застосувати під час розслідування транснаціональних податкових злочинів [7, с. 51]. Винятком можуть бути випадки, коли ухилення від оподаткування буде пов'язане з іншими злочинами, санкції яких передбачають покарання у виді позбавлення волі (наприклад, злочин у сфері оподаткування буде передувати легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом) [8, с. 104].

Висновки. Аналіз регулювання питань міжнародної співпраці під час кримінальних проваджень вказує на те, що багато питань, які стосуються цього інституту, потребують внесення змін і доповнень у чинне вітчизняне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство. Також важливо розуміти, що нові виклики та загрози транснаціональних економічних злочинів вимагають як удосконалення сучасних видів та форм міжнародного співробітництва, так і впровадження новітніх з урахуванням специфіки розслідування таких протиправних діянь.

Література:

1. Пронюк Н.В. Сучасне міжнародне право. Київ : КНТ, 2008. 344 с.
2. Грянка Г.В. Питання міжнародного співробітництва у розслідуванні злочинів міжнародного характеру. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1 (10). С. 163–173. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/07/14_Hrianka.pdf.
3. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17.03.1978 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_035
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_033
5. Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про видачу правопорушників від 21.10.2003 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/076_013
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
7. Цимбал П.В., Завидняк І.О., Завидняк В.І. Процесуальні аспекти міжнародного співробітництва при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері оподаткування : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2021. 172 с.
8. Оніщик Ю.В. Особливості застосування правових норм щодо екстрадиції осіб під час розслідування фінансових правопорушень транснаціонального характеру. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 2. С. 100–105.

Zavydnyak I. Levels and types of international cooperation in criminal proceedings

Summary. The article considers aspects of international cooperation in criminal proceedings with foreign citizens, concerning the concepts and conditions of extradition, levels of international cooperation in criminal proceedings and types of mutual legal assistance in the investigation of international crimes. The normative legal acts on extradition of persons who have committed transnational crimes in the field of taxation, features and problems of application of this type of international cooperation to such persons are considered.

Three levels of international cooperation in the investigation of economic crimes of a transnational nature have been identified, which include: the universal level, which covers cooperation within the framework of universal international organizations; regional level, which includes cooperation at the regional level; bilateral level, which includes cooperation, by concluding agreements between the two states.

The following types of international cooperation are outlined: 1) pre-trial cooperation, which includes the receipt of testimony and statements from individuals, the service of documents related to criminal proceedings, searches and seizures, inspections, the provision of information, evidence, originals or certified copies of relevant documents, identification and location, examination, search or determination of assets and their transfer for evidentiary

purposes, the provision of any assistance that does not contradict the domestic law of the requested party; taking measures to establish the location, identification, seizure, seizure and confiscation of funds intended for terrorist acts, etc.); 2) cooperation during court proceedings, which includes the following forms (service of court documents, carrying out certain procedural actions; execution of judgments of courts of Ukraine on the territory of foreign states; execution of judgments (decisions) of courts of foreign states on the territory of Ukraine; which have entered into force in respect of foreign nationals, registration and submission of inquiries to the competent authorities of foreign states, preparation and submission of requests for clarification of the legislation of a foreign state); 3) international cooperation on extradition (extradition) and temporary extradition of a person.

Emphasis is placed on the conflict between the norms of international law, bilateral international treaties to which Ukraine is a party and the national criminal and criminal procedure legislation of Ukraine, on the extradition of persons in the investigation of transnational tax crimes. It is noted that such a type of international cooperation as extradition cannot be used in the investigation of transnational tax crimes.

Key words: international cooperation, economic crimes of a transnational nature, tax crimes, international legal assistance, criminal proceedings, extradition.

*Бородій І. В.,**аспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України*

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ УЧАСТІ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті розкрито особливості процесуального аспекту участі засекречених осіб у кримінальному провадженні, проаналізовано стан сучасного кримінального процесуального законодавства щодо цього питання та внесено відповідні пропозиції щодо наявних недоліків. Зазначено, що кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому (дознавачу) змогу зберегти в таємниці дані про особу потерпілого або свідка в процесі проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, які передбачають їхню участь. Найбільш часто рішення приховати анкетні дані слідчий приймає перед допитом, оскільки саме в процесі його проведення від свідків і потерпілих надходить значна частина відомостей про кримінальне правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що незважаючи на те, що вигадане ім'я – найбільш поширена форма псевдоніма, вона все ж не забезпечує повної безпеки: зберігається нехай і малоімовірна, але можливість збігу зі справжніми персональними даними іншого реального громадянина. Використання псевдоніма ідентифікаційного номери може викликати труднощі в запам'ятовуванні учасниками судового розгляду, внести плутанину і, як наслідок, спричинити помилки в процесуальних документах. Вказано, що значна проблема реалізації розглянутого заходу безпеки пов'язана з небезпекою витоку відомостей про засекречену особу, що виникає в разі неналежного зберігання матеріалів, що містять постанову та анкетні дані учасника процесу, а також отримання доступу до них третіх осіб. Наголошено, що нині відсутній єдиний підхід до оформлення та зберігання матеріалів із постановою про збереження в таємниці даних про особу учасників процесу. Підтримана позиція вчених щодо фіксації даних про захищених осіб на спеціальних картках, які варто зберігати окремо від кримінального провадження. Право знайомитися з відомостями, занесеними до них, має належати тільки прокурору і судді, який буде розглядати цю кримінальну справу. У разі виникнення в обвинуваченого або його захисника сумнівів у реальності засекреченої особи вони мають право клопотати перед зазначеними особами про перевірку існування засекреченого свідка або потерпілого, а також про підтвердження останніми своїх показань, що містяться в протоколах допитів. Зроблено висновок, що конверт, що містить відомості про захищену особу, має бути виготовлений із темного непрозорого матеріалу, оскільки на практиці мали місце випадки, коли підозрювані і захисники намагалися переглянути вміст конверта за допомогою світла.

Ключові слова: кримінальне провадження, заходи безпеки, свідки, засекречені особи.

Постановка проблеми. Спричинення посткримінального впливу на учасників кримінального провадження можливе на будь-якій із його стадій, але найбільший масштаб воно набуває

на стадії досудового розслідування, в тому числі на етапі ознайомлення підозрюваних із матеріалами кримінального провадження в порядку, передбаченому ст. 221 КПК України. Інтенсифікація протиправного впливу на цій стадії пояснюється тим, що саме в процесі досудового розслідування формулюються обсяг і межі обвинувачення, а також дається попередня оцінка винуватості підозрюваних осіб.

Кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому (дознавачу) змогу зберегти в таємниці дані про особу потерпілого або свідка в процесі проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, які передбачають їхню участь. Найчастіше рішення приховати анкетні дані слідчий приймає перед допитом, оскільки саме в процесі його проведення від свідків і потерпілих надходить значна частина відомостей про кримінальне правопорушення. Забезпечення реальної безпеки при збереженні в таємниці даних про особу учасників кримінального провадження досягається шляхом застосування нестандартної тактики допиту та особливого способу викладу показань у протоколі, оскільки, навіть якщо реальні анкетні дані вилучено з протоколу, підозрюваний може впізнати потерпілого (свідка), прочитавши текст його показань, за такими ознаками:

1) стиль викладу (багатий/стилий словниковий запас, характерні для цієї особи висловлювання і звернення мови, типові слова, побудова фраз тощо). Показання допитуваної особи записуються від першої особи і, за можливості, дослівно. Допитуваний під час опису події кримінального правопорушення може вживати специфічні слова і характерні вирази, за якими його можна ідентифікувати. З цієї причини слідчому варто запропонувати засекреченому свідкові (потерпілому) викладати свої показання стисло, сухо і абстрактно, без зайвих деталей. В.М. Мешков наводить вдалий приклад такого формулювання: «Я підтверджую факт участі грн. Н. у вбивстві. Він дійсно завдав низку ударів ножом, від яких потерпілий помер. Все це відбувалося на моїх очах» [1, с. 136]. Записуючи текст показань, слідчий має упевнитися, що в них не міститься ніяких конкретних відомостей, що дають змогу встановити особисті стосунки, що пов'язують засекречену особу, вбивцю і жертву. Слід також уникати вказівки на просторові та тимчасові характеристики, здатні видати місцезнаходження допитуваного в момент вчинення кримінального правопорушення;

2) відомості, які можуть бути відомі вузькому колу осіб. Засекречена особа може виявитися носієм інформації обмеженого доступу, що підвищує ймовірність її впізнання підозрюваним і робить вразливим для протиправного впливу. Так, адвокат А. Гламаздіна зазначає: «У моїй практиці було кілька кримінальних справ економічної спрямованості, в яких засе-

кречувалися анкетні дані свідків. Але від цього правоохоронні органи не отримали належного ефекту: в показаннях свідків містилася інформація, доступ до якої в компанії був обмежений. Відповідно, всім було очевидно, хто ці свідки» [2];

3) вказівка на джерело інформації (в тому числі на конкретних осіб) або на місце і час отримання відомостей.

Викладене показує, що реальна безпека учасника процесу не може бути забезпечена без процедури знеособлення тексту показань. Інакше застосування заходів безпеки залишиться лише формальністю.

Згідно з дослідженнями О.Б. Соколова, С.А. Табакова, захід безпеки у вигляді збереження в таємниці даних про особу застосовується у 91,5% випадків щодо свідків [3, с. 63], і це, насамперед, свідки з боку обвинувачення. Разом із тим КПК не містить заборону і на збереження в таємниці даних про особу свідків зі сторони захисту. Потреба засекречення свідка зі сторони захисту, який обґрунтовано побоюється за свою безпеку, може виникнути, якщо його допит проводиться слідчим за клопотанням підозрюваного або захисника.

Погоджуючись із думкою, висловленою М.О. Баєвим і О.Я. Баєвим, ми вважаємо, що в такій ситуації слідчий не може відмовити представникам сторони захисту в допиті заявленої ними особи під псевдонімом, про що варто винести відповідну постанову, виконавши всі інші вимоги, передбачені щодо цього питання кримінальним процесуальним законодавством [4, с. 219–220]. Видається, що цей обов'язок слідчого має бути нормативно закріплений. Випадки участі у слідчих (розшукових) діях потерпілого, дані якого засекречені, хоча й зустрічаються значно рідше, винятком не є.

Разом із тим серед дослідників немає єдності думок щодо можливості та доцільності приховування даних про особу потерпілого.

Зокрема, І.О. Міщенкова пропонує виключити потерпілого з переліку осіб, для допиту яких можна застосовувати кодування особистих даних і присвоєння псевдоніма, оскільки це є порушенням його конституційного права «сторони» в процесі [5, с. 87–89]. Згідно з положеннями законодавства України, рішення про збереження в таємниці даних про особу учасника кримінального судочинства має бути затверджено вмотивованою постановою, яка приймається органом, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчим, дільничним, прокурором, слідчим суддею, судом. Виникає ще одне питання. Якщо буде винесена відповідна постанова, але з певних причин начальник відповідного органу дізнання чи слідства не погоджується з винесеним рішенням, а слідча (розшукова) дія вже проведена. КПК України не розглядає ситуацію, чи буде протокол слідчої (розшукової) дії, в якій брала участь засекречена особа, визнано недійсним у зв'язку зі скасуванням згодом постанови слідчого (дільничного) про збереження в таємниці даних про особу?

З цього питання в літературі висловлювалися різні думки. Так, А.Р. Белкін вважає, що отримані в такій ситуації докази є неприпустимими, норми кримінального процесуального законодавства мають бути доповнені відповідним положенням [6, с. 145–147]. Іншої позиції дотримуються П.В. Вдовцев і А.В. Чариков, які вважають, що в разі збереження в таємниці даних про особу та незгоди з цим начальника органу дізнання чи відповідного слідчого органу учаснику слідчих (розшукових) дій, хоча і надається більший порівняно з передбаченим

кримінальним процесуальним законодавством обсяг гарантій, формально закон не порушується. У зв'язку з цим скасування постанови слідчого (дільничного) про збереження в таємниці даних про особу учасника кримінального процесу не може призвести до визнання неприпустимими доказами отриманих від нього відомостей [7, с. 30–32].

Погоджуючись із поглядами П.В. Вдовцева та А.В. Чарикова, ми вважаємо за необхідне внести деякі уточнення до законодавства щодо забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. Передбачений у ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» захід безпеки передбачає не тільки вилучення анкетних даних із матеріалів кримінального провадження, але і наявність процедури присвоєння псевдоніма, однак вказаний закон, на відміну від законодавства іноземних держав, не встановлює ні порядок присвоєння особі псевдоніма, ні правила його вибору. Наприклад, у Болгарії як псевдоніми використовуються ідентифікаційні номери, в Естонії – умовні імена, в Нідерландах – букви алфавіту [8, с. 27–29]. Тлумачний словник під псевдонімом розуміє «вигадане ім'я» [9, с. 630].

Дані проведеного науковцями анкетування показали такі результати:

- 65% респондентів зазначили використання як псевдоніма вигаданих ПІБ;
- 4% респондентів вибрали варіант «Свідок (потерпілий) і випадкова цифра», наприклад Свідок 1, Потерпілий 2;
- 3% респондентів присвоювали порядковий номер і використовували поєднання «Свідок і випадкова літера», наприклад Свідок К, Потерпілий І;
- 1,5% респондентів позначили псевдонім як «ініціали, складені з випадкових букв алфавіту», наприклад Свідок Б. С. К., Потерпілий У.Т.А.;
- 26% респондентів не зустрічалися у своїй практичній діяльності з присвоєнням псевдоніма.

Незважаючи на те, що вигадане ім'я – найбільш поширена форма псевдоніма, вона все ж не забезпечує повної безпеки: зберігається нехай і малоімовірна можливість збігу зі справжніми персональними даними іншого реального громадянина. Використання як псевдоніма ідентифікаційного номера може викликати труднощі в запам'ятовуванні учасниками судового розгляду, внести плутанину і, як наслідок, спричинити помилки в процесуальних документах. У зв'язку з цим видається доцільним використовувати як псевдонім форму «статус учасника процесу плюс випадково обрана літера або цифра», наприклад, Свідок Е., Потерпілий 7.

Значна проблема реалізації розглянутого заходу безпеки пов'язана з небезпекою витoku відомостей про засекречену особу, що виникає в разі неналежного зберігання матеріалів, що містять постанову та анкетні дані учасника процесу, а також отримання доступу до них третіх осіб.

Нині відсутній єдиний підхід до оформлення та зберігання матеріалів із постановою про збереження в таємниці даних про особу учасників процесу. За даними Є.В. Біліної, яка вивчила матеріали кримінальних проваджень, в яких застосовувалася розглянутий захід безпеки, лише 4% конвертів оформляються пояснювальними написами, зміст яких загалом зводиться до такого: «постанова про збереження в таємниці даних про особу»; на інших 96% конвертів будь-

які пояснювальні написи відсутні. Паперові конверти, виготовлені з непрозорого паперу щільної текстури, з постановою всередині запечатуються, опечатуються (конверти 85% вивчених кримінальних проваджень були опечатані гербовою печаткою, а 15% – штампом слідчого підрозділу) і підписуються слідчим. У 85% кримінальних проваджень конверти були поміщені в додатковий паперовий конверт, приклеєний до внутрішньої сторони обкладинки кримінального провадження, а в 15% – вшиті в перший том кримінального провадження слідом за постановою про початок досудового розслідування і відповідним чином пронумеровані [10, с. 15–18].

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, слідчий пред'являє підозрюваному і захиснику підшиті і пронумеровані матеріали кримінального провадження, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Як показали дані опитування Є.В. Блінової, 85% слідчих на етапі ознайомлення підозрюваних із матеріалами кримінального провадження не вкладали в них конверт і зберігали його окремо в сейфі, а 7% підшивали до кримінального провадження порожній конверт, щоб уникнути можливості його незаконного розкриття. 8% респондентів уважно спостерігали за процесом ознайомлення, щоб не допустити його розкриття [10, с. 15–18].

Незважаючи на запобіжні заходи, яких дотримувалися слідчі, практиці відомі випадки, коли вміст конверта ставав відомим особам, здатним справити протиправний вплив на засекречену особу. Так, у резонансній справі, розпочатій проти підприємця Р. Кашешова, останній у процесі ознайомлення з матеріалами кримінального провадження «випадково» розкрив конверт зі справжніми даними засекреченого свідка під псевдонімом «Іванов І.І». і, не дізнавшись його, зажадав проведення між ними одночасного допиту [11].

У кримінальних процесуальних дослідженнях висловлені різні позиції з питання забезпечення збереження конверта, що містить справжні дані про засекречену особу, і його переміщення від слідчого до судді. Так, одні автори вважають, що цей конверт має зберігатися в органі, уповноваженому приймати рішення про збереження в таємниці даних про допитувану особу, і передаватися від слідчого (дознавача) особисто судді, який розглядатиме кримінальне провадження. З метою запобігання витоку інформації під час пересилання матеріалів провадження мають дотримуватися правил секретного діловодства [12, с. 18].

Інші науковці пропонують фіксувати дані про захищених осіб на спеціальних картках, які варто зберігати окремо від кримінального провадження. Право знайомитися з відомостями, занесеними до них, має належати тільки прокурору і судді, який буде розглядати цю кримінальну справу. У разі виникнення в обвинуваченого або його захисника сумнівів у реальності засекреченої особи вони мають право клопотати перед зазначеними особами про перевірку існування засекреченого свідка або потерпілого, а також про підтвердження останніми своїх показань, що містяться в протоколах допитів [13, с. 27].

Вчені висували пропозицію і про кодування захищеної особи з присвоєнням їй певного номеру. Кодування встановлюється самим слідчим, а умови і порядок кодування мають визначатися відомчою інструкцією. Розшифровка коду запису-

ється в окрему картку, що містить також особисті дані задоволеної особи – ПІБ, домашню адресу, телефон, рік народження тощо. Ця картка має зберігатися окремо від кримінального провадження до закінчення досудового розслідування і після його направлення до суду [14, с. 99].

Деякі науковці і практики вважають, що конверт із постановою доцільно зберігати в прокурора залежно від підслідності кримінального провадження [15, с. 89–90].

На наш погляд, конверт, що містить відомості про захищену особу, щодо якої застосовуються кримінальні процесуальні заходи безпеки, має бути виготовлений із темного непрозорого матеріалу, оскільки на практиці мали місце випадки, коли підозрювані і захисники намагалися переглянути вміст конверта за допомогою світла. Цей конверт має зберігатися в слідчого (дознавача) окремо від матеріалів кримінального провадження в сейфі і передаватися згодом особисто судді, якому доручено розглядати це провадження. Прокурор, якому передаються матеріали провадження разом з обвинувальним актом, також може ознайомитися із вмістом конверта з метою перевірки законності процедури збереження в таємниці даних про особу та посвідчення реальності засекреченого учасника процесу. При цьому сам конверт із постановою про збереження в таємниці даних про особу свідка (потерпілого) не варто підшивати до матеріалів кримінального провадження і вказувати в описі. Така вимога викликана тим, що на практиці мав місце випадок, коли після надходження кримінального провадження до суду захисник заявив клопотання про додаткове ознайомлення з матеріалами провадження та в процесі ознайомлення розкрив конверт із постановою, внаслідок чого справжні відомості про захищену особу стали відомі стороні захисту. Така ситуація може статися в разі заміни захисника в процесі судового розгляду, якому, згідно з КПК України, забезпечується можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження.

Література:

1. Мешков В.М. Процесуальні та криміналістичні аспекти забезпечення безпеки свідка, дані про особу якого в матеріалах кримінальної справи засекречено. *Бібліотека криміналіста*. 2012. № 2 (3). С. 130–138.
2. Підняти завісу таємниці: як засекречують учасників кримінального процесу. URL: <https://pravo.ru/story/202810> (дата звернення 10.09.2021).
3. Соколов А.Б., Табаков С.А. Допит свідка під псевдонімом: коли проводити і як підготуватися. *Кримінальний процес*. 2019. № 2. С. 62–69.
4. Баєв М.О., Баєв О.Я. Про вдосконалення правового механізму провадження слідчих дій за участю особи під псевдонімом. *Вісник Воронежського державного університету*. Серія: Право. 2017. № 2. С. 212–220.
5. Мищенко І.А. Защита свидетелей и потерпевших в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. 194 с.
6. Белкін А.Р. Протокол слідчої дії: форма та зміст. *Публічне та приватне право*. 2015. № 1. С. 143–149.
7. Вдовцев П.В., Чаріков А.В. Про деякі проблеми застосування КПК. *Слідчий*. 2018. № 11. С. 30–32.
8. Брусніцин Л. Допит під псевдонімом. *Законність*. 2003. № 1. С. 27–29.
9. Тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 12.10.2021).

10. Блінова О.В. Збереження в таємниці даних про особу: зарубіжний досвід. *Міжнародне кримінальне право і міжнародна юстиція*. 2017. № 3. С. 15–18.
11. Брусніцин Л. Псевдоніми в кримінальному процесі. *Законність*. 2005. № 1. С. 23–25.
12. Евстратенко Е.В. Защита свидетелей и потерпевших в уголовном процессе России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Челябинськ, 2004. 24 с.
13. Тихонов А.К. О процессуальной безопасности свидетеля и потерпевшего. *Советская юстиция*. 1993. № 20. С. 26–27.
14. Марченко С.Л. Обеспечение безопасности участников уголовного процесса : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1994. 182 с.
15. Новикова М.В. Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства как гарантия осуществления правосудия в современных условиях : дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 234 с.

Borodiy I. Procedural aspect of participation of persons subject to security measures at the pre-trial investigation stage

Summary. The article discloses the peculiarities of the procedural aspect of the participation of classified persons in criminal proceedings, analyzes the state of modern criminal procedural legislation on this issue and makes appropriate proposals on existing shortcomings. It is stated that criminal procedural legislation provides the investigator (interrogator) with the opportunity to keep secret data on the identity of the victim or witness during any investigative (search) actions that provide for their participation. Most often, the investigator makes the decision to hide the personal data before the interrogation, since it is during its conduct that witnesses and victims receive a significant part

of the information about the criminal offense. It is emphasized that despite the fact that a fictional name is the most common form of a pseudonym, it still does not provide complete security: albeit unlikely, the possibility of coinciding with the real personal data of another real citizen remains. The use of the alias of the identification number can cause difficulties in memorizing the participants in the trial, introduce confusion and, as a result, lead to errors in the procedural documents. It is indicated that a significant problem with the implementation of the security measure under consideration is associated with the risk of leakage of information about a classified person arising from the improper storage of materials containing the decision and personal data of a participant in the process, as well as access to them by third parties. It is noted that at present there is no unified approach to the registration and storage of materials with a decision on the secrecy of data on the identity of the participants in the process. The position of scientists regarding the fixation of data on protected persons on special cards, which should be kept separately from criminal proceedings, was supported. The right to know the information entered in them should belong only to the prosecutor and the judge who will consider this criminal case. If the accused or his defence counsel has doubts about the reality of the classified person, they have the right to request the persons concerned to verify the existence of the classified witness or victim, as well as to confirm by the latter their statements contained in the interrogation records. It was concluded that the envelope containing information about the protected person should be made of dark opaque material, since in practice there were cases when suspects and defenders tried to review the contents of the envelope in the world.

Key words: criminal proceedings, security measures, witnesses, classified persons.

*Компанець Є. М.,**адвокат,**аспірант Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

ПОНЯТТЯ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: РЕТРОСПЕКТИВНО-ПРОГРЕСИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У роботі проведено ретроспективне дослідження поглядів провідних вітчизняних науковців, зокрема судді Конституційного суду України, на поняття кримінального процесуального доказування, його зміст та елементи. Здійснено групування позицій вчених стосовно поняття доказування. Аналітичний аналіз позицій вчених засвідчив, як змінювалася парадигма доказування і під впливом яких чинників міждисциплінарне та багатаспектне поняття доказування звузили лише до збирання, перевірки та оцінки доказів. Радянський розшуковий кримінальний процес із його імперативним методом правового регулювання кримінально-процесуальних відносин не міг дозволити діалектичному методу наукового пізнання розширювати та поглиблювати розуміння поняття доказування. Також висвітлено підходи сучасних вчених (П. Прилуцького та Ю. Боруленкова) до згаданих питань і, зокрема, пропозиції відмовитися від застарілого трактування доказування зразка XIX століття. Автором наведено критичні зауваження до запропонованих визначень поняття доказування, структури його елементів, суб'єктів доказування, зокрема й на основі прикладів. Неоднозначність наукових підходів у законодавця та практиків викликає труднощі в правозастосуванні. Обґрунтовано, чому системи доказування США, Німеччини, Франції, Швейцарії та Італії на цей час не можуть бути імплементовані в національне процесуальне законодавство. За результатами аналізу Кримінального процесуального кодексу України підкреслено і деталізовано альтернативні елементи доказування та суперечливі повноваження службових осіб на їх реалізацію. Як висновок запропоновано авторське визначення поняття доказування та рекомендовано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення елементів доказування в частині 2 статті 91 та узгодження норм статей 9 та 94 Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: кримінальний процес, докази, доказування

Пізнання як категорія розглядається різними науками: логікою, філософією, гносеологією, психологією, правом, однак спільним для всіх є процес отримання раніше невідомого знання. Наукове пізнання – процес отримання об'єктивного знання, пов'язаного з описом, поясненням, прогнозом процесів і явищ та визначенням їх закономірностей. Кримінально-процесуальне пізнання пов'язане зі змістом пізнавальної діяльності в кримінальному провадженні. З позиції гносеології доказування є специфічною процесуальною методологією пізнання об'єкта уповноваженим суб'єктом. Процес доказування у кримінальному судочинстві – основа діяльності правоохоронних органів та судової влади, а тому теоретико-правові проблеми доказування і пошук шляхів їх розв'язання є завжди актуальними.

Постановка проблеми. У теорії доказування як складовій частині науки кримінального процесу, незалежно від приналежності до різних правових систем, доказування виступає одночасно головним процесуальним інструментом, гарантією і засобом прийняття обґрунтованих та вмотивованих рішень правоохоронними і судовими органами для досягнення мети і завдань кримінального провадження. Незалежно від типу кримінального процесу та вибраної державою моделі кримінально-процесуальної політики (належна правова процедура або контроль над злочинністю), доказування виступає фундаментальною основою для реалізації сторонами кримінального процесу своїх законних прав та інтересів, а тому погляди науковців у великій кількості досліджень різні. Вони стали підґрунтям для розробки і формування сучасних концепцій доказування та основою для законодавчих новацій.

Представляючи в 2015 р. авторську «Нову концепцію кримінального процесуального доказування», М. Погорєцький [1, с. 64] наводить прізвища 93 найвідоміших процесуалістів-дослідників доказів і доказування від дореволюційного періоду (А. Андрієвський) до сучасних вчених провідних наукових шкіл та окреслює їхні погляди на доказування. Однак досі серед науковців немає єдності думок щодо низки питань теорії і практики доказування: поняття, змісту, елементів, суб'єктів, мети тощо. Неоднозначність наукових підходів у законодавця та практиків спричиняє труднощі у правозастосуванні. Змішана форма¹ сучасного кримінального процесу в Україні також зумовлює нові дослідження для вирішення важливого завдання – розроблення такої концепції доказування, яка б вирішувала практичні завдання.

Метою статті є ретроспективно-прогресивний аналіз поглядів науковців на поняття, зміст, елементи кримінального процесуального доказування та формулювання власного бачення цих понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науці кримінального процесу поняття доказування (далі – Д) розуміли і розуміють по-різному. Серед багатьох наявних в юридичній літературі визначень поняття Д виділимо, на нашу думку, репрезентативні, та розглянемо їх в оглядово-полемічному ключі. В 1891 р. Д. Гальберг визначав Д як пізнавально-практичну і розумову діяльність для досягнення істини з питань про факт злочину і винність особи [2, с. 58]. Ця думка, хоч і обмежена лише двома пошуковими фактами, набула подальшого розвитку в працях науковців. Іншої думки був Фойніцький І. (1910), якого підтримували І. Бентам, Л. Владимиров та ін., які вважали, що Д має той же зміст, що й у логіці доказ, тобто

¹ Розшукує з елементами змагальності на стадії досудового розслідування і змагальна на стадії судового розгляду.

зводили Д до логічної розумової діяльності [3, с. 170]. В. Обухівський (1926) також називав Д логічним процесом і водночас зазначав, що «правильне розв'язання судом основних питань кримінальної справи є результатом виявлення, всебічного й об'єктивного розгляду й оцінювання всіх зібраних у справі даних або доказів» [4, с. 7–10], тобто він усвідомлював важливу роль практичної діяльності. М. Чельцов-Бебутов (1929) висловлював своєрідну думку, що «розумова діяльність, спрямована на Д, не є особливістю судової роботи, а вчення про докази не є юридичним. Воно належить до царини логіки та психології, які розглядають загальні закони пізнавальної діяльності» [5, с. 99–104]. Частково погоджуємося, оскільки з позиції діалектики, метафізики і соціальної філософії доказ – явище синтезоване.

М. Гродзинський (1933) ввів до поняття Д суб'єктів: «Д полягає в тому, що *судово-слідчі органи* одержують із різних джерел доказів відомості про доказові факти, перевіряють і оцінюють їх і, встановивши в такий спосіб наявність цих фактів, роблять на цій підставі висновок про наявність інших фактів – пошукуваних» [6, с. 45]. О. Соловійов (1969) розглядав кримінально-процесуальне пізнання як різновид пізнання істини конкретного факту з метою здійснення правосуддя, а Д – як процес «пізнання – оперування доказами» [7, с. 8–9, 18]. Така думка започаткувала дискусію, що триває досі, щодо доповнення трьох елементів Д новим – «оперування», або «використання».

Кардинально іншу позицію займав С. Курильов (1955), який вважав Д тільки практичною діяльністю і виключав з нього будь-яку розумову діяльність [8, с. 57–60], з чим ми не погоджуємося, оскільки така думка суперечить як єдності пізнавально-практичної діяльності, так і нормативному змісту Д, який включає розумову діяльність – перевірку й оцінку.

І. Галаган і Д. Суло (1970) визначили Д як «складну діяльність процесуальних органів для відновлення події минулого – злочину. Це процес дослідження і пізнання, рух від незнання до встановлення об'єктивної істини» [9, с. 51, 52]. В. Нор, В. Тертишник, С. Слинко, С. Стахівський розуміють Д як практичну діяльність уповноважених законом суб'єктів, яка відбувається в особливій процесуальній формі шляхом збирання, перевірки й оцінки доказів із метою встановлення істини в кримінальній справі [10, с. 73–75; 11, с. 57–58; 12, с. 14].

М. Шумило (2002) називає Д основною формою пізнання в кримінальному судочинстві, яке відбувається відповідно до окресленої процедури й відображає гносеологічні, правові і психологічні закономірності встановлення винності чи невинуватості особи у вчиненні злочину [13, с. 118]. А як щодо встановлення інших обставин правопорушення? На думку Ю. Грошевого (2004), Д – різновид пізнання обставин минулої події, основний елемент кримінально-процесуального пізнання. Однак він пропонує змінити мету Д – встановлення обставин, які входять до предмета Д у кримінальній справі [14, с. 144]. Підтримуємо такий підхід, оскільки він, щонайменше, фокусує дослідження на конкретних обставинах, а не на філософському понятті істини.

Л. Лобойко (2005) визначає Д як здійснювану в правових і логічних формах частину кримінально-процесуальної діяльності, що полягає у висуванні можливих версій щодо системи юридично значущих обставин, у збиранні, перевірці та оцінці доказів за цими версіями, а також в **обґрунтуванні** достовірного висновку про доведеність вини особи та його подаль-

шому відстоюванні в суді [15, с. 115–116]. Є. Коваленко (2006) розглядає пізнання як дослідження обставин справи, а Д – як обґрунтування висловлених суджень, тверджень [16, с. 92].

М. Погорецький (2007) вважає, що сутність Д полягає в пізнанні обставин злочину, отриманні процесуальних доказів і обґрунтуванні ними рішень у кримінальній справі. Д і пізнання в кримінальній справі збігаються як ціле і частина [17, с. 498, 230]. У цьому контексті Н. Шаптала, суддя Конституційного суду України у відставці, зазначає: «пізнання є гносеологічною основою Д, тому що доказується завжди пізнане <...> натомість метою Д є реалізація конституційного принципу обґрунтованості прийнятих рішень» [18, с. 15].

І. Котюк (2008) підтримує концепт Д «збирання – оперування» і пропонує розглядати два його аспекти: *пізнавальний* (встановлення фактичних даних або на одержання за їх допомогою знань про шукані факти); *процесуальний* (виявлення, закріплення, перевіряння та оцінювання доказів і оперування ними в Д) [19, с. 31, 31]. В. Іщенко, Ю. Грошевий, О. Капліна (2010) підкреслювали, що Д є пізнавальною діяльністю суб'єктів, **які ведуть кримінальний процес**, збирають (формують), перевіряють й оцінюють докази та висувають на підставі достатньої сукупності доказів певні тези з відповідним обґрунтуванням [20, с. 132].

В авторській концепції В. Гмирко (2010) розглядає Д як «прикладну юридичну пізнавально-дослідницьку й проєктно-реалізаційну діяльність **обвинувальної та судової влади**, спрямовану на заміщення праворелевантних подій юридичними конструкціями на основі виготовлених за процесуальними правилами фактових сукупностей» [21, с. 179]. Автор пропонує схему діяльності Д («мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб діяльності» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби діяльності» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності»), яка лише видається простою, оскільки кожен її елемент надає послідовну відповідь на шляху досягнення продукту діяльності (рішення суду).

Водночас ми не погоджуємося з авторами в частині суб'єктного складу процесу Д, адже запропоноване не охоплює всіх учасників кримінального провадження. Як аргумент на підтвердження нашої тези наведемо фрагмент із рецензії В. Попелюшко на монографію В. Гмирка [21]: «Виходить, що з позицій СМД-методології інші учасники процесу, в т.ч. обвинувачений та потерпілий не є суб'єктами («носіями») Д, а його об'єктом, нарівні з речами. Тобто доля цих осіб у процесі провадження та вирішення «їхньої» кримінальної справи цілком і повністю передається в розпорядження перших. То як тоді бути з правами, свободами та законними інтересами цих осіб?» [22, с. 9].

Змістовним є поняття Д, запропоноване в 2015 р. М. Погорецьким в авторській концепції: Д – «практична, пізнавальна, правова й розумова діяльність сторін кримінального процесу, що полягає в отриманні *доказів* (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел, перевірці, оцінці фактичних даних та їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні цим фактичним даним та їх джерелам значення доказу в кримінальному провадженні, а також у використанні цих доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції уповноваженими суб'єктами кримінального процесу та відповідних процесуальних рішень» [1, с. 74].

У визначенні одночасно застосовано різні за об'ємом поняття «сторони» та «суб'єкти» кримінального процесу. Такий підхід не дає змоги чітко відповісти на питання, хто ж є суб'єктами Д. Посилання на сторін кримінального процесу *a priori* звучує права цивільного позивача та експерта як суб'єктів кримінального процесу, які хоч нормативно і не зараховані до сторін, однак *a posteriori* можуть брати участь у Д. Якщо виходити з того, що за результатами виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел обов'язково здійснюється їх фіксація в процесуальному документі (протоколах обшуку, огляду, допиту, виїмки тощо), їхнім процесуальним оформленням (закріпленням) логічно розглядати постанову про визнання речовим доказом. А тому незрозуміло, про яку дію/процесуальний документ говорить автор – «надання цим фактичним даним та їх джерелам значення доказу...»? Крім того, багато науковців підтримують бінарний характер отримання доказів і вирішальне значення головного (судового) доказового провадження, де в змагальній процедурі зібрані матеріали стають доказами за результатами арбітрально-судового способу їх формування. Отже, пропонували б виключити із запропонованого визначення перше слово «докази».

«Де аналіз зарубіжної літератури»? – цілком логічно запитаєте ви. Вважаємо втратою часу приміряти системи Д США, Німеччини, Франції до національної, оскільки вони базуються на вільній оцінці доказів і, крім виключних випадків, не стикаються з українським горнилом дотримання процесуальної форми. КПК Швейцарії та Італії мають невичерпний перелік доказів, а тому не знають обов'язку дотримання процесуального джерела доказів за КПК України.

За результатами групування розглянутих понять виділимо три погляди на діяльність Д: 1) логічно-розумовий, 2) практичний, 3) розумово-практичний. Аналітичний аналіз поглядів науковців показує тривало-незмінну парадигму Д, яка, на наш погляд, була зумовлена превалюванням ідеології. Очевидно, що радянський розшуковий кримінальний процес із його імперативним методом правового регулювання кримінально-процесуальних відносин не міг дозволити діалектичному методу наукового пізнання розширювати та поглиблювати розуміння поняття Д через гносеологію, логіку, семантику. У радянський період Д ототожнювали з розслідуванням та кримінальним переслідуванням. Функції обвинувачення, захисту, правосуддя були зосереджені та перебували *de facto* в руках держави. Навіть суд не міг вийти за рамки інквізиційного напрямку руху правоохоронних органів, а тому і наука «зжалася» до спрощеного розуміння Д (збирання, перевірка, оцінка). Висловлені вченими-сучасниками прогресивні підходи свідчать про часткову зміну парадигми Д. Дискусійними ж були і залишаються погляди на мету, елементи, суб'єктів та обов'язок Д.

Різні погляди на поняття Д, можливо, є причиною відсутності дефініції Д як у КПК 1960 р. так і в чинному КПК. Хоча варто зауважити, що в Конституції України застосовано поняття доведення (ст. 62, ст. 129), а не Д. Зміст Д лаконічно вказано в ч. 2 ст. 91 КПК: це збирання, перевірка та оцінка доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Не містить і § 2 «Д» Глави 4 КПК норм, які б визначали зміст елементів процесу Д, вказуються лише окремі елементи: ст. 93 (збирання), ст. 94 (оцінка). Термін «перевірка» міститься в низці норм КПК і пов'язується на досудовому розслідуванні з проведенням слідчих дій задля

уточнення відомостей або вже отриманих доказів, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Враховуючи мету цього дослідження, надалі зупинимося на висвітленні наявних у літературі підходів до розуміння змісту елементів Д.

У підручнику з кримінального процесу (В. Тацій, Ю. Грошевий, О. Капліна, О. Шило) збирання доказів називають «основною можливістю та засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження» [23, с. 365]. Автори вкладають альтернативний зміст у дію збирання: виявлення, пошук, витребування, отримання, фіксація, закріплення. Одні вважають процес єдиним, інші розглядають його самостійні елементи. Д. Шейфер С. та його послідовники виходять із того, що готових доказів у природі не існує і вважають першим елементом Д не збирання доказів, а їх формування. Формування доказів передусім має зміст у перетворенні первинної інформації, вилученої суб'єктом Д зі слідів, залишених подією [24, с. 33]. М. Шумило називає докази «продуктом юридичної діяльності з їх формування» [25, с. 52]. Твердження є дискусійним. Приклад ЗА: пачка цигарок (підпільного виробництва) і макет для її виготовлення, вилучені в процесі обшуків у різних місцях, через висновок спеціаліста або криміналістичну експертизу прив'язують фігуранта справи до виробництва. Приклад ПРОТИ: в процесі обшуку знайдені готова продукція з ознаками фальсифікації, заготовки, сировина, матеріали, обладнання, чорнова бухгалтерія тощо. Чим не готові речові докази? Фіксує, вилучай, закріплюй!

Метою перевірки доказів О. Капліна вважає «визначення їх придатності для встановлення обставин, що мають значення для справи» [26, с. 223]. В. Гончаренко, В. Нор, М. Шумило як автори науково-практичного коментаря до КПК визначають перевірку як «поєднання розумового (логічного) процесу з практичними діями суб'єктів Д із дослідження одного чи кількох доказів» [27, с. 255]. Предметом перевірки є з'ясування змісту, належності, достовірності зібраних матеріалів. Способами перевірки можуть бути дослідження самого доказу, відшукання-отримання нових доказів, що підтверджують або спростовують цей доказ, зіставлення доказу з іншими наявними, встановлення джерел доказів. Деякі автори «перевірку» ототожнюють із «дослідженням», однак із таким твердженням ми не можемо погодитися. У ч. 2 ст. 23 КПК дослідження судом відомостей, що містяться в показаннях, речах і документах, є передумовою визнання їх доказами. Термін також вживається в низці статей КПК (ст.ст. 89, 193, 352, 357, 358, 360, 368), а тому, на нашу думку, дослідження є елементом (етапом) Д, який у ч. 2 ст. 91 КПК упушений, що є прогалиною.

Оцінку в науковій літературі розглядають як суто логічну/розумову діяльність уповноваженого суб'єкта, що полягає в дослідженні не лише якісних і кількісних ознак зібраних матеріалів/речей або доказів, а й їх достатності та взаємозв'язку. У постанові ВС [28] зазначено: «У кожній зі стадій процесу оцінка доказів має свої особливості, які пояснюються відмінними умовами і задачами цієї стадії. Оцінка доказів, здійснена в стадії досудового слідства, має лише попередній характер». Лише оцінка доказів судом має владний характер, оскільки судові рішення, в яких наведена така оцінка, є обов'язковими.

Нормативне визначення суб'єктів оцінки наведено в ст. 94 КПК [слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд]. Тут слід зазна-

чити, що в нормах ст. 9 та ст. 94 КПК наявна невідповідність щодо складу суб'єктів, які здійснюють оцінку. Із ст. 94 КПК виключений керівник органу досудового розслідування, а додані слідчий суддя та суд, і ця невідповідність ускладнює реалізацію прав згаданим керівником. Наприклад, за результатами оцінки зібраних слідчим доказових матеріалів керівник органу досудового розслідування може прийняти організаційне рішення про збільшення групи слідчих або застосування спеціального підрозділу під час проведення певної слідчої дії.

В юридичній літературі висловлюється та заслуговує на увагу думка про необхідність виділення як окремого елементу Д використання доказів (у варіаціях авторів – оперування, інтерпретація, судового рішення) з метою обґрунтування рішень у кримінальному провадженні. Однак варіативність змісту наведених понять зумовлює потребу більш ґрунтовного вивчення цього питання.

Окремої уваги та додаткових наукових розвідок потребує прогресивний підхід до структури Д.П. Прилуцького (висунення тези, інтерпретація фактів, формування доказів, прийняття процесуальних рішень) [29, с. 187] та Ю. Боруленкова (твердження про факти, посилання на докази, розкриття доказів, інтерпретація доказів) [30, с. 7].

Задеклароване Україною прагнення досягти класичного змагального процесу реалізується, а тому конкурентність сторін заперечень не викликає. Запропонована структура загалом відповідає структурі логічного доведення (теза, аргумент, демонстрація). Ідея Д як розумовий процес обґрунтування сторонами своїх тверджень не є новою і критикувалася через відсутність практичної (емпіричної) складової частини і основного етапу пізнання – збирання доказового матеріалу. Постає питання: з чого формувати докази в суді і чим оперувати, якщо на етапі досудового розслідування вони не будуть зібрані? Отже, пропонуємо доповнити запропоновану структуру першим елементом – «збирання доказових фактів».

Твердження про факти не можливе без їх дослідження, вивчення, осмислення, усвідомлення, а тому такий елемент корелює із «застарілими» перевіркою та оцінкою. Посилання на докази – це, вочевидь, умовивід щодо оцінених фактів. Твердження і посилання не можливі без розкриття доказів, а тому вважаємо, що елемент «розкриття доказів» окремого виділення не потребує. Інтерпретація – завершальний етап у діяльності Д, який, на нашу думку, цілком відповідає використанню й оперуванню доказами, в т.ч. у спосіб судового рішення.

Висновки. В умовах розвитку інформаційних технологій, розширення можливостей та засобів доказування, а також на шляху до змагальності процесу невідворотними є нове бачення пізнання, оновлення підходів до доказування та зміна відповідних процесуальних норм. Безумовно, єдність підходів до розуміння доказування сприяла б реалізації суб'єктами кримінального провадження своїх прав та ефективного виконанню завдань кримінального судочинства.

Відрефлексовані позиції науковців дають змогу сформулювати авторське розуміння доказування: це – розумово-практична, змагальна діяльність суб'єктів кримінального провадження, яка проходить у визначеній процесуальній формі, спрямована на виявлення та доведення в суді обставин кримінального провадження з метою прийняття уповноваженими особами проміжних та остаточних рішень. У частині законодавчих змін пропонуємо:

- розширити перелік елементів доказування в ч. 2 ст. 91 КПКУ шляхом доповнення терміном «дослідження»;
- узгодити між собою положення ст. 9 та ст. 94 КПК щодо суб'єктів доказування.

Література:

1. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
2. Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство : пособие к лекциям. Киев, 1891. 214 с.
3. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург, 1910. Т. 2. 606 с.
4. Обуховский В.А. Уголовные доказательства в истории и советском праве. Харьков, 1926. 188 с.
5. Чельцов-Бебутов М.А. Советский уголовный процесс. Харьков, 1929. Вып. 2. 337 с.
6. Гродзинський М.М. Докази в радянському кримінальному процесі. Частина перша. Харків, 1933. 86 с.
7. Соловьев А.Д. Процессуальные вопросы установления истины на предварительном следствии : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1969. 44 с.
8. Курьлев С.В. Доказывание и его место в процессе судебного познания. Иркутск, 1955. С. 57–60.
9. Галаган І.С. Кримінальний процес Української РСР. Київ, 1970. 252 с.
10. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів, 1978. 110 с.
11. Тертышник В.М. Теория доказательств. Харьков, 1998. 233 с.
12. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінального-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
13. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України. Харків, 2002. С. 118.
14. Грошевой Ю. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії. *Вісник Академії правових наук*. 2004. № 3. С. 134–145.
15. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право. Київ, 2005. 456 с.
16. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ, 2006. 632 с.
17. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків, 2007. 576 с.
18. Шапала Н.М. Сучасні концепції доказування і доказів у юридичному процесі країн ближнього зарубіжжя та їх вплив на формування єдиної судової практики : матеріали наук.-методол. Семінару, Київ, 16 листопада 2018 р. Харків : Право, 2020. 150 с.
19. Котюк І.І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 37 с.
20. Іщенко В.М. Докази і доказування в кримінальному процесі / за ред. Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної. Харків, 2010. С. 131–151.
21. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. 314 с.
22. Попелюшко В.О. Нова, заснована на системомислительній методології концепція доказування в кримінальному процесі. *Адвокат*. 2010. № 12. С. 8–11.
23. Кримінальний процес : підручник / за ред. Тация В.Я., Грошевого Ю.М., Капліної О.В., Шило О.Г. Харків, 2013. 824 с.
24. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования : монография. Москва, 2009. 239 с.
25. Шумило М.Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному процесі : матеріали наук.-методол. Семінару, Київ, 16 листопада 2018 р. Харків : Право, 2020. 150 с.

26. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження за КПК України : матеріали Всеукраїнської інтернет-конференції, 27 листопада 2013 р., м. Одеса. Одеса, 2013. С. 223–229.
27. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ, 2012. 1224 с.
28. Постанова Верховного суду від 20.05.2019 р. у справі № 815/2658/17 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81818098> (дата звернення: 10.09.2021)
29. Прилуцький П.В. Доказування як засіб пізнання об'єктивної дійсності в кримінальному процесі. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2006. № 2. С. 185–190.
30. Боруленков Ю.П. Теоретические основы познания в процессуальной юридической деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2004. 27 с.

Kompanets Ye. Retrospective and progressive analysis of the concept of proof in criminal proceedings

Summary. The work provides retrospective research into the views of leading national scholars, in particular, of the judge of the Constitutional Court of Ukraine, on the concept of criminal procedure proof, its content and elements. It also provides grouping of scholars' viewpoints on the concept of proof. Analysis of positions of scholars shows the way the paradigm of proof has changed and under which factors the interdisciplinary and multifaceted concept

of proof has been narrowed to a mere collecting, verification and evaluation of evidence. The Soviet investigative process with its imperative method of legal regulation of criminal procedure relations did not allow the dialectic method of scientific knowledge to expand and enhance the understanding of the concept of proof. The approaches of modern scholars (P. Prylutsky and Yu. Borulenkov) to the mentioned issues are also covered, in particular, suggestions to abandon the outdated interpretation of proof dating back to the XIX century. The author makes critical remarks on the proposed definitions of the concept of proof, the structure of its elements, the subjects of proof, in particular on the basis of examples. The ambiguity of scientific approaches of legislators and practitioners causes difficulties in law enforcement. It is explained why the systems of proof existing in the USA, Germany, France, Switzerland and Italy cannot currently be implemented in the national procedural legislation. According to the results of the analysis of the Criminal Procedure Code of Ukraine, alternative elements of proof and contradictory powers of officials related to their exercising are highlighted and described in detail. As a conclusion, an author's definition of the concept of proof is proposed and entering amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine is recommended to expand the elements of proof in paragraph 2 Article 91 and harmonize the provisions of Articles 9 and 94 Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: criminal process, evidence, proof.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

---

*Колесник В. Ю.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного та митного права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЕКСТРАДИЦІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНОГО БАЛАНСУ

Анотація. У статті розглядається правова природа та сутність екстрадиції в міжнародному праві, а також окреслюються основні проблеми забезпечення прав людини під час здійснення цієї процедури. Так, встановлено, що інститут екстрадиції має комплексний характер, адже його регулювання відбувається за допомогою і національного законодавства, і норм міжнародного права.

Наголошено, що в умовах сьогодення екстрадицію прийнято вважати однією з найефективніших форм надання взаємної правової допомоги держав у сфері боротьби зі злочинністю. Разом із тим констатовано, що існують численні проблеми в процесі реалізації на практиці процедури видачі осіб. З одного боку, проголошується намір боротьби зі злочинністю, а з іншого – йдеться про захист особи, яка звинувачується у вчиненні злочину або ж щодо якої є винесений вирок про визнання її винною у вчиненні злочину. Під час арешту та затримання особи договірні держави не мають право, а зобов'язані дотримуватися гарантій прав людини. І, нарешті, держава, якій видано особу, має забезпечувати незалежний і справедливий судовий розгляд, не допускати порушення прав людини, а держава, що видала особу, має право здійснювати контроль щодо дотримання прав людини стосовно виданої особи. Втім, непоодинокими є випадки порушення прав людини в екстрадиційних процесах.

Зроблено висновок, що на сучасному етапі, враховуючи посилення боротьби зі злочинністю та інтенсивне співробітництво держав у цій галузі, міжнародне співтовариство має бути особливо уважним до випадків порушення основних прав людини. Міжнародні (багатосторонні та двосторонні) угоди та договори в цій сфері мають обов'язково зважати на те, що людина є найбільшою соціальною цінністю і за жодних умов не можна порушувати її права. Водночас потрібно розуміти, що захист прав людини не має перетворюватись на перешкоду на шляху реалізації принципу невідворотності покарання. Саме на такий аспект часто звертають увагу судді ЄСПЛ у процесі винесення рішень про недотримання прав людини при екстрадиційних відносинах, вказуючи на необхідність встановлення відповідного балансу між захистом інститутів демократії від злочинності як загальним інтересом і захистом прав індивіда (особи).

Ключові слова: міжнародно-правове співробітництво в кримінальному провадженні, екстрадиція, видача осіб, видача злочинців, правова природа інституту екстрадиції в міжнародному праві, екстрадиція та права людини.

Постановка проблеми. Як відомо, інститут екстрадиції (видачі осіб) сформувався протягом століть і має тривалу історію. Нині екстрадицію прийнято вважати однією з найефективніших форм надання взаємної правової допомоги держав

у сфері боротьби зі злочинністю. Водночас існують численні проблеми в процесі реалізації на практиці процедури видачі осіб. Особливості процедури видачі викликають велику кількість складнощів, часто супроводжуються тривалим часовим періодом у зв'язку з тим, що зачіпаються інтереси кількох держав і різних відомств кожної з них. Непоодинокими є випадки порушення прав людини в екстрадиційних процесах. Недосконалість внутрішньонаціонального екстрадиційного законодавства, суттєві прогалини у врегулюванні цієї процедури в міжнародно-правових договорах та угодах вимагають більш ґрунтовного дослідження цього інституту.

У зверненні до зарубіжної та вітчизняної юридичної науки очевидним є те, що інститут екстрадиції привертає увагу багатьох науковців. Зокрема, серед ґрунтовних досліджень учених-правознавців варто виділити роботи А. Абашидзе, С. Андрейченко, М. Бассіуні, С. Беді, О. Бандурка, О. Буткевич, В. Березняка, К. Вінджерг, Р. Валєєва, С. Вихриста, В. Грабаря, Л. Галєнської, Г. Джилберта, О. Зелінської, А. Кассезе, М. Кардозо, Е. Коровіна, Х. Лаутерпахта, І. Лукашука, Ф. Мартенса, А. Наумова, М. Плачта, К. Пуле, А. Ширера. Незважаючи на таку велику кількість праць, комплексних досліджень, які б враховували багатогранність та складну природу екстрадиції, а також новітні тенденції щодо захисту прав людини у світі міжнародних стандартів, немає.

Мета статті – з'ясувати юридичну сутність та природу екстрадиції, а також окреслити та проаналізувати проблеми забезпечення прав людини в процесі здійснення цієї процедури.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізаційних процесів сучасного світу, прискорення темпів інтеграції держав, які ведуть як до зближення правових систем, так і до ускладнення та трансформації відносин у різних сферах суспільного життя, відбуваються і перетворення, і вдосконалення механізмів екстрадиції, особливо у площині дотримання прав людини. Нині вже міжнародні стандарти прав людини сприймаються як норма не тільки внутрішньодержавного життя, а й напрям, вектор розвитку міжнародного співробітництва. Тому в процесі взаємодії та співпраці держав у питаннях екстрадиції виникає питання про належний захист прав людини. Проблема ускладнюється тим, що, з одного боку, проголошується намір боротьби зі злочинністю, а з іншого – йдеться про захист особи, яка звинувачується у вчиненні злочину або ж щодо якої є винесений вирок про визнання її винною у вчиненні злочину. Тому в юридичній літературі з цього приводу можна зустріти суперечливі позиції науковців.

Важливо розуміти, що в процедурі екстрадиції відповідальними за дотримання прав людини є договірні держави, як дер-

жава, яка запитує про видачу особи, так і держава, яка здійснює її видачу. Це означає, що компетентні органи договірних держав мають здійснювати перевірку, предметом якої є відсутність чи наявність підстав для відмови у видачі особи, що так чи інакше передбачає звернення до прав людини. Під час арешту та затримання особи договірні держави не мають право, а зобов'язані дотримуватися гарантій прав людини. І, нарешті, держава, якій видано особу, має забезпечувати незалежний і справедливий судовий розгляд, не допускати порушення прав людини, а держава, що видала особу, має право здійснювати контроль щодо дотримання прав людини стосовно виданої особи. Таким чином, внаслідок дотримання договірними державами визначених правил та стандартів створюється комплекс захисту прав людини в міжнародно-правовому механізмі екстрадиції.

Безумовно, в разі екстрадиції важливо, щоб сторони не перетинали межу, за якою слідує порушення прав людини. Загалом нині суб'єкти міжнародного співтовариства орієнтуються на міжнародні стандарти прав людини, зафіксовані в так званому Міжнародному біллі про права людини, а також у низці універсальних та регіональних міжнародних угод та конвенцій, які налічують велику кількість учасників (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання 1984 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р.). Держава, будучи учасницею того чи іншого договору на міжнародній арені, бере на себе обов'язок виконувати його. Відповідно, з моменту підписання та відповідної ратифікації (чи іншого способу імплементації) держава має слідувати тим стандартам поведінки, які закріплені в положеннях цих договорів. До прикладу, беручи зобов'язання щодо заборони катувань та тортур, держава не може видавати особу, якщо є підозра в тому, що така особа на теренах запитуючої держави буде піддаватися жорстокому поводженню.

Як видається, особливо ретельно слід стежити під час реалізації процедури екстрадиції у випадках політичних злочинів, які інкримінуються особі, щодо якої є запит про видачу, а також підозри переслідувань її за дискримінаційними ознаками. Це, безумовно, призводить і до більш тривалого розгляду питань виконання запиту про екстрадицію і до ускладнення загалом цієї процедури. Але неухильне виконання міжнародних правових гарантій прав людини має переважувати. Так, під час розгляду справи «Томасі проти Франції» (англ. *Tomasi v. France*) Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнав, що, незважаючи на потреби слідства, а також складність боротьби зі злочинністю, особливо у сфері боротьби з тероризмом, усе ж не можна обмежувати захист фізичного стану людини [1]. У справі «Фокс, Кембелл і Хартлі проти Великобританії» (англ. *Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom*) ЄСПЛ у своєму рішенні щодо терористичної діяльності визнав необхідність забезпечення певного балансу, зокрема, між захистом інститутів демократії як загального інтересу і захистом індивідуальних прав [2]. Такий висновок можна застосувати і до екстрадиційних відносин. З цього приводу влучно висловився відомий міжнародник Я. Броунлі: видача правомірна, якщо вона не є співучастью в порушенні прав людини або в злочинах проти міжнародного права [3, с. 408]. При цьому варто враховувати, що захист особи, яка піддається процедурі екстрадиції, здійснюється не безпосередньо, а ніби «опосеред-

ковано», через захист тих прав, які передбачають відповідні універсальні і регіональні міжнародні договори. Так, в Європейській конвенції про видачу правопорушників 1957 р. екстрадиція регулюється п. «F» ч. 1 ст. 5, яка допускає позбавлення та обмеження волі особи в разі законного затримання або взяття під варту з метою запобігання її незаконного в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [4].

При цьому в практиці ЄСПЛ у справах про екстрадицію особливий інтерес викликає використання інших норм. Зокрема, щодо заборони тортур та інших видів жорстокого поводження (ст. 3), захисту свободи і особистої недоторканності (ст. 5), права на справедливий судовий розгляд (ст. 6). Зокрема, у справі «Юлдашев проти РФ» ЄСПЛ визнав порушення ст. 5: постанови суду не передбачали термінів його утримання під вартою, тривалість його тримання під вартою була надмірною, відповідно, було порушення всіх чинних положень російського кримінально-процесуального законодавства. Крім цього, ЄСПЛ звернув увагу на те, що російські суди не перевіряли правомірність утримання Юлдашева під вартою, відмовляючись визнавати його учасником кримінального судочинства [5]. Аналогічні аргументи можна віднайти і в інших рішеннях ЄСПЛ (до прикладу, у справах «Ассанідзе проти Грузії» (англ. *Assanidze v. Georgia*), «Сташайтіс проти Литви» (англ. *Stasaitis v. Lithuania*), «Бенхем проти Сполученого Королівства» (англ. *Benham v. United Kingdom*), «Медведев та інші проти Франції» (англ. *Medvedyev and Others v. France*) та ін.).

Отже, як впливає з міжнародної судової практики, загалом захист прав осіб, що підлягають видачі, відповідає підходам, закріпленим у багатосторонніх та двосторонніх екстрадиційних угодах та договорах, разом із цим жоден із них не може не враховувати юридичні гарантії прав індивідів у процесі екстрадиції.

Інститут міжнародного права у своїй резолюції «Нові проблеми екстрадиції» від 1 вересня 1983 року (розд. IV), вказав, що в екстрадиції може бути відмовлено, якщо є побоювання щодо порушення фундаментальних прав обвинуваченого в запитуючій державі, ким би не був індивід, видача якого запитується і якою б не була природа злочину, в якому він звинувачується [6]. Водночас було б хибним стверджувати про пріоритет інтересів захисту прав людини над інтересами, зумовленими екстрадицією, зокрема, боротьби зі злочинністю та захисту жертв цих злочинів. Не випадково в спеціальній літературі підкреслюється необхідність дотримання балансу зазначених конкуруючих інтересів. На нашу думку, забезпечення оптимального балансу між правами людини і публічними інтересами в цьому разі безпосередньо пов'язане з оцінкою конкретних ризиків, яким може піддатися особа в державі, яка направила запит про екстрадицію (наприклад, тортури, жорстоке поводження, смертна кара чи довічне позбавлення волі тощо). Не менш важливим для екстрадиції є узгодження принципів екстрадиції (наприклад, «подвійного зобов'язання»). До прикладу, ЄСПЛ у рішенні за згадуваною вже справою Фокс, Кембелл і Хартлі проти Великобританії вказав, що «... зважаючи на труднощі розслідування <...> злочинів терористичного характеру і притягнення за них до суду «обґрунтованість» підозри, що виправдовує такі арешти, не завжди може оцінюватися за тими ж критеріями, які застосовуються для звичайних злочинів. Проте особливий характер заходів щодо терористичних злочинів не

може виправдати таке тлумачення поняття «обґрунтованість», коли підривається суть гарантії, встановленої в ст. 5» [2].

Важливою і водночас складною є проблема відповідальності за дії держави, що видає особу, які мають місце за рамками її юрисдикції. У прийнятих Радою Європи у 2002 р. Керівних принципах у галузі захисту прав людини і боротьби з тероризмом передбачено у ст. 13: екстрадиція, будучи найважливішим механізмом у справі співробітництва держав по боротьбі з тероризмом, все ж не може бути реалізована, якщо до особи буде застосована смертна кара, тортури, запит про екстрадицію пов'язаний із дискримінацією за ознаками раси, релігії, громадянства, політичних переконань, або несправедливий судовий розгляд [7].

Усі відомі міжнародні договори, такі як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про права та основоположні свободи людини, передбачають дотримання прав індивіда, який перебуває під юрисдикцією держави-учасниці. Згідно з ч. 1 ст. 2 Пакту, кожна держава, що бере участь у ньому, зобов'язується поважати і забезпечувати усім, хто знаходиться в межах її території та під її юрисдикцією права, визнані в Пакті [8]. Як вбачається зі змісту цієї статті, крім терміна «юрисдикція», використовується і термін «територія», що породило певні непорозуміння в роботі Комітету з прав людини, і вже в Факультативному протоколі до Пакту згадку про територію було виключено зовсім. Як було зазначено в справі «Лоїзиду проти Туреччини» (англ. *Loizidou vs Turkey*), «відповідно до судової практики, юрисдикція не обмежується національними територіями держав-учасниць Конвенції. Відповідальність держави-учасниці поширюється рівною мірою і на ті випадки, коли будь-яка дія або бездіяльність суб'єктів владних повноважень призводить до певних наслідків за межами її території» [9]. Така практика була поширена ЄСПЛ на випадки висилки і видачі. В інших міжнародно-правових актах, наприклад, у Конвенції ООН 1951 року про статус біженців (ст. 11) і в Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання 1984 р. (ст. 3), проблеми передачі особи під юрисдикцію іншої держави, де можуть виникнути небажані наслідки, регулюються конкретно і з усією визначеністю.

Показовою в цьому плані є справа «Чітат проти Канади» (англ. *Chitat Ng v. Canada*), розглянута Комітетом із прав людини. Чітат, який був підданим Великобританії, був засуджений в 1985 р. в місті Калгарі, провінція Альберта. Чітат був обвинувачений у замаху на крадіжку з магазину, а також у вбивстві охоронця. У лютому 1987 р. США звернулися до Канади із запитом про екстрадицію для притягнення його до відповідальності. Чітату інкримінувалось вчинення 19 злочинів (викрадення, вбивства), в разі визнання його винним і засудження могла бути визначена смертна кара як міра покарання. Підсудний звернувся до Комітету зі скаргою про те, що рішенням про його видачу США порушує ст. 6 і 7 Пакту (приведення у виконання смертних вироків в газових камерах (згідно з законодавством Каліфорнії) – жорстоке і нелюдське покарання, умови очікування страти є жорстокими, нелюдськими і такими, що принижують людську гідність). Комітет встановив, що відповідно до ст. 2 Пакту кожна держава-учасниця зобов'язується поважати і забезпечувати усім, хто знаходиться в межах її території та під її юрисдикцією права, визнані в Пакті. У разі екстрадиції держава, що видає, не несе відповідальності за

порушення прав індивіда, які можуть мати місце в приймаючій державі. Держава-учасниця, яка здійснила видачу, не зобов'язана забезпечувати права осіб у рамках юрисдикції інших держав. Однак, якщо приймається рішення щодо особи, яка перебуває під юрисдикцією держави-учасниці, і неминучим і передбачуваним наслідком цього є порушення у сфері юрисдикції іншої держави гарантованих Пактом прав, держава-учасниця сама може порушити Пакт, наприклад, коли видасть особу іншій державі за можливості зазнати катувань.

У процесі розгляду справи Комітет враховував, що кожне приведення у виконання смертного вироку, за змістом ст. 7 Пакту, має розглядатися як жорстоке і негуманне поводження. Вопрос ч. 2 ст. 6 Пакту допускає винесення смертних вироків за найтяжчі злочини. Проте Комітет знову підтвердив свою заяву, зроблену в Загальному коментарі до ст. 7, про те, що в разі винесення смертного вироку його приведення у виконання «... має бути здійснено таким чином, щоб забезпечити найменший ступінь фізичного і психічного страждання». Тобто, хоч Комітет і не виявив порушення ст. 6 Пакту, однак дійшов висновку, що в разі винесення заявнику смертного вироку відбудеться порушення ст. 7 Пакту. Відповідно, Канада, яка могла б передбачити, що якщо заявник буде засуджений до смертної кари, то він буде страчений способом, що порушує вимоги ст. 7, не виконала своїх зобов'язань за Пактом, оскільки з її боку не було висунуто вимоги про отримання гарантій того, що в разі видачі особа не буде засуджена до розглянутого покарання [10]. У зв'язку з цим Комітет звернувся з проханням до держави-учасниці зробити все можливе, щоб смертний вирок не було винесено, і не допускати виникнення таких ситуацій надалі.

Ще одним доволі складним питанням у контексті забезпечення прав людини є питання, яке стосується кримінального переслідування особи у випадках щодо забезпечення національної безпеки, коли певні держави дозволяють собі проводити пошук злочинця на території іноземної держави, його затримання і подальше вивезення в основному силами спецслужб, що вважається незаконним і часто кваліфікується як насильницьке викрадення особи.

Досить часто насильницьке викрадення злочинця здійснюється, хоча є чинні договори про екстрадицію між державами. На нашу думку, держава не зобов'язана видавати злочинця за відсутності такої угоди. Тобто відсутність договору про екстрадицію між державами надає запитуваній державі право видати особу або відмовити в її видачі, в разі наявності – навпаки. Навіть у випадках неефективності укладених екстрадиційних угод (тобто коли держава не видає особу) сторони мають шукати і вдаватися до законних підстав для передачі особи, а не до викрадення. Як відомо, викрадення особи порушує державний суверенітет незаконними і насильницькими діями на чужій території, чим нівелюються основні принципи міжнародного права. Наслідком є погіршення дипломатичних відносин між країнами, підриє міжнародної стабільності і порушення міжнародного правопорядку. Також у цьому разі є підстави стверджувати про порушення і принципу невтручання у справи держави, адже захоплення і викрадення «втікача-злочинця» є вторгненням у суверенну компетенцію іншої держави. Кожна держава має виключну компетенцію здійснення кримінального переслідування, покарання, приведення у виконання вироку над усіма особами в межах власної території, як стосовно своїх громадян, так й стосовно іноземців та осіб без громадянства.

Найбільш резонансним прикладом насильницького захоплення і викрадення втікача-злочинця стала справа нацистського військового злочинця Адольфа Ейхмана, який брав участь у знищенні євреїв на території Європи під час Другої світової війни, після якої він був знайдений в Аргентині ізраїльськими спецслужбами в 1957 р. Через три роки він був викрадений і доставлений в Ізраїль для суду. Аргентина звинуватила Ізраїль у порушенні державного суверенітету і звернулася до Ради Безпеки ООН, яка 23 червня 1960 р. прийняла резолюцію № 138, яка кваліфікувала це викрадення як порушення державного суверенітету Аргентини і основних прав і свобод особи. Примітно, що ця справа часто детально розглядається в працях багатьох теоретиків (А. Ширер, П. Мішель, Г. Гільберт), але ніхто, крім Майкла Кардозо, не задався питанням, як Ізраїль зміг забезпечити свою кримінальну юрисдикцію над Ейхманом, якщо на те не було жодного права. По-перше, Ізраїль був заснований в 1948 р., через три роки після закінчення війни. Усі злочинні діяння Ейхмана були здійснені, коли Ізраїлю не існувало. По-друге, якщо не було держави, значить, не було і громадян, а тому не було і жертв держави Ізраїль. І, по-третє, всі дії були вчинені за межами сучасного Ізраїлю.

Серйозний резонанс на міжнародній арені викликала й інша справа стосовно арешту 15 лютого 1999 р. Абдулли Оджалана, що перебував у міжнародному розшуку. Справа Оджалана розглядалася в ЄСПЛ (англ. *Ocalan v. Turkey*). Оджалан апелював до ст. 5 Європейської конвенції із захисту прав людини (право на свободу і особисту недоторканність), вказуючи, що був викрадений турецькими спецслужбами в Кенії. У своїй Постанові ЄСПЛ визнав арешт Оджалана таким, що не суперечить закону і не порушує ст. 5 Конвенції, вказуючи на те, що цей акт став результатом міждержавного співробітництва, оскільки була укладена між державами відповідна угода [11]. У той же час у справі «Іскандаров проти РФ» ЄСПЛ було встановлено порушення ст. 5, яке виражалось, на думку Суду, в тому, що заявник супроводжувався представниками Росії і був привезений у Таджикистан проти своєї волі. На думку ЄСПЛ, це не могло розцінюватися як просте обмеження свободи пересування, оскільки його поїздка була нав'язана йому представниками держави. Відповідно, Суд дійшов висновку: ситуація заявника в період перебування під контролем представників РФ після викрадення прирівнюється до практики позбавлення волі, а це порушує вимоги ст. 5 Конвенції [12].

Загалом варто визнати, що насильницьке або незаконне викрадення є ганебним явищем, яке підлягає виключенню з міжнародної практики, оскільки є формою міжнародного злочину. У ст. 2 Конвенції ООН для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень закріплено, що «арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави або ж особами або групами осіб, що діють із дозволу, за підтримки або за згодою держави, у разі подальшої відмови визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю або місцезнаходження особи, внаслідок чого ця особа залишена без захисту закону» є насильницьким зникненням [13].

Висновки. Отже, насамкінець можна констатувати, що на сучасному етапі, враховуючи посилення боротьби зі злочинністю та інтенсивне співробітництво держав у цій галузі, міжнародне співтовариство має бути особливо уважним до випадків порушення основних прав людини. Міжнародні (багатосто-

ронні та двосторонні) угоди та договори в цій сфері мають обов'язково виходити з того, що людина є найбільшою соціальною цінністю і за жодних умов не можна порушувати її права. Разом із цим потрібно розуміти, що захист прав людини не має перетворюватись на перешкоду на шляху реалізації принципу невідворотності покарання. Саме на такий аспект часто звертають увагу судді ЄСПЛ, виносячи рішення про недотримання прав людини при екстрадиційних відносинах і вказуючи на необхідність встановлення відповідного балансу між захистом інститутів демократії як загального інтересу від злочинності і захистом прав індивіда (особи).

Література:

1. Томази (TOMASI) против Франции. Судебное решение от 27 августа 1992 г. URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Tomasi_v_France_27_08_1992.pdf.
2. Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom, Council of Europe: European Court of Human Rights, 30 August 1990. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b6f90.html>.
3. Броунли Я. Международное право (в двух книгах). Кн. 2. Москва : Прогресс, 1977. 424 с.
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text.
5. Дело Юлдашев против России, Совет Европы: Европейский суд по правам человека, 8 июля 2010. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/51f0e7e54.html>.
6. New Problems of Extradition. Resolutions of the Institute of International Law 1983. https://www.idi-ii.org/app/uploads/2017/06/1983_camb_03_en.pdf.
7. Руководящие принципы в области прав человека и борьбы с терроризмом : Утверждены на 804-м заседании Комитета Министров 11 июля 2002 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_533#Text.
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
9. Лоизиду против Турции. Судебное решение от 18 декабря 1996 г. URL: https://european-court.eu/uploads/ECHR_Loizidou_v_Turkey_18_12_1996.pdf.
10. Chitlat Ng v. Canada, Communication No. 469/1991, U.N. Doc. CCPR/C/49/D/469/1991 (1994). URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec469.htm>.
11. Дело «Оджалан (Ocalan) против Турции», Постановление ЕСПЧ от 12 мая 2005 года. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19381815/>.
12. Дело «Искандаров против России», Совет Европы: Европейский суд по правам человека, 23 сентября 2010. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/551919654.html>.
13. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

Kolesnyk V. Extradition and human rights: problems of finding the optimal balance

Summary. This article examines the the legal nature and essence of extradition in international law and outlines the main issues of human rights in this procedure. It has been established that the institute of extradition is complex in nature, whereas its regulation is carried out both by national legislation and international law.

It is emphasized that today extradition is considered to be one of the most effective forms of providing mutual legal assistance to states in the fight against crime. At the same time, it was stated that there are numerous problems in

the implementation of the procedure for extradition. Thus, on the one hand, the intention to fight against crime is proclaimed, and on the other hand, it is a question of protecting a person who is accused of committing a crime, or who has been convicted of a crime on the basis of a sentence. During the arrest and detention of a person, the Contracting States have no right, but are obliged to respect human rights guarantees. Finally, the extradited State must ensure an independent and fair trial, prevent human rights violations, and the extradited State has the right to monitor the observance of human rights in relation to the extradited person. However, there are many cases of human rights violations in extradition proceedings.

It is concluded that now, in the context of strengthening the fight against crime and intensive cooperation of states in this area, the international community must pay special attention to cases of violation of fundamental human rights. International

(multilateral and bilateral) agreements and treaties in this area must be based on the premise that a person is the greatest social value and that his or her rights cannot be violated under any circumstances. At the same time, it should be understood that the protection of human rights should not become an obstacle to the implementation of the principle of inevitability of punishment. This is the aspect that ECtHR judges often draw attention to when deciding on non-compliance with human rights in extradition relations, pointing to the need to strike an appropriate balance between protecting democratic institutions from crime as a common interest and protecting the rights of the individual.

Key words: international legal cooperation in criminal proceedings, extradition, extradition of persons, extradition of criminals, rendition, legal nature of the extradition institute in international law, extradition and human rights.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Заяць О. С.

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ ДИСКУРС ГУМАНІЗМУ..... 4

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Халюк С. О.

**ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ.....10**

Гасанов Э. Э.

**ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МИЛЛИ МЕДЖЛИСА
С ОТДЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ВЛАСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
(УПОЛНОМОЧЕННЫЙ, ЦЕНТРАЛЬНЫЙ БАНК И СЧЕТНАЯ ПАЛАТА).....14**

Королевська Н. Ю.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ.....18

Голдовський А. Г.

ПРАВО НАРОДУ НА УЧАСТЬ У ЗАКОНОТВОРЧОСТІ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....21

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Зозуля Д. В.

**ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ ФІНАНСУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 26**

Іваненко М. М.

**ГРОМАДСЬКІСТЬ ЯК САМОСТІЙНИЙ СУБ'ЄКТ У СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ..... 30**

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Гуйван П. Д.

**СУТНІСНІ ТА ЧАСОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОЗАХИСТУ ЯК АВТОНОМНОГО
ТА РІВНОПРАВНОГО СПОСОБУ ЗДІЙСНЕННЯ ОХОРОННОГО ПОВНОВАЖЕННЯ.....36**

Розгон О. В.

**ПОЗНАЧЕННЯ, ЯКІ МОЖУТЬ ВВЕСТИ В ОМАНУ ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ВИРОБЛЯЄ ТОВАР
АБО НАДАЄ ПОСЛУГУ..... 40**

Терешко Х. Я.

**КОНЦЕПЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, «ДРУЖНЯ» ДО ДИТИНИ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ:
НЕДОСЯЖНА ВИСОТА..... 44**

Тюря Ю. І.

**ПРОБЛЕМА НЕОДНОЗНАЧНОСТІ ТА НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ВИЗНАЧЕНЬ, ПРАВОВИХ НОРМ
В ОСВІТНЬОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....48**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Задерейко С. Ю.</i> ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....	54
<i>Висоцький П. Г.</i> АНАЛІЗ ОЗНАК ОСОБИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКА САМОВІЛЬНО ЗАЛИШИЛА ВІЙСЬКОВУ ЧАСТИНУ АБО МІСЦЕ СЛУЖБИ.....	58
<i>Драчевський С. Ю.</i> НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ НОРМИ ПРО НЕЗАКОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ З ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЯ АЗАРТНИХ ІГОР, ЛОТЕРЕЙ (СТ. 203-2 КК УКРАЇНИ).....	62
<i>Керопян А. А.</i> СЛУЖБОВА ОСОБА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ НЕЗАКОННОГО ПЕРешКОДЖАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО ПРОВЕДЕННЮ ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ.....	67
<i>Савченко В. А.</i> ПРАВО ЗАСУДЖЕНИХ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я.....	72

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Неледза Н. В.</i> ПРОЦЕДУРИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СПЕЦИФІЧНІ СКЛАДНИКИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ІЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ.....	76
<i>Чорноус Ю. М.</i> НАДАННЯ ПЕРШОЇ ДОПОМОГИ ПОТЕРПІЛИМ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВТЕЧІ З МІСЦЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	81
<i>Майстренко М. М., Татарин І. І.</i> ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ ШАХРАЙСТВ, ВЧИНЕНИХ У КІБЕРПРОСТОРІ.....	85
<i>Мирошниченко Ю. М.</i> ЗМІСТ І ПОРЯДОК ПОДАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ.....	90
<i>Свінцицький А. В.</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ІНСТИТУТУ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	94
<i>Чернієнко А. О.</i> КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НАРКОЗЛОЧИНІВ: СУДОВА ПРАКТИКА.....	98
<i>Завидняк І. О.</i> РІВНІ ТА ВИДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	102
<i>Бородій І. В.</i> ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ УЧАСТІ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	106
<i>Компанець С. М.</i> ПОНЯТТЯ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: РЕТРОСПЕКТИВНО-ПРОГРЕСИВНИЙ АНАЛІЗ.....	110

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

<i>Колесник В. Ю.</i> ЕКСТРАДИЦІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНОГО БАЛАНСУ.....	116
---	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Zaiats O.

THE PHENOMENON OF PROFESSIONAL ADVOCACY: MODERN DISCOURSE OF HUMANISM..... 4

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Khaliuk S.

GUARANTEES OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE:
GENERAL THEORETICAL APPROACHES.....10

Hasanov E.

FEATURES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF INTERACTION OF THE MILLI MEJLIS
OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN WITH SOME OTHER AUTHORITIES
(THE COMMISSIONER, THE CENTRAL BANK AND THE ACCOUNTS CHAMBER)..... 14

Korolevska N.

CONSTITUTIONAL BASIS OF SOCIAL PROTECTION OF MEDICAL WORKERS IN UKRAINE.....18

Holdovskiy A.

THE RIGHT OF THE PEOPLE TO PARTICIPATE IN LAWMAKING IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS
OF IMPLEMENTATION..... 21

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Zozulya D.

IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF FINANCING THE HEALTH CARE SYSTEM IN UKRAINE:
PROBLEMS AND PROSPECTS..... 26

Ivanenko M.

PUBLIC AS AN INDEPENDENT SUBJECT IN THE STRUCTURE OF THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL REGULATION RELATIONS IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE ECONOMY OF UKRAINE.....30

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Guyvan P.

ESSENTIAL AND TEMPORAL CHARACTERISTICS OF SELF-DEFENSE AS AN AUTONOMOUS
AND EQUAL WAY OF EXERCISING PROTECTIVE AUTHORITY.....36

Rozghon O.

SYMBOLS WHICH MAY BE CONFUSING ABOUT THE PERSON WHO MANUFACTURES GOODS
OR PROVIDES THE SERVICE..... 40

Tereshko Kh.

THE CONCEPT OF CHILD-FRIENDLY HEALTH CARE IN INFORMATION RELATIONS: UNATTAINABLE HEIGHT.....44

Tiuria Yu.

THE PROBLEM OF AMBIGUITY AND INCONSISTENCY OF DEFINITIONS, LEGAL NORMS
IN EDUCATIONAL LEGISLATION..... 48

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Zadereiko S.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FIELD OF COMBATING CORRUPTION..... 54

Vysotsky P.

ANALYSIS OF THE CHARACTERISTICS OF A SERVICEMAN WHO LEFT A MILITARY UNIT OR PLACE OF SERVICE WITHOUT PERMISSION..... 58

Drachevsky Ye.

DIRECTIONS OF IMPROVING THE CRIMINAL LAW ON ILLEGAL ACTIVITIES IN THE ORGANIZATION OR CONDUCT OF GAMBLING, LOTTERIES (ARTICLE 203-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)..... 62

Keropian A.

OFFICIAL AS A SPECIAL SUBJECT OF UNLAWFUL OBSTRUCTION OF THE ORGANIZATION OR HOLDING OF MEETINGS, RALLIES, MARCHES AND DEMONSTRATIONS..... 67

Savchenko V.

THE RIGHT OF CONVICTS TO HEALTH CARE..... 72

**CRIMINAL PROCEDURE, FORENSIC SCIENCE,
OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY**

Neledva N.

RESTORATIVE JUSTICE PROCEDURES FOR JUVENILES AS SPECIFIC COMPONENTS OF THE FORMATION OF MODERN JUVENILE JUSTICE IN UKRAINE..... 76

Chornous Yu.

PROVIDING FIRST AID TO VICTIMS DURING THE INVESTIGATION OF ESCAPE FROM THE PLACE OF IMPRISONMENT..... 81

Maistrenko M., Tataryn I.

PROBLEM ASPECTS OF PROVING FRAUD COMMITTED IN CYBERSPACE..... 85

Miroshnichenko Yu.

CONTENT AND PROCEDURE FOR PRESENTING IN COURT DURING CONSIDERATION OF CRIMINAL CASES 90

Svintsitsky A.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES REGARDING THE INSTITUTE OF SAFETY OF PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 94

Cherniienko A.

CASSATION APPEALS OF COURT DECISIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING DRUG CRIMES: JUDICIAL PRACTICE..... 98

Zavydnyak I.

LEVELS AND TYPES OF INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 102

Borodiy I.

PROCEDURAL ASPECT OF PARTICIPATION OF PERSONS SUBJECT TO SECURITY MEASURES AT THE PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE..... 106

Kompanets Ye.

RETROSPECTIVE AND PROGRESSIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 110

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Kolesnyk V.

EXTRADITION AND HUMAN RIGHTS: PROBLEMS OF FINDING THE OPTIMAL BALANCE..... 116

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 52, 2021

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Кузнецова Н.С.

Підписано до друку 29.10.2021 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 15,53, ум. друк. арк. 14,65.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1121/410.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua